

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
Kauppakorkeakoulu

KONTROLLIPUUTTEIDEN OLENNAISUUDEN
ARVIOINTIIN VAIKUTTAVAT TEKIJÄT JA OLENNAISEN
KONTROLLIPUUTTEEN HAVAITSEMISEN VAIKUTUKSET
LAKISÄÄTEISESSÄ TILINTARKASTUKSESSA SUOMESSA

Laskentatoimi
Pro gradu -tutkielma
Laatija: Tuomas Oksanen
Ohjaaja: Jukka Pellinen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON KAUPPAKORKEAKOULU

Tekijä Tuomas Oksanen	
Työn nimi Kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavat tekijät ja olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen vaikutukset lakisääteisessä tilintarkastuksessa Suomessa.	
Oppiaine Laskentatoimi	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Kevät 2016	Sivumäärä 72 + liitteet
<p>Tiivistelmä</p> <p>Sisäisten kontrollien tarkastus on kiinteä osa riskilähtöistä tilintarkastusta. Sillä pyritään kontrolliriskin pienentämiseen, jolloin myös tilinpäätökseen jäävän olennaisen virheen tai puutteen riski ja tätä kautta tilintarkastuksen kokonaisriski saadaan alennettua tilintarkastuslaissa mainitun kohtuullisen varmuuden tavoitetasolle. Kontrollien tarkastus ja sen tulokset vaikuttavat keskeisesti tilintarkastustoimenpiteiden valintaan ja aineistotarkastuksen laajuuteen sekä lopulta myös tilintarkastajan raportointiin.</p> <p>Tutkielmassa tarkasteltiin erityisesti kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavia tekijöitä sekä olennaiseksi arvioidun kontrollipuutteen vaikutusta tilintarkastuksen toteutukseen. Tutkimus on tutkimusotteeltaan naturalistista laadullista tulkitsevaa käsitetutkimusta, jossa haastateltavien käsityksiä peilattiin suhteessa olemassa olevaan käsitykseen kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittelystä sekä vaikutuksista tilintarkastuksen toteutukseen. Tutkimusmenetelmänä käytettiin teemahaastatteluita.</p> <p>Sisäisten kontrollien tarkastuksen käytännöt sekä kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittelyssä käytetyt kriteerit Suomessa ovat hyvin linjassa aikaisempien aiheeseen liittyvien, pääasiassa Yhdysvaltojen käytäntöjä käsittelevien tutkimusten tulosten kanssa. Tutkimuksessa nousi myös esiin, että kontrollien tarkastuksessa käytetään paljon ammatillista harkintaa, sillä yksityiskohtaisia soveltamisohjeistukset eivät käytännössä ole kovin yksityiskohtaisia. Tutkimus antaa kattavan yleiskuvan sisäisten kontrollien tarkastuksen nykytilasta Suomessa osana globaalia kontekstia sekä auttaa laajentamaan ymmärrystämme siitä, kuinka moninaiset syyt vaikuttavat tilintarkastajien tekemiin arvioihin kontrollipuutteiden olennaisuuden suhteen.</p>	
<p>Asiasanat</p> <p>Sisäinen valvonta, tilintarkastus, tilinpäätösraportointia koskevat kontrollit, kontrollipuutteet, kontrolliriski, olennaisuus</p>	
<p>Säilytyspaikka</p> <p>Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu</p>	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
1.1	Tutkimuksen taustat.....	6
1.2	Tutkimuksen tavoite ja rajaukset	7
1.3	Tutkimuksen rakenne	9
2	AVAINKÄSITTEET, TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUSKYSYMYSTEN MÄÄRITTELY	11
2.1	Keskeiset käsitteet ja teoriat	11
2.1.1	Tilintarkastus	11
2.1.2	Tilintarkastusriskin arviointimalli (Audit Risk Model).....	12
2.1.3	Olellisuus tilinpäätöksen tarkastuksessa.....	15
2.1.4	Sisäisen valvonnan sekä sisäisten kontrollien käsitteellinen määrittely.....	16
2.1.5	Sisäisten kontrollien tarkastukseen liittyvä sääntely	19
2.1.6	Sisäisten kontrollien toiminnan tehokkuuden arviointimallit .	21
2.2	Kontrollitarkastuksen tutkimuskentän esittely	22
2.2.1	Riskilähtöisen tilintarkastuksen malliin pohjautuvat tutkimukset	23
2.2.2	Kontrollipuutteiden merkittävyyden arviointi.....	25
2.2.3	Muita aihealueeseen liittyviä näkökulmia	26
2.3	Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset.....	26
3	TUTKIMUS- JA AINEISTONKERUUMENETELMÄT	29
3.1	Tutkimusmenetelmä ja tutkimusote	29
3.2	Aineiston keruu- ja analysointimenetelmä	30
3.3	Perusteluita menetelmien ja tutkimusotteen valinnalle.....	32
4	TUTKIMUSTULOKSET	35
4.1	Haastateltavien taustat.....	35
4.2	Sisäisten kontrollien tarkastus	36
4.2.1	Prosessi	36
4.2.2	Menetelmät.....	39
4.2.3	Menetelmälliset erot "Big-4" tilintarkastusyhteisöjen välillä ...	43
4.2.4	Kontrollien tarkastuksessa sovellettavat ohjeistukset	43
4.2.5	Kontrollitarkastuksen nykytrendit, haasteet ja tulevaisuuden näkökulmat	44
4.3	Kontrollipuutteen olennaisuuden arviointi.....	45
4.3.1	Olellisuuden käsite tilinpäätöksen vs. kontrollien tarkastuksessa	45
4.3.2	Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisen prosessi ...	46

4.3.3	Kontrollipuutteen olennaisuuden arviontiin vaikuttavat tekijät	47
4.3.4	Kontrollipuutteen luokittelutapoja	50
4.3.5	Olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen vaikutukset	51
4.3.6	Esimerkkejä kontrollipuutteista	52
4.3.7	Kontrollipuutteen raportointi	53
4.4	Säätely-ympäristön vaikutus kontrollien tarkastukseen.....	55
5	HAASTATTELUAIKINEISTON ANALYYSINTI JA TUTKIMUSTULOSTEN TULKINTA.....	57
5.1	Kontrollien tarkastus Suomessa suhteessa aiempiin tutkimuksiin....	58
5.2	Kontrollien tarkastusprosessin käytäntöjen tulkintaa.....	59
5.3	Kontrollipuutteen arviontiin vaikuttavat tekijät ja kriteerit.....	60
5.3.1	Inhimilliset tekijät.....	61
5.3.2	Kontrollin kohteena olevan erän luonne	62
5.3.3	Kontrolliin luonteeseen liittyvät tekijät	63
5.3.4	Muut tekijät	65
5.4	Olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen seuraukset.....	65
5.5	Kontrollipuutteen raportointikäytännöt ja niihin liittyvä säätely	66
5.6	Kontrollien tarkastuksen trendit ja tulevaisuuden haasteet	67
6	PÄÄTÄNTÖ.....	68
	LÄHDELUETTELO	71
	LIITE 1: PUOLISTRUKTUROITU TEEMAHAASTATTELURUNKO.....	73
	LIITE 2: LYHENTEET	75

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustat

Yrityksen sisäisellä valvonnalla on keskeinen rooli liiketoiminnan jatkuvuuden sekä taloudellisen raportoinnin luotettavuuden turvaamisessa. Eri liiketoimintaprosesseihin implementoitujen toimivien sisäisten kontrollien avulla voidaan havaita ajoissa olennaisia virheitä ja puutteita sekä väärinkäytöksiä tai parhaassa tapauksessa jopa ennaltaehkäistä niitä. Toimivat kontrollit ovatkin turvaamassa niin yrityksen omistajien, kuin muidenkin sidosryhmien etua. Tilintarkastuksen kannalta erityisesti tilinpäätösraportointia koskevat kontrollit (eng. Internal Control over Financial Reporting, ICFR) ovat kiinnostuksen kohteena, sillä niiden toimivuus vaikuttaa keskeisesti siihen kuinka luotettavana tilinpäätösinformaatiota voidaan lähtökohtaisesti pitää.

Yksi riskilähtöisen tilintarkastuksen keskeisistä osa-alueista on sisäisten kontrollien tarkastus. Tilintarkastajan luottamus sisäisten kontrollien toimivuuteen toimii pohjana sille, keskitytäänkö tilintarkastuksessa enemmän aineistotarkastukseen vai kontrollien testaamiseen (Tomperi 2009). Kontrolliluottamuksen tason määrittämisellä onkin merkittävä vaikutus tilintarkastuksen suunnittelun ja toteutuksen kannalta.

Kontrollitarkastuksen nykytilan taustalla vaikuttavina tekijöinä voidaan nähdä muun muassa 2000-luvun alkupuolen kirjanpitoskandaalit Yhdysvalloissa (tunnetuimpina tapauksina Enron ja Worldcom). Niiden seurauksena yritysjohton ja tilintarkastajien vastuuta koskevaa sääntelyä tiukennettiin merkittävästi. Sarbanes - Oxley laki (SOX) astui voimaan vuonna 2002 ja se koskee Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoilla listattuja yrityksiä ja näiden tytäryrityksiä. Yhdysvalloista lähtenyt muutos on vaikuttanut tilintarkastukseen kuitenkin myös muualla maailmassa, koska se on aiheuttanut muutoksia kansainvälisiin tilintarkastusalan standardeihin eli ISA-standardeihin, joita noudatetaan Suomessakin osana hyvää tilintarkastustapaa. Sisäisten kontrollien tarkastuksen merkitys on kasvanut 2000-luvun aikana

jatkuvasti aina nykyhetkeen saakka. Kontrollien tarkastus nähdään tänä päivänä esimerkiksi keinona parantaa tilintarkastuksen tehokkuutta ja laatua.

Yleisesti julkista tutkimustietoa kontrollitarkastukseen, ja etenkin kontrollipuutteiden arviointiin liittyen, on kuitenkin Suomen kontekstissa saatavilla melko niukasti. Sisäisten kontrollien tarkastukseen liittyvät tutkimukset tarkastelevat aihetta pääasiassa Yhdysvaltojen sääntely-ympäristön näkökulmasta. Tämä tutkimus monipuolistaa tutkimuskenttää tarkastelemalla aihetta kontrollipuutteiden olennaisuuden näkökulmasta ja Suomen kontekstissa.

Tutkimuksen keskeisenä teoreettisena pohjana toimii tilintarkastusriskin arviointimalli (Audit Risk Model), jonka mukaan tilintarkastusriski voidaan jakaa toimintariskiin, kontrolliriskiin ja havaitsemisriskiin. Toimintariski ja kontrolliriski muodostavat yhdessä olennaisen virheen tai puutteen riskin. Riskit ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa, joka tarkoittaa sitä, että esimerkiksi kontrolliriskiä pienentämällä voidaan pienentää aineistotarkastuksen määrää (mm. Tomperi 2009, Hogan & Wilkins 2008 ja ISA 200 -standardi). Tilintarkastusriskin arviointimallista on myös kehitetty kontrollien tarkastukseen paremmin soveltuva malli (Akresh 2010), joka on esitelty seuraavassa luvussa. Sisäisiä kontrolleja jäsentävänä keskeisenä teoriapohjana on tässä tutkimuksessa esitelty ns. COSO-viitekehys, joka on yleisesti käytetty ja vakiintunut sisäisten kontrollien rakennetta kuvaava viitekehys. (ks. mm. D'aquila 2013, Jokipii 2009 sekä Ahokas 2012).

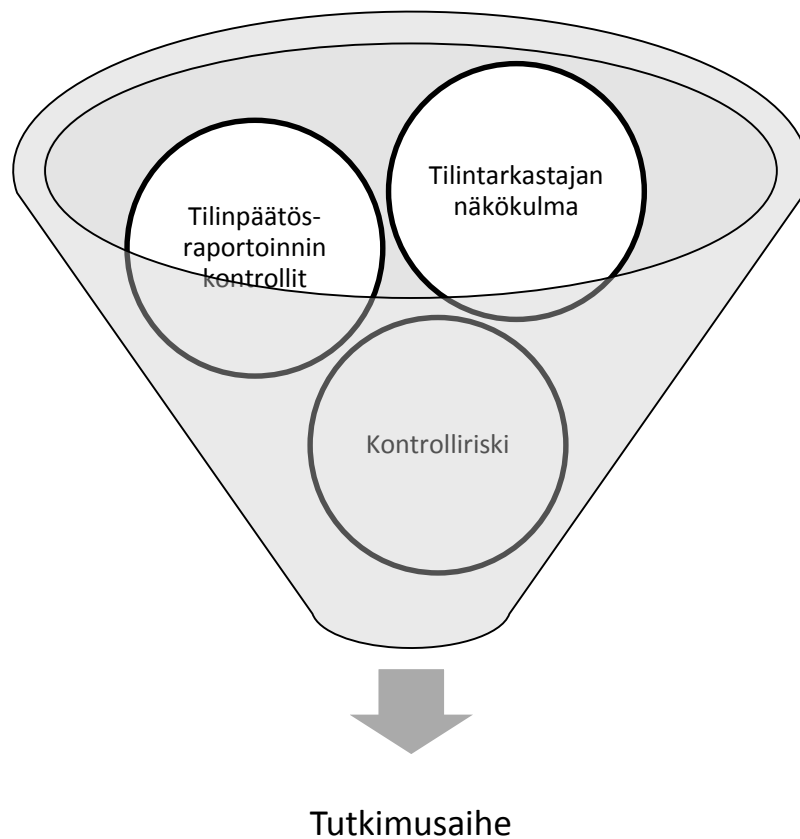
Tätä tutkimusta on lähdetty rakentamaan perehtymällä aiheeseen liittyvään aikaisempaan kirjallisuuteen, jota on myös esitelty tarkemmin seuraavassa luvussa. Tutkimusaiheen kannalta mielenkiintoisia teemoja ovat muun muassa seuraavat aikaisemmissa tutkimuksissa esitellyt kontrollipuutteiden olennaisuuteen liittyvät aspektit: Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisessä on huomioitava sekä määrälliset että laadulliset tekijät (Tomperi 2009). Kontrollipuutteiden olennaisuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa puutteen laajuus, vakavuusaste ja konteksti (ks. Mayper et al. 1989; Doyle et al. 2007; Hogan & Wilkins 2008). Seuraavassa luvussa lähdetään käsitteenmäärittelyyn, keskeisten mallien esittelyyn sekä aikaisempaan tutkimuskenttään perehtymisen kautta syventymään tämän tutkimuksen aihealueeseen.

1.2 Tutkimuksen tavoite ja rajaukset

Tämä tutkimus keskittyy tilintarkastusriskin arviointimallissa mainittuun olennaisen virheen tai puutteen riskiin sisältyvään kontrolliriskiin ja siihen liittyen erityisesti kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittelyssä käytettyihin kriteereihin ja olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen seurauksiin. Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on kuvata kuinka tilintarkastajat toteuttavat käytännössä tilintarkastusta Suomessa tapahtuvan lakisääteisen

tilintarkastuksen yhteydessä. Lisäksi tutkitaan minkälaiset tekijät vaikuttavat kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin ja miten olennaisten kontrollipuutteiden havaitseminen vaikuttaa tilintarkastuksen suunnitteluun ja toteutuksen käytännössä. Tutkimuksen tuloksia on tarkoitus peilata aikaisemmissa tutkimuksissa esitettyihin tutkimustuloksiin ja selvittää kuinka hyvin Suomessa tapahtuvan kontrollien tarkastuksen käytännöt, kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnissa käytetyt kriteerit sekä olennaisten puutteiden havaitsemisen seuraukset ovat linjassa aikaisempien kansainvälisten tutkimustulosten kanssa. Tavoitteena on luoda kattava yleiskuvaus kontrollitarkastuksen nykytilasta Suomessa suhteutettuna globaaliin kontekstiin. Lisäksi tutkimuksen on tarkoitus nostaa esiin tilintarkastajien näkemyksiä kontrollien tarkastuksen tulevaisuuden näkymistä lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä, herättää keskustelua sekä auttaa tutkijoita löytämään lisää mielenkiintoisia tutkimusongelmia aiheeseen liittyviä jatkotutkimuksia ajatellen.

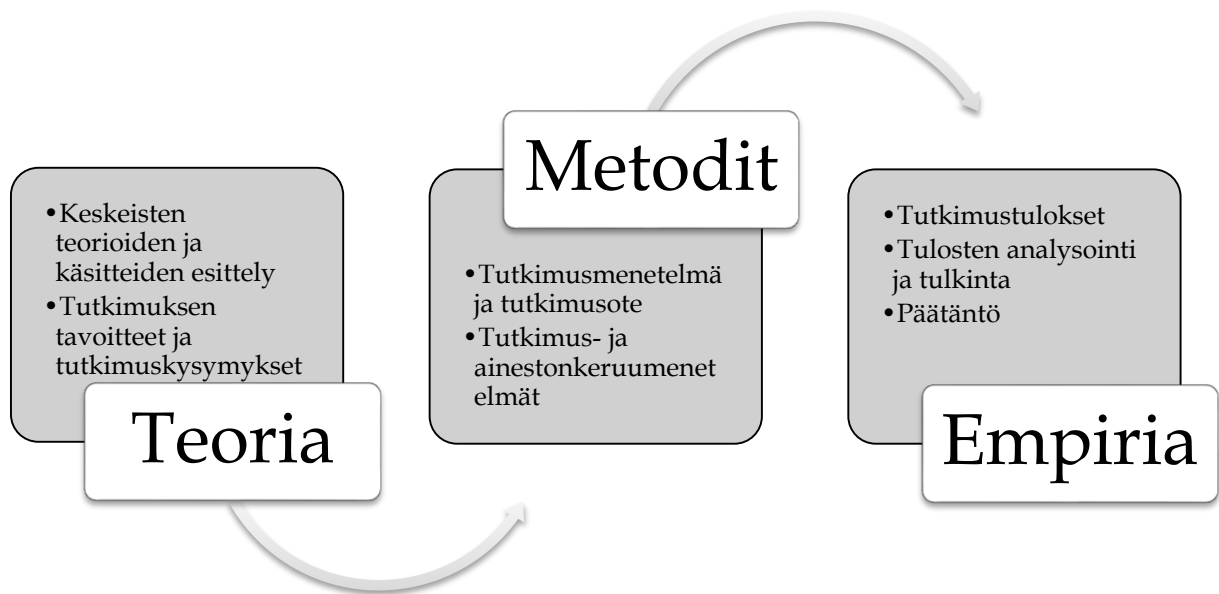
Seuraavassa luvussa käsitellään tutkimuksen teoreettinen viitekehys, joka ohjaa aineiston keruuta ja rajausta. Tutkimusaihe rajautuu tilintarkastusriskin arviointimallissa (ks. kappale 2.1.2) esitettyyn olennaisen virheen tai puutteen riskin tarkasteluun ja tässä erityisesti kontrolliriskin komponenttiin. Mallin sisältyvät havaitsemisriski- sekä toimintariski komponentit jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Tutkimusaineisto on kerätty Suomessa ja näinollen se koskee kontrollitarkastuksen käytäntöjä sekä kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnin menetelmiä erityisesti Suomessa. Vaikka tutkimustuloksia analysoidaan suhteessa kansainväliseen tutkimuskenttään, tutkimustulosten tulkinnat ja johtopäätökset koskevat nimenomaisesti Suomessa tapahtuvaa lakisääteiseen tilintarkastukseen sisältyvää kontrollien tarkastusta. Sisäisten kontrollien tarkastelu rajoittuu tässä tutkimuksessa tilinpäätösraportointia koskeviin kontroleihin (ICFR, ks. tarkempi määrittely kappaleessa 2.1.4). Eli muut kuin tilinpäätösraportointiin vaikuttavat sisäiset kontrollit jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Alla kuviossa 1 on yhteenveto tutkimusaiheen rajauksesta. Edellä mainittujen rajausten lisäksi on hyvä huomioda, että tutkimusaihetta tarkastellaan nimenomaisesti tilintarkastajien näkökulmasta. Muiden viiteryhmien näkemykset saattavat poiketa tilintarkastajien esittämistä näkemyksistä. Aineiston rajauksessa on pyritty teoreettisen kattavuuden säilyttämiseen, joka tarkoittaa yksittäisen tapauksen olemista edustavana esimerkkinä yleisestä (Eskola & Suoranta, 2014, s. 64-65). Aineistonkeruu- ja tutkimusmenetelmät sekä käytettyjen menetelmien valinnan perustelut on käsitelty tarkemmin luvussa kolme.

KUVIO 1 Tutkimusaiheen rajausta ja näkökulmat

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen rakenteen logiikka on kuvattu alla kuviossa 2. Karkealla tasolla tutkimus etenee teorian kautta metodien esittelyyn, jonka jälkeen siirrytään varsinaiseen empiiriseen osuuteen. Seuraavassa luvussa käsitellään tutkimuksen teoreettinen viitekehys sekä määritellään keskeiset käsitteet. Lisäksi luvussa esitellään lyhyesti keskeisiä aihepiiriin liittyviä tutkimuksia ja muuta kirjallisuutta sekä käydään läpi tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset. Tutkimus- ja aineistonkeruumenetelmät on esitelty luvussa kolme ja varsinainen tutkimusaineisto luvussa neljä. Teoreettiseen viitekehykseen pohjautuva tutkimusaineiston analyysi ja tutkimustulosten tulkinta on raportoitu luvussa viisi. Luku kuusi on tutkielman päätäntöluku, jossa on esitetty yhteenvetona tutkimuksen keskeinen tieteellinen kontribuutio, rajoitteet sekä potentiaaliset jatkotutkimuskohteet. Lisäksi tutkielman lopussa on lähdeluettelo sekä liitteet.

KUVIO 2 Tutkielman rakenne

2 AVAINKÄSITTEET, TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUSKYSYMYSTEN MÄÄRITTELY

2.1 Keskeiset käsitteet ja teoriat

2.1.1 Tilintarkastus

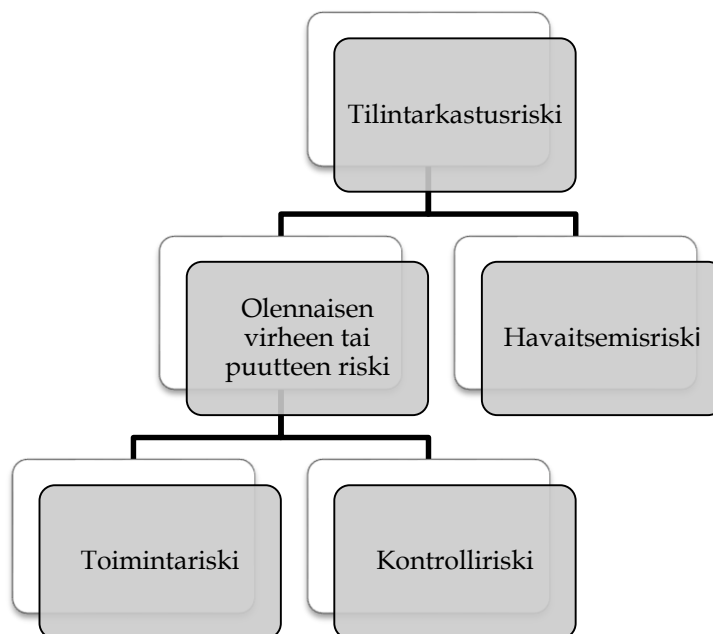
Tilintarkastus on varmennuspalvelu, jonka tavoitteena on varmistaa tilintekovelvollisuuden asianmukainen täytyminen (Tomperi 2009). Lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena on yhteisön tai säätiön kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastus (Tilintarkastuslaki 1141/2015). Lakisääteisen tilintarkastuksen avulla pyritään saavuttamaan kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös on laadittu säännösten mukaan (Tomperi 2009).

Tilintarkastajan on noudatettava tilintarkastuslaissa mainittuja tehtäviä suorittaessaan hyvää tilintarkastustapaa (TilintarkastusL, 4:22 §, 1141/2015). Hyvän tilintarkastustavan keskeisiä lähteitä ovat: lait ja asetukset, tilintarkastusstandardit ja eettiset säännöt, TILAn, VALAn, tuomioistuinten ja viranomaisten päätökset ja kannanotot sekä alan ammattikirjallisuus. (KHT-yhdistyksen kotisivut, viitattu 4.6.2014)

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan on myös noudatettava yhteisössä sovellettavaksi hyväksytyjä kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (TilintarkastusL 3:3§, 1141/2015). EU:ssa ei ole kuitenkaan vielä hyväksytty yhtäkään kansainvälistä tilintarkastusstandardia, mutta standardien noudattamista arvioidaan silti osana hyvää tilintarkastustapaa (KHT-yhdistyksen kotisivut, viitattu 4.6.2014).

2.1.2 Tilintarkastusriskin arviointimalli (Audit Risk Model)

Tilintarkastuksen suunnittelua ja toteutusta ohjaavat käytännössä tilintarkastusstandardit, joiden taustalla vaikuttava keskeinen teoreettinen pohja on tilintarkastusriskin arviointimalli (Audit Risk Model). Tilintarkastusriskillä tarkoitetaan riskiä, että tilintarkastaja antaa vakiomuotoisen tilintarkastuslausunnon, vaikka tilinpäätös sisältää olennaisen virheen tai puutteen. Tilintarkastusriski voidaan jakaa kahteen osaan: olennaisen virheen tai puutteen riskiin ja havaitsemisriskiin. Olennaisen virheen tai puutteen riski voidaan jakaa edelleen toimintariskiin ja kontrolliriskiin (Tomperi 2009).

KUVIO 3 Tilintarkastusriskin arviointimalli (Tomperi 2009)

Tilintarkastusriskin määrittelyn taustalla on (S)AS (Statements on Auditing Standards) nro 47, AICPA 1983. Tilintarkastusriskin arviointimallin mukaan toimintariski, kontrolliriski ja havaitsemisriski ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Tämä tarkoittaa että mikäli toimintariski ja/tai kontrolliriski on korkea, on tilintarkastajan alennettava havaitsemisriskiä kokonaisriskiä pienentääkseen. Käytännössä havaitsemisriskiä pienennetään aineistotarkastuksen määrää lisäämällä. Aineistotarkastuksen määrää on siis lisättävä, jos kontroleihin ei voida luottaa. (Hogan & Wilkins 2008)

ISA -standardien tilintarkastusriskin määrittely on yhtenevä SAS-standardin kanssa. ISA 200 -standardi määrittelee tilintarkastusriskin seuraavalla tavalla:

”Riski siitä, että tilintarkastaja antaa epäasianmukaisen tilintarkastuslausunnon, kun tilinpäätös on olennaisesti virheellinen. Tilintarkastusriski koostuu olennaisen virheellisyyden riskistä ja havaitsemisriskistä.” (ISA 200, 2014)

Havaitsemisriski määritellään standardissa puolestaan näin:

”Riski siitä, ettei toimenpiteillä, jotka tilintarkastaja suorittaa tilintarkastusriskin alentamiseksi hyväksyttävän alhaiselle tasolle, havaita olemassa olevaa virheellisyttä, joka saattaisi olla olennainen joko yksin tai muihin virheellisyyksiin yhdistettynä” (ISA 200, 2014)

Olennaisen virheen tai puutteen riski on ISA 200-standardissa määritelty ”Riskinä siitä, että tilinpäätös on olennaisesti virheellinen ennen tilintarkastusta.” Tämä riski koostuu kahdesta osasta, jotka on standardissa määritelty näin:

Toimintariski:

”Liiketaapahtumien lajia, tilin saldoa tai tilinpäätöksessä esitettävää tietoa koskevan kannanoton alttius virheellisyydelle, joka voisi olla olennainen yksin tai muihin virheellisyyksiin yhdistettynä, ottamatta huomioon asiaa koskevia kontroleja.” (ISA 200, 2014)

Kontrolliriski:

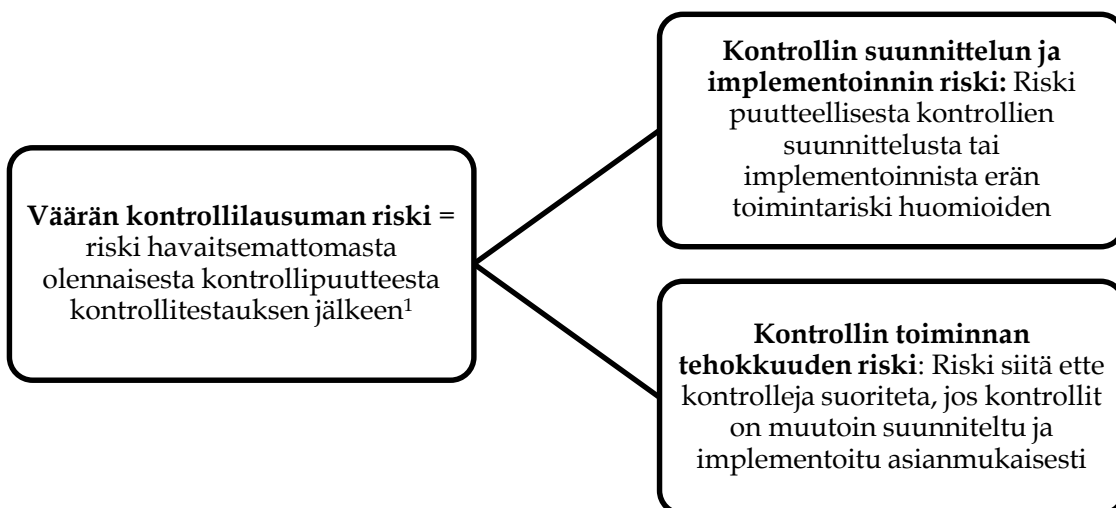
”Riski siitä, että yhteisön sisäinen valvonta ei estä tai havaitse ja korjaa ajoissa jotakin liiketaapahtumien lajia, tilin saldoa tai tilinpäätöksessä esitettävää tietoa koskevassa kannanotossa mahdollisesti olevaa virheellisyttä, joka voisi olla olennainen joko yksin tai yhdessä muiden virheellisyyksien kanssa. -- Kontrolliriskin suuruus riippuu siitä, kuinka tehokkaasti toimiva johto suunnittelee, ottaa käyttöön ja ylläpitää sisäistä valvontaa vastatakseen tunnistettuihin riskeihin, jotka vaarantavat yhteisön tilinpäätöksen kannalta relevanttien tavoitteiden saavuttamisen. Sisäisen valvonnan luontaisten rajoitteiden vuoksi hyvinkin suunniteltu ja toimiva sisäinen valvonta pystyy kuitenkin vain pienentämään tilinpäätöksen olennaisen virheellisyyden riskejä, ei poistamaan niitä kokonaan.” (ISA 200, 2014)

Akresh (2010) kyseenalaistaa tutkimuksessaan perinteinen tilintarkastusriskin arviointimallin soveltuvuuden kontrollien tarkastukseen. Hänen mukaansa kontrollien tarkastuksen luonne poikkeaa tilinpäätöksen tarkastuksesta, sillä kontrollitarkastus on prosessin tarkastamista, kun taas tilinpäätöksen tarkastus on tulosten (outputs) tarkastusta. Akresh perustelee myös tutkimuksessaan tarvetta uudelle mallille Sarbanes - Oxley lain 404 pykälän (SOX 404) vaatimuksilla, jossa tilintarkastajan on annettava lausunto kontrollien toiminnan tehokkuudesta. Perinteisessä tilintarkastusriskin arviointimallissa ei ole huomioitu tätä SOX 404 vaatimuksia. (Akresh 2010)

Akresh esittelee perinteiselle mallille vaihtoehdoksi sisäisen kontrolliriskin arviointimallin, jonka tarkoitus on auttaa tilintarkastajaa määrittämään kontrollitestauksen laajuus. Sisäisen kontrollin tarkastuksen tavoitteena ei ole havaita olennaisia virheitä tai puutteita tilinpäätöksessä, vaan saavuttaa korkean tason luottamus siihen, ettei tarkastettavan kontrollin suunnitteluun (Design), implementointiin (Implementation) tai toiminnan tehokkuuteen (Operating Effectiveness) liity olennaisia havaitsemattomia heikkouksia. SOX 404 pykälään viitaten Akresh määrittelee riskiksi sisäisten

kontrollien tarkastuksessa sen että: yhteisöllä on olennainen ”heikkous” jota tilintarkastaja ei havaitse eli riski siitä, että annetaan kontrollien toiminnan tehokkuudesta väärä lausunto.

Sisäisten kontrollien kontrolliriskin malli (kuvio 4) painottaa eroa olennaisuuden konseptin soveltamista tilinpäätöstarkastuksessa ja kontrollien tarkastuksessa: Tilinpäätöstarkastuksessa riskinä on olennainen virhe tai puute, kun kontrollien tarkastuksessa puolestaan riskinä on olennainen kontrolliheikkous. Olennaisia kontrolliheikkouksia voi Akreshin mukaan syntyä kolmella tavalla: joko puutteista kontrollien suunnittelussa, implementoinnissa tai asianmukaisesti suunnitellulle ja implementoidulle kontrollille puutteista kontrollin toiminnan tehokkuudessa. Mallissa painotetaan että mikäli kontrollien suunnittelussa tai implementoinnissa on puutteita, aiheuttaa tämä jo kontrolliheikkouden, jolloin kontrollien toiminnan tehokkuuden tarkastus ei ole tarpeen, vaan arvioitavaksi jää aiheuttaako kontrollin suunnittelussa tai implementoinnissa havaittu puute olennaisen kontrolliheikkouden. Kontrollien suunnittelun ja implementoinnin riittävyttä tulisi arvioida suhteessa siihen mitä kontrollin puuttuminen voisi pahimmillaan aiheuttaa, eli suhteessa toimintariskiin. Olennaisen heikkouden riskiä arvioitaessa on huomioitava sekä kokoluokka että todennäköisyys sille, että muodostuu olennainen virhe/puute tilinpäätökseen, jota sisäiset kontrollit eivät estä tai havaitse ja korjaa kontrollissa olevan puutteellisuuden vuoksi. Käytännössä jos toimintariski on alhainen, niin vaikka kontrolli olisi kuinka tehoton hyvänsä, olennaisen kontrolliheikkouden riski on silti alhainen. Tässä tapauksessa riski siitä, että tilinpäätökseen muodostuisi kontrollipuutteen vuoksi olennainen virhe tai puute olisi pieni. (Akresh 2010)

KUVIO 4 Sisäisten kontrollien kontrolliriskin malli (mukailtu Akresh 2010)¹

¹ Huom. kontrollien toiminnasta ei lausuta Suomessa voimassa olevan lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa

2.1.3 Olenaisuus tilinpäätöksen tarkastuksessa

Tilintarkastajan on otettava huomioon työssään tapahtumien ja tilien saldojen olennaisuus. Olennaisuuden määrittämisessä tulee ottaa huomioon määrällisten seikkojen lisäksi myös laadulliset tekijät. Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa olennaisuus vaikuttaa tilintarkastustoimenpiteiden luonteen, ajoituksen ja laadun valintaan. Tilintarkastuksen lopussa arvioidaan virheiden kokonaissumman olennaisuutta, mikä saattaa vaikuttaa tilintarkastajan raportointiin. (Tomperi 2009)

Kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 320 määrittelee olennaisuuden käsitteen tilintarkastuksessa niin, että virhe tai puute on olennainen kun se yksin tai yhdessä muiden virheiden tai puutteiden kanssa saattaa kohtuullisella todennäköisyydellä vaikuttaa tilinpäätöksen perusteella tehtyihin taloudellisiin päätöksiin. Olennaisuuden arvioinnissa tulee ottaa huomioon vallitsevat olosuhteet. Arviointiin vaikuttaa virheen tai puutteen määrä ja/tai laatu. Arvioitaessa virheen tai puutteen olennaisuutta tilinpäätösinformaation käyttäjien tekemien päätösten kannalta, käyttäjät otetaan huomioon ryhmänä, eikä yksittäisten käyttäjien tarpeita huomioida. Tilintarkastaja käyttää olennaisuuden määrittämiseen ammatillista harkintaa ja siihen vaikuttaa tilintarkastajan näkemys tilinpäätösinformaation käyttäjien informaatiotarpeista. Olennaisuuden käsitettä sovelletaan sekä tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa että toteutuksessa. Lisäksi käsitettä sovelletaan tunnistettujen virheiden ja puutteiden vaikutusten arvioinnissa tilintarkastuksen edetessä sekä tilintarkastajan lausunnon muodostamisessa.

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tilintarkastaja tekee arvion suuruusluokasta, jolloin havaittua virhettä voidaan pitää olennaisena. Tämä arvio toimii pohjana: riskinarviointitoimenpiteiden luonteelle, ajoitukselle ja laajuudelle; olennaisen virheen tai puutteen riskin tunnistamiselle ja arvioinnille sekä jatkotoimenpiteiden luonteen, ajoituksen ja laajuuden määrittämiselle. Suunnitteluvaiheessa määritetty olennaisuusraja ei kerro välttämättä, että rajan alittavat yksittäiset tai summana useat korjaamattomat virheet tulisi aina arvioida epäolennaisina. Tarkastelussa tulisi ottaa aina huomioon määrällisten seikkojen lisäksi myös laadulliset seikat sekä havainnon olosuhteet, kun arvioidaan virheiden vaikutusta tilinpäätökseen.

Edellä määritelty olennaisuuden käsite koskee erityisesti kirjanpidon ja tilinpäätösinformaation oikeellisuuden tarkastusta. Tämän tutkimus keskittyy kontrollien tarkastukseen ja sen tarkoituksena on käsitellä olennaisuutta kontrollipuutteiden kontekstissa. Kuten jäljempänä tullaan havaitsemaan, ei perinteinen kirjanpidon ja tilinpäätösinformaation virheiden yhteydessä käytetty olennaisuuden määritelmä suoraan soveltu kontrollipuutteiden yhteyteen.

Sisäisten kontrollien tarkastukseen liittyen tilintarkastusstandardeissa ei suoraan viitata olennaisuuteen, mutta lähimpänä olennaisuuteen viittaavana jaotteluna käytetään ISA 265 -standardissa termejä "sisäisen valvonnan puutteellisuus" ja "sisäisen valvonnan merkittävä puutteellisuus", jotka määritellään seuraavalla tavalla:

Sisäisen valvonnan puutteellisuus:

”-- esiintyy silloin, kun: kontrolli on suunniteltu, otettu käyttöön tai toimii niin, ettei se pysty oikea-aikaisesti estämään tai havaitsemaan ja korjaamaan tilinpäätöksessä olevia virheellisyyksiä; tai ei ole kontrollia, joka olisi tarpeellinen tilinpäätöksessä olevien virheellisyyksien oikea-aikaiseksi estämiseksi tai havaitsemiseksi ja korjaamiseksi” (ISA 265, 2014)

Sisäisen valvonnan merkittävä puutteellisuus:

”Sisäisen valvonnan puutteellisuus tai usean puutteellisuuden yhdistelmä, joka tilintarkastajan ammatillisen harkinnan perusteella on riittävän tärkeä saatettavaksi hallintoelinten tietoon.” (ISA 265, 2014)

Kappaleessa 2.1.5 on esitelty tarkemmin kontrollien tarkastukseen liittyviä ISA-standardiviittauksia. Vaikka ISA-standardit eivät suoraan velvoita tilintarkastajaa lausumaan kontrollien toiminnan tehokkuudesta, ei se kuitenkaan tarkoita sitä, ettei olennaisuuden käsite olisi tilintarkastajalle relevantti kontrollien tarkastuksessa. Tutkimuksen empiirisessä osuudessa tullaan antamaan vastauksia sille, miten tilintarkastajat käytännössä soveltavat olennaisuutta kontrollien tarkastuksessa ja miten kontrollipuutteiden olennaisuus eroaa tilinpäätösinformaation virheiden yhteydessä käytetystä olennaisuuden käsitteestä.

2.1.4 Sisäisen valvonnan sekä sisäisten kontrollien käsitteellinen määrittely

Tomperin (2009) mukaan kontrollitoiminnoilla tarkoitetaan toimenpiteitä ja menettelytapoja, jotka auttavat varmistamaan johdon laatimien toimintaohjeiden toteuttamisen. Esimerkkejä kontrollitoiminnoista ovat valtuutukset, suoritusten arviointi, fyysiset kontrollit ja vaarallisten työyhdistelmien välttäminen. Kontrollien testaamisen avulla pyritään selvittämään kontrollin tehokkuus olennaisen virheen tai puutteen estämisessä tai havaitsemisessa ja korjaamisessa (Tomperi 2009).

ISA 315 -standardissa määritellään sisäinen valvonta seuraavalla tavalla:

”Hallintoelinten, toimivan johdon ja muun henkilöstön suunnittelema, käyttöönottava ja ylläpitämä prosessi, jonka tarkoituksena on tuottaa kohtuullinen varmuus taloudellisen raportoinnin luotettavuutta, toiminnan tehokkuutta ja taloudellisuutta sekä sovellettavien säädösten ja määräysten noudattamista koskevien tavoitteiden saavuttamisesta. Sana ”kontrollit” viittaa sisäisen valvonnan yhden tai useamman osa-alueen mihin tahansa osiin.” (ISA 315, 2014)

Ahokas (2012) määrittelee sisäisen valvonnan olevan organisaation eri tasoille rakennettuja toimenpiteitä ja toimintatapoja, jotka muodostuvat useista osa-alueista, kuten hyväksymisvaltuuksista, työtehtävien jaosta sekä laskenta- ja ohjausjärjestelmien sisältämistä kontrolleista. Kyseisten toimenpiteiden avulla pyritään varmistamaan organisaation toiminta sen itse asettamien tavoitteiden ja

toimintaohjeiden mukaisesti. Sisäisen valvonnan avulla pyritään ehkäisemään ja paljastamaan virheitä, erehdyksiä ja väärinkäytöksiä. Sisäisen valvonnan tavoitteena on saada riittävä varmuus yrityksen raportoiman taloudellisen informaation luotettavuudesta sekä lakien ja säädösten noudattamisesta. Sisäinen valvonta on järjestetty eri tavalla erilaisissa organisaatioissa. (Ahokas 2012)

Edellä mainitut määritelmät ovat pitkälti samankaltaisia ja pohjautuvat COSO-malliin, joka on yleisesti käytetty viitekehys sisäisten kontrollien rakenteen määrittelyyn. Myös esimerkiksi D'Aquila (2013) ja Jokipii (2009) ovat omissa tutkimuksissaan analysoineet sisäisten kontrollien rakennetta ja viitanneet COSO -viitekehukseen, joka toimii pohjana sisäisten kontrollien määrittelylle. Tässä tutkimuksessa käytetään termejä "sisäinen valvonta" ja "sisäiset kontrollit" synonyymeina toisilleen.

COSO (Comittee of Sponsoring Organizations of the Treadway Comission) on viiden merkittävän yhdysvaltalaisen ammatinharjoittajien yhdistyksen muodostama komitea. COSO:n tehtävänä on kehittää kattavia viitekehyksiä ja ohjeistuksia yritysten riskienhallintaan sekä sisäiseen kontrolliin ja petosten paljastukseen liittyen organisaatioiden suorituskyvyn ja hallinnon kehittämiseksi ja petosten vähentämiseksi. (COSO:n kotisivut)

COSO julkaisi vuonna 1992 alkuperäisen Sisäisen kontrollin integroidun viitekehysten (kuvio 5). Se oli ensimmäinen virallinen julkaisu jossa pyrittiin määrittelemään sisäisen kontrollin käsite ja luomaan standardit mitaamiselle. Viitekehystä julkaistiin päivitetty versio toukokuussa 2013, ja se korvasi vanhan viitekehysohjeistuksen 15.12.2015. Päivitetty viitekehys on pitkälti yhtenevä alkuperäisen kanssa ja merkittävimpänä muutoksena alkuperäiseen on periaatepohjainen lähestymistapa. (D'Aquila 2013).

COSO:n viitekehysessä sisäinen kontrolli määritellään prosessina, johon vaikuttavat yhtiön hallitus, johto sekä muu henkilöstö. Sen tavoitteena on antaa kohtuullinen varmuus sille, että yritys kykenee saavuttamaan tavoitteensa. Nämä tavoitteet on jaettu kolmeen tavoitekategoriaan. Tavoitekategoriat ovat: Vaikuttavuus ja tehokkuus, taloudellisen raportoinnin luotettavuus sekä lakien ja säännösten noudattaminen. Jokainen näistä tavoitekategorioista puolestaan liittyy suoraan viiteen sisäisen kontrollin osa-alueeseen, jotka ovat: kontrolliympäristö, riskin arviointi, kontrollimenetelmät, informaatio ja kommunikaatio sekä valvonta. Kolmas COSO:n sisäisen kontrollin integroidun viitekehysten dimensio on organisaation rakenne, jonka osia ovat: kokonaisuus (entity), divisioona, liiketoimintayksikkö sekä toiminto. Uudistettu viitekehys sisältää 17 periaatetta jotka selittävät aiempaa selkeämmin viiden sisäisen kontrollin osa-alueen sisältöä. (D'Aquila 2013).

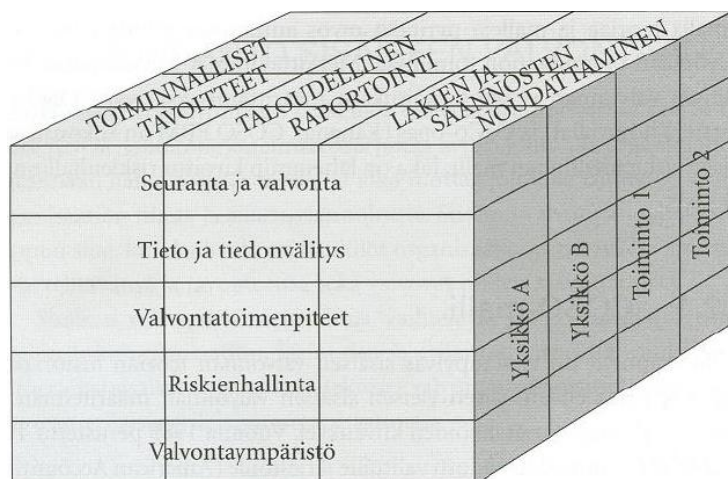
Viisi ensimmäistä periaatetta liittyvät kontrolliympäristöön. Periaatteissa tuodaan esiin: rehellisyys ja eettiset arvot, hallituksen riippumattomuus johdosta ja rooli sisäisen kontrollin valvojana; johdon rooli tavoitteita tukevien rakenteiden, raportointiketjujen sekä valtuuksien ja vastuiden perustajana. Lisäksi kontrolliympäristöön liittyvissä periaatteissa mainitaan yksilöiden pätevyys sekä tilivelvollisuuden tärkeys.

Riskien arviointiin liittyvien periaatteiden mukaan organisaation tavoitteet tulee määrittää selkeästi, jotta niihin liittyvät riskit voidaan tunnistaa ja niitä pystytään arvioimaan; tavoitteiden toteutumiseen liittyvät riskit tulee tunnistaa ja niitä tulee analysoida, jotta voidaan määrittää kuinka niitä voidaan hallita. Myös petoksen mahdollisuus tulee ottaa huomioon riskien arvioinnissa.

Kontrollimenetelmiin liittyviä periaatteita on kolme. Niissä mainitaan, että organisaation tulee valita ja kehittää sellaisia kontrollimenetelmiä, jotka vähentävät tavoitteiden saavuttamiseen liittyvää riskiä siedettävälle tasolle. Myös teknologiaa tulisi hyödyntää kontrollimenetelmissä. Menetelmät tulisi ottaa käyttöön henkilöstöltä odotettavaa käytöstä määrittelevän politiikan ja sitä toteuttavien menettelytapojen kautta.

Informaatio ja kommunikaatio -osa-alueeseen kuuluu kolme periaatetta, joissa mainitaan, että organisaation on tuotettava relevanttia ja laadukasta informaatiota tukemaan kontrollien toimintaa. Informaation kommunikoinnista on mainittu erikseen sisäinen viestintä ja viestintä yrityksen ulkopuolisille sidosryhmille. Viimeiseen sisäisen kontrollin osa-alueeseen eli valvontaan liittyy kaksi periaatetta, joissa tuodaan esiin jatkuvan sekä erillisten arviointien olennaisuus jokaisen kontrollin osa-alueen olemassaolon ja toiminnan varmistamiseksi, sekä kontrollipuutteiden arviointi ja kommunikointi korjaavista toimenpiteistä vastaaville toimielimille kuten hallitukselle ja ylimmälle johdolle. (D'Aquila 2013)

COSO-viitekehykseen viitataan Niin SOX-laissa kuin tilintarkastusstandardeissa. COSO tunnistetaan kontrolleja kuvaavana viitekehyksenä, jota tulisi soveltaa taloudelliseen raportointiin liittyvien kontrollien tarkastuksessa. SOX ja tilintarkastusstandardit tuovat esiin kontrollien jaottelun tilinpäätösraportointia koskeviin kontrolleihin (Internal Control over (External) Financial Reporting) sekä muihin taloudellisiin ja ei-taloudellisiin kontrolleihin (D'Aquila 2013). Tilintarkastuksen kannalta on huomioitava, että kiinnostuksen kohteena ovat nimenomaan ulkoiseen taloudelliseen raportointiin liittyvät kontrollit. Ei-taloudelliset ja pelkästään sisäiseen taloudelliseen raportointiin liittyvät kontrollit rajataan siis tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

KUVIO 5 COSO-viitekehys²

2.1.5 Sisäisten kontrollien tarkastukseen liittyvä sääntely

2000-luvulla kontrollipuutteiden olennaisuutta on käsitelty useissa eri tutkimuksissa. Merkittävänä syynä tutkimuskentän aktivoitumiselle on Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoille listattuja yhtiöitä ja näiden tytäryrityksiä koskeva Sarbanes – Oxley Act (2002) -sääntely (SOX), jossa kontrollien tarkastus on nostettu keskeiseen asemaan. Tämä sääntely on myös vaikuttanut Yhdysvaltojen tilintarkastusstandardeihin (SAS-standardit) sekä kansainvälisiin tilinpäätösstandardeihin (ISA-standardit) ja tätä kautta myös tilintarkastuksen sääntelyyn Suomessa. Edellä mainitut eivät kuitenkaan ole ainoita osana tilintarkastusta tehtävän sisäisen valvonnan tarkastukseen vaikuttavia sääntely-ympäristöjä. Tutkimushaastatteluissa (ks. luku 6) nousi esiin, että esimerkiksi osana hyvää hallinnointitapaa noudatettava Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi sekä jotkin toimialakohtaiset erityislait vaikuttavat niitä koskevien yritysten kontrollien tarkastukseen ainakin välillisesti. Tässä tutkimuksessa keskitytään kuitenkin kontrollipuutteiden tarkasteluun erityisesti SOX- ja ISA-sääntely-ympäristöjen kontekstissa, joten muu kontrollien tarkastukseen Suomessa mahdollisesti vaikuttava erityissääntely jää tarkastelun ulkopuolelle.

Sarbanes-Oxley laki (SOX) koskee Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinalainsäädännön piirissä toimivia julkisia yrityksiä ja näiden tytäryrityksiä. SOX 404 -pykälän perusteella yritysten on sisällytettävä tilinpäätökseensä sisäisen kontrollin raportti, jossa on tuotava esiin johdon vastuu sisäisen kontrollin rakenteiden ja taloudellisen raportoinnin menettelytapojen perustamisesta ja ylläpitämisestä, sekä esitettävä arvio niiden toimivuudesta (effectiveness). Lisäksi tilintarkastajan on tarkastettava edellä mainittu johdon laatima sisäisen kontrollin raportti ja annettava lausunto siitä. (Sarbanes-Oxley Act of 2002)

² Alkuperäisestä suomennettu kuvio lainattu Leino, M. 2013. Organisaation sisäinen valvonta ja sisäisen väärinkäytöksen ennaltaehkäisy. Kandidaatintutkielma. Lappeenrannan teknillinen yliopisto.

SOX puuttuu kirjanpitoskandaaleihin ja omistajavalvonnan epäonnistumisiin. Sen mukaan julkisten yhtiöiden on sisällytettävä tilinpäätöksiinsä, sekä johdon arvio sisäisestä tilinpäätösraportointiin liittyvistä kontroleista (ICFR), että tilintarkastajan raportti sisäisten kontrollien tehokkuudesta ja johdon arviosta. SOX 404 asettaa tiukempia vaatimuksia erityisesti ylimmälle johdolle, tilintarkastajille sekä tilintarkastuskomiteoille. (Foster et al.2007)

Yhdysvalloissa noudatetaan SAS-standardeja, jotka ovat paikallisen toimielimen PCAOB:n laatimia. Koska tämä tutkimus keskittyy Suomessa tapahtuvaan tilintarkastukseen, ei tässä käsitellä tarkemmin SAS-standardeja. Mainittakoon kuitenkin SAS-standardien olevan sisällöltään pitkälti yhteneviä jäljempänä esitettyjen ISA-standardien kanssa.

Suomessa tilintarkastuksessa noudatetaan kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (ISA-standardit) osana hyvää tilintarkastustapaa. SOX-sääntelystä poiketen ISA 265 standardissa todetaan selkeästi, ettei tilintarkastajan ole lausuttava kontrollien toiminnan tehokkuudesta:

”Osana tilintarkastusta on tarkasteltu tilinpäätöksen laatimisen kannalta relevanttia sisäistä valvontaa olosuhteisiin nähden asianmukaisten tilintarkastustoimenpiteiden suunnittelua varten mutta ei siinä tarkoituksessa, että annettaisiin lausunto sisäisen valvonnan tehokkuudesta.” (ISA 265, 2014)

Toisin kuin SOX-sääntelyssä, Suomen lainsäädännön piirissä toteutetuissa tilintarkastuksissa ei anneta siis lausuntoa sisäisten kontrollien toiminnan tehokkuudesta. ISA-standardeissa mainitaan kuitenkin muun muassa seuraavista sisäisten kontrollien tarkastukseen liittyvistä velvoitteista: ISA 265 ohjeistaa sisäisen valvonnan puutteellisuuksien kommunikoinnista hallintoelimille ja toimivalle johdolle:

”Tilintarkastajan tavoitteena on kommunikoida asianmukaisella tavalla hallintoelimille ja toimivalle johdolle tilintarkastuksen aikana toteamistaan sisäisen valvonnan puutteellisuuksista, jotka hänen ammatillisen harkintansa perusteella ovat riittävän tärkeitä saatettavaksi kyseisten tahojen tietoon.” (ISA 265, 2014)

ISA 315 mukaan tilintarkastajan tulee muodostaa käsitys tilintarkastuksen kannalta relevantista sisäisestä valvonnasta. ISA 330 asettaa seuraavia velvoitteita tilintarkastajalle:

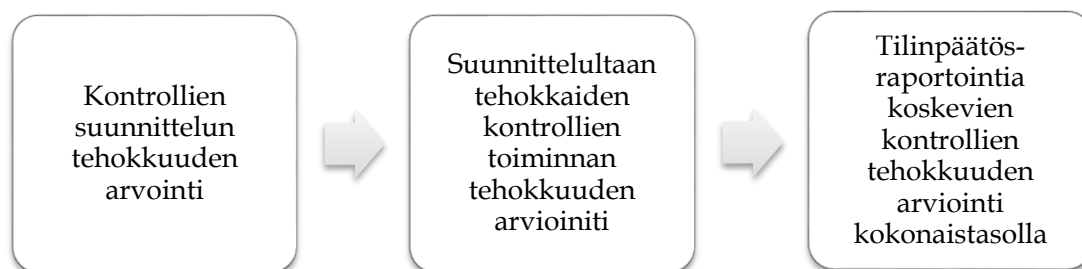
”Tilintarkastajan tulee suunnitella ja suorittaa kontrollien testausta hankkiakseen tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä relevanttien kontrollien tehokkuudesta, jos: tilintarkastajan arvio olennaisen virheellisyyden riskeistä kannanottofasolla perustuu oletukseen siitä, että kontrollit toimivat tehokkaasti, tai yksin aineistontarkastustoimenpiteillä ei pystytä hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä kannanottofasolla” (ISA 330, 2014)

Eli ISA 330 perusteella kontrollitarkastusta on suoritettava ainakin siinä tapauksessa, jos tarkastus perustuu kontrollien toimintaan luottamiseen tai jos aineistotarkastustoimenpiteillä ei saada riittävästi tilintarkastusevidenssiä. Jäljempänä tutkimuksen empiirisessä osassa on käsitelty laajasti miten ISA-standardien velvoitteita käytännössä toteutetaan kontrollien tarkastuksen yhteydessä osana lakisääteistä tilintarkastusta Suomessa.

2.1.6 Sisäisten kontrollien toiminnan tehokkuuden arviointimallit

Muun muassa Gramling et al (2013) esittelevät tutkimuksessaan tilinpäätösraportointia koskevien kontrollien tehokkuuden arviointiprosessin (kuvio 6). Prosessi lähtee asiakkaan suunnitteleminen kontrollien designin ymmärtämisestä ja designin toimivuuden arvioinnista. Ainoastaan tehokkaasti suunniteltujen kontrollien osalta edetään arviointiprosessin seuraavaan vaiheeseen, eli kontrollin toiminnan tehokkuuden arviointiin. Kun yksittäisten kontrollien suunnittelun asianmukaisuus ja toiminnan tehokkuus on arvioitu, arvioidaan prosessin viimeisessä vaiheessa vielä yleistasolla tilinpäätösraportointia koskevien kontrollien tehokkuus ja arvioidaan sisältävätkö kontrollit merkittäviä puutteellisuuksia. (Gramling et al, 2013)

Arviointimallin taustalla on AS 5 tilintarkastusstandardi, jota sovelletaan Yhdysvalloissa, eikä se siis suoraan ole sovellettavissa Suomen kontekstiin. Vaikka Suomessa osana hyvää tiulintarkastustapaa sovellettavissa ISA-standardeissa ei velvoiteta tilintarkastajaa lausumaan tilinpäätösraportointia koskevien kontrollien toiminnan tehokkuudesta, kuitenkin myös ISA-standardeissa tunnistetaan termit ”sisäisen valvonnan puutteellisuus” ja ”sisäisen valvonnan merkittävä puutteellisuus” (ks. edellä ISA 265). Edellä todettujen seikkojen pohjalta mallia voidaankin soveltaa myös Suomessa osana lakisääteistä tilintarkastusta suoritettavassa kontrollien tarkastuksessa.

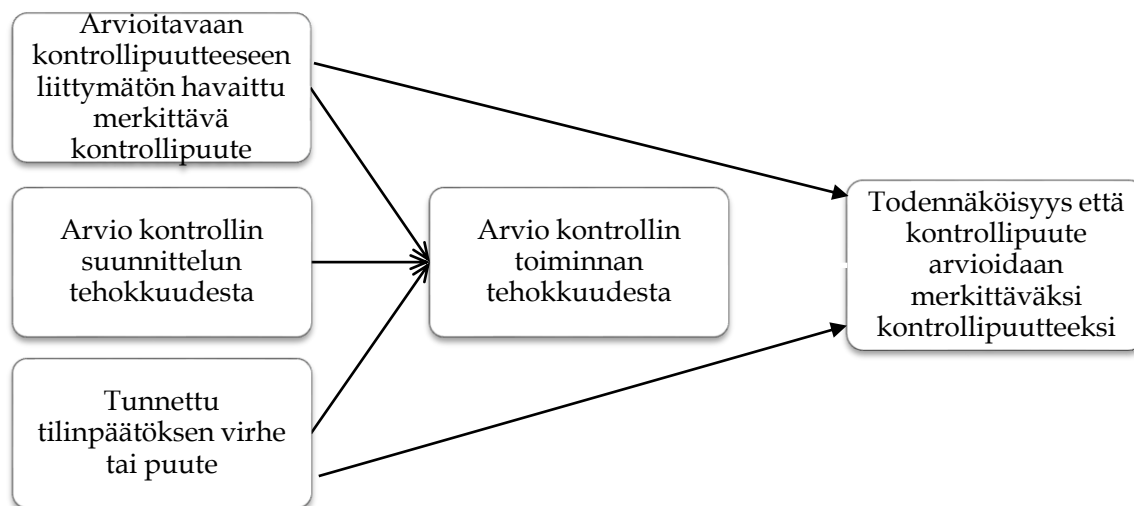

KUVIO 6 Tilinpäätösraportointia koskevien kontrollien tehokkuuden arviointiprosessi (mukailtu Gramling et al, 2013)

Gramling et al. (2013) tutkimuksessa tarkasteltiin tilintarkastusmanagereiden ja -partnereiden arvioita taloudelliseen raportointiin liittyvien sisäisten kontrollien toiminnan tehokkuudesta sekä kontrollipuutteiden olennaisuudesta. Tutkimuksen keskeiset tulokset on havainnollistettu alla kuviossa 7. Erityisesti tutkittiin kahden tekijän vaikutusta kontrollipuutteiden vakavuuden arvioinnissa:

1. Olennainen heikkous joka ei liity arvioitavaan kontrollipuutteeseen ja
2. Tunnettu virhe/puute tilinpäätöksessä joka liittyy arvioitavaan kontrollipuutteeseen.

Tutkimuksessa havaittiin, että molemmat edellä mainituista tekijöistä vaikuttavat arvioon sisäisten kontrollien toiminnan tehokkuudesta sekä lisäävät todennäköisyyttä sille, että kontrolliheikkous arvioidaan olennaiseksi. (Gramling et al 2013)

KUVIO 7 Mahdollisen kontrollipuutteen arvioinnissa käytettyjen muuttujien väliset vuorovaikutussuhteet (mukailtu Gramling et al 2013)

2.2 Kontrollitarkastuksen tutkimuskentän esittely

Tutkimuksen alustavaksi aihealueeksi valittiin olennaisuuden käsite tilintarkastuksessa. Aihealue osoittautui kuitenkin hyvin laajaksi ja tähän liittyen Messier et al. (2005) kirjallisuuskatsaus antoi hyvän lähtökohdan aihepiiriin kartoittamiselle ja tutkimusaiheen tarkemmalle rajaamiselle. Artikkelissa on kartoitettu olennaisuuden empiiristä tutkimuskenttää tilintarkastuksen

näkökulmasta kattavasti vuodesta 1982 lähtien. Kirjallisuuskatsaukseen perehtyminen osoitti nopeasti, että olennaisuuden käsite tilintarkastuksessa on ollut jo kohtuullisen pitkään tutkijoiden kiinnostuksen kohteena ja siihen liittyen löytyy paljon erityyppisiä tutkimuksia. Tutkimuskenttä on kuitenkin suurelta osin painottunut olennaisuuteen tilinpäätöksessä havaittujen virheiden tai puutteellisuuden kontekstissa. Sisäisen valvonnan kontrollipuuotteiden olennaisuutta ovat kirjallisuuskatsauksessa esitellyistä tutkijoista tutkineet ainoastaan Mayer (1982) ja Mayer et al. (1989). Messier et al. (2005):n kirjallisuuskatsauksen pohjalta aihe päätettiin rajata olennaisuuteen sisäisen valvonnan kontrollipuuotteiden kontekstissa, sillä tähän liittyen tutkimusta on tehty varsin vähän ja tarvetta jatkotutkimukselle löytyy selkeästi.

Messierin (2005) kirjallisuuskatsauksessa esitelty Mayer et al. (1989) tutkimus vastaa aikaisempaa Mayerin (1982) tutkimusta, ja erona alkuperäiseen on pääasiassa vain se, että siinä on käytetty tulosten analysointiin kehittyneempiä tilastollisia menetelmiä. Artikkelissa tutkittiin kokeellisessa ympäristössä tilintarkastajien tekemiä sisäisen valvonnan kontrollipuuotteisiin liittyviä olennaisuusarvioita. Tutkimuksessa määriteltiin haastatteluiden ja aiemman tutkimuksen pohjalta kolme kontrollipuuotteen olennaisuuteen vaikuttavaa kriteeriä: kontrollipuuotteen tyyppi, kontrollin kohteena olevan omaisuuserän tyyppi sekä rahamääräinen altistus (exposure). Tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastajien tekemien olennaisuusarvioiden välillä oli suhteellisen suuria yksilöllisiä eroja. Syyksi eroille esitettiin kontrollipuuotteen olennaisuuden arvioinnin abstraktia luonnetta sekä ammatillisen ohjeistuksen puutetta tällä osa-alueella. Kokeeseen valitut tekijät selittivät kuitenkin suuren osan tilintarkastajien tekemistä olennaisuusarvioista ja yksittäisten tilintarkastajien tekemät arviot olivat johdonmukaisia. Kontrollipuuotteen tyyppin ja omaisuuserän tyyppin välisellä vuorovaikutuksella havaittiin olevan suuri merkitys tilintarkastajan tekemän olennaisuusarvion kannalta. Sitä pidettiin merkinä siitä, että kontrollipuuotteen kontekstilla on keskeinen merkitys tilintarkastajien tekemään olennaisuusarviointiin. Esimerkiksi puutetta työtehtävien eriyttämisessä käteisvarojen yhteydessä pidettiin aina olennaisena. (Mayer et al. 1989).

2.2.1 Riskilähtöisen tilintarkastuksen malliin pohjautuvat tutkimukset

Useissa tutkimuksissa pohjana sisäisen valvonnan kontrollipuuotteiden ja niiden olennaisuuden tutkimukselle on toiminut tilintarkastusriskin arviointimalli (Audit Risk Model). Tilintarkastusriskin arviointimalliin tutkimuksessaan viittaavat mm. Hogan & Wilkins (2008) sekä Akresh (2010). Lisäksi muun muassa Akresh (2010) esittelee uusia työkaluja tilintarkastajan tueksi sisäisen valvonnan kontrolliriskin tason sekä kontrollitestausten laajuuden tarpeen määrittämiseen.

Hogan & Wilkinsin (2008) tutkimuksessa tutkittiin sisäisten kontrollipuuotteiden yhteyttä tilintarkastuspalkkioiden suuruuteen. tutkimuksen yhtenä päätavoitteena oli määrittää sitä, kuinka hyvin riskilähtöisen tilintarkastuksen malli (Audit Risk Model) kuvaa tilintarkastajien toimintaa

käytännön tasolla. Riskilähtöisessä tilintarkastuksessa tilintarkastajien tulisi havaitsemisriskiä pienentääkseen lisätä aineistotarkastukseen käytettäviä resursseja, kun kontrolliriski ja/tai toimintariski on kohonnut. Tilintarkastuspalkkioiden suuruutta tarkasteltiin nimenomaan kontrollipuutteen paljastumista edeltävältä tilikaudelta. Tällä pyrittiin minimoimaan riski, että kasvaneen työpanoksen aiheuttaman palkkioiden kasvun sijasta mitataankin kontrollipuutteiden raportoinnin ja oikaisun kustannusten vaikutusta. Tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastuspalkkiot olivat yleisesti merkittävästi suurempia kontrollipuutteita raportoineissa yrityksissä. Lisäksi kontrollipuutteen vakavuuden asteella (olennainen vs. muu kontrollipuute) oli merkitsevä positiivinen yhteys tilintarkastuspalkkioiden suuruuteen. Varsinkin Big Four tilintarkastajien palkkiot olivat muita korkeampia yrityksissä joilla oli havaittu sisäisiä kontrollipuutteita. Lisäksi Big Four tilintarkastuspalkkiot reagoivat herkemmin kontrollipuutteen vakavuuteen. Yleisesti tilintarkastuspalkkiot olivat suhteellisesti alempia yrityksissä, jotka olivat lähiaikoina vaihtaneet tilintarkastajaa. Sisäisten kontrollipuutteiden läsnäolo nosti kuitenkin palkkion suuruuden tuoreissa asiakkuuksissa huomattavasti kontrolliryhmää korkeammaksi. Erityisesti entiset Arthur Andersenin asiakkaat, joilla oli raportoitu sisäisistä kontrollipuutteista, maksoivat merkittävästi suurempia palkkioita. Tutkimustulokset tukevat hypoteesia, että tilintarkastajat lisäävät aineistotarkastuksen määrää havaitsemisriskiä pienentääkseen, kun asiakkaalla on puutteita sisäisissä kontroleissa. Vaihtoehtoista selitystä ei kuitenkaan voida tutkimuksessa sulkea pois: tilintarkastuspalkkioiden kasvua selittävä tekijä voi olla kohonnut riskipremio eikä niinkään kasvanut työpanoksen (aineistotarkastuksen) määrä. (Hogan & Wilkins 2008)

Akresh (2010) esitteli sisäisten kontrollien riskin mallin vaihtoehtona perinteiselle tilintarkastusriskin arviointimallille (Audit Risk Model). Tutkimuksessa väitetään, ettei perinteinen malli sovellu suoraan integroituun tilintarkastukseen, jossa tarkastetaan tilinpäätöksen lisäksi kontrolleja. Kontrollien tarkastuksen luonne poikkeaa tilinpäätöksen tarkastuksesta, sillä kontrollitarkastus on prosessin tarkastamista, kun taas tilinpäätöksen tarkastus on tulosten (outputs) tarkastusta. Tilinpäätöstarkastuksessa riskinä on että tarkastuksessa jää havaitsematta olennainen virhe tai puute, toisaalta kontrolleihin liittyen riski on siinä, että kontrolleista annetaan väärä lausunto (huom. lausunto koskee ainoastaan SOX-sääntelyn piirissä olevia yrityksiä).

Sisäisten kontrollien riskin arviointimallin tarkoitus on auttaa tilintarkastajaa määrittämään kontrollitestauksen laajuus. Mallissa painotetaan että mikäli kontrollien suunnittelussa (D, Design) tai implementoinnissa (I, Implementation) on puutteita, aiheuttaa tämä jo kontrolliheikkouden, jolloin kontrollien toiminnan tehokkuuden (OE, Operating Effectiveness) testaus ei ole tarpeen, vaan arvioitavaksi jää ainoastaan aiheuttaako D&I:ssä havaittu puute olennaisen kontrolliheikkouden. Sisäisen kontrolliriskin arviointimalli painottaa myös olennaisen virheen tai puutteen (tilinpäätöstarkastus) ja olennaisen heikkouden (kontrollitarkastus) konseptuaalista eroa. Kontrolliheikkouden

olennaisuutta tulisi arvioida suhteessa siihen mitä kontrollin puuttuminen voisi pahimmillaan aiheuttaa, eli suhteessa toimintariskiin. Perinteistä tilintarkastusriskin arviointimallia ja kontrolliriskin arviointimallia käytettäisiin integroidussa tarkastuksessa peräkkäin siten, että ensin määriteltäisiin kontrolliriskin arviointimallin avulla kontrollitestauksen laajuus ja sitten perinteisellä tilintarkastusriskin arviointimallilla aineistotarkastuksen laajuus. (Akresh 2010)

2.2.2 Kontrollipuutteiden merkittävyyden arviointi

Bedard & Graham (2011) kuvasivat tutkimuksessaan kontrollipuutteiden vakavuuden arviointiin vaikuttavia tekijöitä. Sekä tutkivat onko sillä merkitystä havaitseeko tilintarkastaja vai asiakas kontrollipuutteen. Tilintarkastajat arvioivat kontrollipuutteen vakavammaksi, jos siitä on jo seurannut virhe tilinpäätökseen. Jos virhettä ei ole seurannut, riippuu arvio asiakkaaseen ja kontrollipuutteeseen liittyvistä tekijöistä: arviointiprosessi on tällöin monimutkaisempi. Asiakkaalla on tendenssi aliarvioida kontrollipuutteen vakavuutta, mutta tämä tendenssi on alhaisempi, jos yrityksellä on hyvät kontrollit ja hyvin suunniteltu SOX404 -prosessi.

Doyle et al. (2007) tutkivat olennaisten sisäisten kontrollipuutteiden yhteyttä alhaiseen kirjanpidon jaksotusten (accruals) laatuun. Jaksotusten laatua mitattiin sillä, kuinka hyvin ne realisoituivat kassavirroiksi tutkimuksen kohteena olevissa yrityksissä. Tutkimuksen hypoteesien mukaan olennaiset heikkoudet sisäisessä kontrollissa ovat yhteydessä heikkoon jaksotusten laatuun, ja yhtiötason olennaisilla kontrollipuutteilla on vahvempi negatiivinen yhteys jaksotusten heikkoon laatuun kuin tilitason olennaisilla kontrollipuutteilla. Tilitason kontrollipuutteilla ajateltiin olevan pienempi vaikutus jaksotusten heikkoon laatuun, sillä niiden oletettiin olevan helpommin tarkastettavissa korvaavilla tarkastustoimenpiteillä, jolloin jaksotusten laatuongelmat havaitaan yhtiötason kontrollipuutteista johtuvia ongelmia helpommin. Tutkimuksessa vertailtiin myös Sarbanes-Oxley (SOX) -lain pykälien 302 ja 404 perusteella yritysten raportoimia olennaisista kontrolliheikkouksia ja niiden yhteyttä heikkoon jaksotusten laatuun. (Doyle et al. 2007)

Tutkimustulokset tukivat hypoteeseja, että olennaiset heikkoudet sisäisessä kontrollissa ovat yhteydessä heikkoon jaksotusten laatuun, ja yhtiötason olennaisilla kontrollipuutteilla on vahvempi negatiivinen yhteys jaksotusten heikkoon laatuun kuin tilitason olennaisilla kontrollipuutteilla. Selityksenä tälle mainittiin se, että yhtiötason olennaisesta kontrollipuutteesta johtuva jaksotusten alhainen laatu on vaikeampi havaita suorittamalla korvaavia tarkastustoimenpiteitä. Lisäksi sekä SOX 302 että SOX 404 perusteella raportoidut kontrolliheikkoudet olivat yhteydessä alhaiseen jaksotusten laatuun, mutta SOX 302 raportoinnin yhteys oli vahvempi. Syynä tähän mainittiin SOX 404:n alhaisempi raportointikynnys. Alhaisempi raportointikynnys saattaa merkitä sitä, että SOX 404 perusteella raportoidaan kontrollipuutteita, jotka eivät ole tarpeeksi olennaisia ollakseen yhteydessä alentuneeseen jaksotusten laatuun.

Toinen selitys on se, että SOX 302:n väljempi ja tulkinnanvaraisempi raportointikynnys saattaa aiheuttaa sen, että vain kaikista vakavimmat kontrollipuutteet raportoidaan ja lievemmat tapaukset jäävät raportoimatta, jolloin tulokset saattavat vääristyä. Tutkimuksen keskeisenä johtopäätöksenä on sisäisen kontrolliympäristön keskeinen merkitys korkealaatuisille jaksotuksille sekä SOX:n raportointisääntelyn ainakin osittainen onnistuminen heikkolaatuisten yritysten identifioinnissa. (Doyle et al. 2007)

2.2.3 Muita aihealueeseen liittyviä näkökulmia

Bierstaker & Wright (2004) nostavat tutkimuksessaan esiin liiketoimintalähtöisyyden käsitteen tilintarkastusriskin arvioinnissa. He tutkivat liiketoimintariskiin pohjautuvan lähestymistavan (Business Risk Audit Approach) vaikutusta sisäisten kontrollien testaukseen ja tarkastustyön dokumentointiin. Tutkimuksen perusteella kontrollitestauksessa käytetään kertomusta eli narratiivia aiempaa enemmän, sillä se on menetelmänä tehokas ja sopii liiketoimintariskipohjaiseen tilintarkastukseen hyvin. Myös kontrollitestauksen frekvenssi on kasvanut liiketoimintariskipohjaiseen tarkastuksen myötä. Tutkijoiden mukaan viimeaikaisen tutkimuksen valossa kuitenkin yhteen tarkastusmetodiin keskittyminen saattaa heikentää tarkastuksen laatua.

Sisäinen tarkastus ja sen yhteydessä tehtävä kontrollien tarkastus rajataan tämän tutkimuksen ulkopuolelle. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että sisäinen tarkastus ja tilintarkastus voivat olla vuorovaikutuksessa keskenään ja tällä voi myös olla mahdollisesti vaikutuksia tilintarkastuksen yhteydessä tehtävän kontrollitarkastuksen toteutukseen. Sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen vuorovaikutusta on tutkittu esim. Kostamo (2010) sekä Aho & Toivanen (2013) Pro Graduissa. Kostamo tutki sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen välisen vuorovaikutuksen luonnetta komplementti- ja substituuttiteorian kautta. Tutkielmassa selvitettiin onko sisäisellä tarkastuksella ja tilintarkastuksella toisiaan korvaava vai toisiaan täydentävä suhde. Aho & Toivanen tutkivat sisäisen tarkastuksen yksikön olemassaolon ja sisäisen valvonnan laadun vaikutusta tilintarkastuksen laajuuteen (Palkkion suuruus ja kokonaistuntien määrä).

2.3 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Olemassa olevan tutkimuskentän tarjoaminen tutkimustulosten perusteella voidaan tulkita, että sisäisen valvonnan kontrollien tarkastukseen liittyvä tutkimus on yleistynyt viime vuosina merkittävästi. Aikaisemmat tutkimukset ovatkin tarjonneet paljon erilaisia vaihtoehtoja tarkemman tutkimusaiheen sekä tutkimuskysymysten valintaan. Tämän tutkimuksen aihepiirin valinnan kannalta keskeisiä tutkimuksia on esitelty laajasti edellä. Aiemmasta

kirjallisuudesta on tämän tutkimuksen tutkimusaiheen ja tutkimuskysymysten määrittelyssä huomioitu tiivistetysti erityisesti seuraavissa kappaleissa esitetyt seikat:

Mayper et al (1989) tuovat artikkelissaan esiin tilintarkastajien tekemien olennaisuusarvioiden välillä havaitut merkittävät erot, joiden syyksi mainitaan kontrollipuuotteiden olennaisuuden määrittämisen abstrakti luonne sekä ammatillisen ohjeistuksen puute. Lisäksi he mainitsevat kontrollipuuotteen kontekstin merkityksen keskeisenä olennaisuusarvioon vaikuttavana tekijänä.

Doyle et al. (2007) puolestaan tuovat tutkimuksessaan esiin jaottelun yleisen tason olennaisiin kontrollipuuotteisiin ja tilikohtaisiin olennaisiin kontrollipuuotteisiin. Heidän mukaansa kontrollipuuotteen laajuudella on keskeinen merkitys sille, kuinka hyvin kontrollipuuotteita voidaan kompensoida korvaavilla tillintarkastusmenetelmillä.

Hogan & Wilkinsin (2008) tutkimus pohjautuu riskilähtöisen tilintarkastuksen malliin (Audit Risk model). Tämän tutkimuksen kannalta merkittävänä näkökulmana he tuovat esiin kontrollipuuotteiden "olennaisuustason" (vakavuuden / merkittävyuden) vaikutuksen tilintarkastustyön määrään vaikuttavana tekijänä. Tilintarkastusriskin arviointimallista johdettu Akresh (2010):n sisäisen kontrollin riskin malli on kiinnostava viitekehys etenkin olennaisen kontrollipuuotteen konseptin määrittelyn kannalta.

Vaikka kaikilla edellä esitellyillä tutkimuksilla ei välttämättä ole suoraa yhteyttä tämän tutkimuksen tutkimuskysymysten määrittelyssä, on niillä merkityksellinen rooli teoreettisen viitekehyyksen ja keskeisten käsitteiden määrittelyssä sekä ymmärryksen syventämisessä tutkittavasta aihealueesta.

Tämän tutkielman tavoitteena on kuvata miten olennaisen kontrollipuuotteen käsite ymmärretään sisäisen valvonnan tarkastuksen yhteydessä sekä kuinka kontrollipuuotteen olennaisuutta arvioidaan. Toinen tutkimuksen fokusalue on tutkia mitä seurauksia olennaisen kontrollipuuotteen havaitsemisella on Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa. Tutkimuskysymyksiä tarkastellaan erityisesti Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvan tilintarkastuksen näkökulmasta.

Vaikka näkökulma lähteekin Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvasta tilintarkastuksesta, tavoitteena on analysoida miten olennaisuuteen liittyvien käsitteiden ymmärrys sekä olennaisuusarvioihin vaikuttavat tekijät ovat linjassa kansainvälisessä tutkimuskentässä saatuihin tuloksiin. Tutkimuksen tavoite voidaan kiteyttää seuraaviin tutkimuskysymyksiin ja niiden alakysymyksiin, joihin tässä tutkimuksessa on tarkoitus etsiä vastauksia:

1. Miten sisäisten kontrollien tarkastus tapahtuu käytännössä lakisääteisen tilintarkastuksen yhteydessä Suomessa?
2. Mitkä tekijät vaikuttavat kontrollipuuotteen olennaisuuden arviointiin?
 - a. Millä kriteereillä kontrollipuuotteiden olennaisuutta arvioidaan?
 - b. Millä menetelmillä kontrollipuuotteiden olennaisuutta arvioidaan?

- c. Mitä käytännön merkitystä olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisella on Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa ja kuinka havaitut olennaiset kontrollipuutteet vaikuttavat tilintarkastuksen toteutukseen käytännössä?
3. Ovatko kontrollipuutteiden olennaisuuden konseptien ymmärrys ja kontrollipuutteen olennaisuuteen vaikuttavat kriteerit Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa linjassa kansainvälisissä tutkimuksissa saatujen tulosten kanssa?

Tämän tutkimuksen yleisen tason tavoitteiksi voidaan määritellä Suomessa tapahtuvan tilintarkastukseen liittyvän kontrollien tarkastuksen nykytilan selvittäminen sekä pyrkimys kattavan yleiskuvan antamiseen kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnin roolista Suomessa tapahtuvassa tilintarkastuksessa. Lisäksi tämän tutkimuksen on tarkoitus selvittää tilintarkastajien näkemyksiä kontrollien tarkastuksen tulevaisuuden näkymistä sekä pyrkiä löytämään lisää mielenkiintoisia näkökulmia ja tutkimusongelmia aihealueeseen ja kannustaa näin tutkijoita jatkotutkimusten tekoon.

3 TUTKIMUS- JA AINEISTONKERUUMENETELMÄT

3.1 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusote

Tutkimuksen empiirinen osuus on toteutettu kvalitatiivisena haastattelututkimuksena. Tarkoituksena oli kerätä tietoa tilintarkastajien käyttämistä kriteereistä ja menetelmistä sisäisten kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnissa sekä siitä kuinka he käsittävät aiheeseen liittyvät olennaiset konseptit.

Tutkimusotteeltaan tämä tutkimus on naturalistista, tulkitsevaa tutkimusta. Naturalistinen tutkimusote on luonteeltaan osallistuvaa ja siinä on pyrkimyksenä tutkittavien oman näkökulman tavoittaminen (Eskola & Suoranta, 2014, s. 16-17). Tulkitsevaa tutkimusta voidaan luonnehtia sosiaalisen konstruktivismiin käsitteellä (Ks. Koskinen, Alasuutari & Peltonen, 2005, s. 30-61). Laadullisen tutkimuksen tehtävänä on maailman käsitteellinen ymmärtäminen. Sosiaalinen konstruktivismi on tiedon sosiologiseen suuntaus, jonka mukaan tieteessäkin käytetyt ilmaukset ovat ajan kuluessa muotoutuneita sopimuksia, jotka saattavat muuttua ja niiden mukana myös käsitykset tutkittavasta ilmiöstä. Käsitteiden tulkinta on siis aina sidoksissa kontekstiin. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 75-77)

Tutkimuksessa tulkitaan tilintarkastajien käsityksiä sisäisen valvonnan kontrollipuutteiden arviointiin ja menetelmiin liittyen. Lisäksi tutkimuksessa vertaillaan tutkimuksen kohteena olevien tilintarkastajien käsityksiä kansainvälisessä aiheeseen liittyvässä tutkimuksessa esitettyihin tuloksiin.

Koskinen et al (2005) määrittelemä faktanäkökulma, kuvastaa hyvin tämän tutkimuksen tyyliä, jossa korostuu haastateltavien tuottaman informaation tutkiminen ja tulkinta. Koskinen et al määrittelevät faktanäkökulman näkökulmana kieleen. Siinä ollaan kiinnostuneita niistä tiedoista eli faktoista, joita käytettävät lähteet välittävät kertomaansa asiaan liittyen. (Koskinen, Alasuutari & Peltonen, 2005, s. 62-76)

3.2 Aineiston keruu- ja analysointimenetelmä

Tutkimusaineisto kerättiin haastattelemalla viittä kontrollitarkastuksen parissa useita vuosia työskennellyttä auktorisoitua (KHT) tilintarkastajaa. Kaikki haastateltavat työskentelivät haastatteluhetkellä samassa "Big-4" tilintarkastusyhteisössä. Kaksi haastateltavista oli kuitenkin toiminut aikaisemmin myös muiden tilintarkastusyhtiöiden palveluksessa, joten heiltä saatiin myös tietoa menetelmällisistä eroista eri tarkastusyhteisöjen välillä.

Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina, joissa apuna käytettiin puolistrukturoitua haastattelurunkoa (ks. Liite 1). Eskola & Suoranta (2014) määrittelevät teemahaastattelun ja puolistrukturoidun haastattelun erillisinä haastattelutyyppeinä: Teemahaastattelussa haastattelun aihepiirit on etukäteen määrätty, mutta kysymyksillä ei ole tarkkaa muotoa tai järjestystä. Puolistrukturoidussa haastattelussa puolestaan kysymykset ovat kaikille samat, mutta haastattelulomakkeessa ei ole valmiita vastausvaihtoehtoja. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 87)

Tutkimusmenetelmäksi valittiin teemahaastattelu, sillä menetelmä sopii hyvin ihmisten asioille antamien merkitysten ja tulkintojen keräämiselle (ks. mm. Koskinen, Alasuutari & Peltonen, 2005, s. 104-129). Haastatteluja tehtiin viisi kappaletta ja ne olivat kestoltaan 0,5h - 1,0h. Haastatteluiden lukumäärää rajoittivat osaltaan sopivien haastateltavien lukumäärän rajallisuus kohdeyrityksessä, sekä potentiaalisten haastateltavien hankala tavoitettavuus. Haastatteluiden suhteellisen pieni lukumäärä ei ole tämän tutkimuksen kannalta kuitenkaan ongelma, sillä tehdyistä haastatteluista saatiin runsaasti tutkimuksen kannalta relevanttia aineistoa ja haastatteluissa oli nähtävillä samojen myös samojen vastausten toistuminen, joka oli indikaatio aineiston kylläntymisestä. Aineiston poiminta suoritettiin harkinnanvaraisena näytteenä, johon valittiin kokeneita kontrollitarkastuksen parissa työskennelleitä auktorisoituja tilintarkastajia. Näin voitiin varmistua haastateltavien osaamisen riittävästä tasosta. Jokaisen haastateltavan kontribuutio olikin osaltaan merkittävä laadukkaan tutkimusaineoston tuottamisessa. Eskola & Suoranta (2014) mainitsevat, että laadullinen tutkimus perustuu usein suhteellisen pieneen tapausmäärään, eikä laadullisessa tutkimuksessa aineiston koolla ei ole välitöntä vaikutusta tutkimuksen onnistumisen kannalta. Aineiston kylläntymisestä eli saturaatiosta todetaan, että aineistoa on riittävästi, kun uudet tapaukset eivät tuota enää mitään tutkimusongelman kannalta uutta tietoa. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 61-62)

Koskinen et al (2005, s. 267-272) toteavat, että laadullisessa tutkimuksessa yleistäminen tapahtuu teoriaan, ei perusjoukkoon. Tämä tarkoittaa, että vertailemalla saatuja tuloksia olemassa olevaan kirjallisuuteen saadaan arvokasta tietoa kontrollipuutteiden olennaisuuteen vaikuttavista tekijöistä ja arviointimenetelmistä Suomalaisessa tilintarkastuskäytännössä. Yhtenä huomionarvoisena laadulliselle tutkimukselle tyypillisenä, pientä otoskokoa puoltavana asiana Eskola & Suoranta (2014) nostavat esiin sen, ettei

kvalitatiivisessa tutkimuksessa edes pyritä tilastollisiin yleistyksiin, vaan pyritään kuvaamaan jotakin tapahtumaa, ymmärtämään tiettyä toimintaa tai antamaan teoreettisesti mielekäs tulkinta tutkittavasta ilmiöstä. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 61)

Kuten aiemmin jo mainittiin, kaikkien haastatteluiden toteutuksessa käytettiin taustalla samaa puolistrukturoitua haastattelurunkoa (ks. Liite 1). Haastattelurunko on jaettu käytännössä viiteen osaan: johdatus aiheeseen ja haastateltavien taustojen selvittäminen, kontrollien tarkastus, kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittäminen, sääntely-ympäristön vaikutus sekä lopetus, jossa kysytään kontrollitestauksen nykytrendeistä ja tulevaisuudennäkymistä. Aloituskappaleen tarkoituksena oli lähinnä käsiteltävien teemojen esittely sekä virittäytyminen haastattelutilanteeseen. Lopetuskappaleen tavoite oli varmistaa, että kaikki relevantit asiat tulevat käsitellyiksi haastattelussa. Pääasiassa haastatteluissa keskityttiin siis haastattelurungon kolmeen teemakokonaisuuteen: kontrollien tarkastus, kontrollipuutteiden määrittely ja sääntelyn vaikutus.

Eskola & Suorannan (2014) mukaan aineiston jäsentäminen ja tulkinta tapahtuvat useassa eri vaiheessa. Aineiston koodaaminen tapahtuu joko aineistolähtöisesti ilman teoreettisia etukäteisolettamuksia tai siinä hyödynnetään teoriaa tai teoreettisesti perusteltua näkökulmaa. Perusteeltaan aineiston koodauksessa on kyseessä aineiston systemaattinen läpikäynti (Eskola & Suoranta, 2014, s. 153, 156)

Teemoittelu on tutkimusongelmaa valaisevien teemojen esiin nostamista. Tekstimassasta erotellaan tutkimusongelman kannalta olennaiset aiheet. Teemoittelu on Eskola & Suorannan mukaan hyvä analysointi tapa erityisesti jonkin käytännöllisen ongelman ratkaisemisessa. Tyypittelyllä puolestaan tarkoitetaan aineiston ryhmittelyä tyypeiksi samankaltaisuuksia etsimällä. Tyypittely edellyttää aina jonkinlaista tarinajoukon jäsentämistä eli teemoittelua. Vaihtoehtoisesti voidaan kiinnittää huomiota poikkeaviin tapauksiin. Tyypin muodostamiseen on käytettävissä kolme eri tapaa: Autenttinen, yhden esimerkkitapauksen esittely; yhdistetty, mahdollisimman yleinen tyyppi sekä mahdollisimman laaja tyyppi, jossa osa tapauksista kenties esiintynyt vain yhdessä vastauksessa. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 175-183)

Aineiston analyysi voidaan Koskinen et al (2005) mukaan jakaa neljään eri vaiheeseen. Nämä vaiheet ovat aineiston silmäily (muistiinpanojen ja merkintöjen tekeminen); aineiston alustava teemoittaminen; aineiston redusointi (keskeisen aineiston poiminta, analyysia tukevan fyysisen rakenteen luominen aineistolle ja aineiston hierarkisointi) sekä lopullinen analyysi. (Koskinen, Alasuutari & Peltonen, 2005, s. 229-252)

Hierarkisoitu ja redusoitu tutkimusaineisto on esitelty yksityiskohtaisesti seuraavassa luvussa. Hierarkisoitu ja redusoitu tutkimusaineisto muodostaa käytännössä tämän tutkimuksen tutkimustulokset, joiden analyysi sekä analyysin pohjalta rakennettu tulkinta käsitellään luvussa viisi. Luvussa viisi on esitetty myös tutkimustuloksista tehdyt johtopäätökset, eli analyysin pohjalta on tehty tulkintoja siitä, kuinka hyvin teemahaastatteluiden tulokset ovat linjassa

aikaisemman kansainvälisen tutkimuksen kanssa sekä pohdittu syitä havaituille eroille.

3.3 Perusteluita menetelmien ja tutkimusotteen valinnalle

Eskola & Suoranta (2014) mainitsevat yhtenä keskeisenä laadullista tutkimusta luonnehtivana piirteenä sen hypoteesittomuuden. Laadullisessa tutkimuksessa aineistojen tehtävänä voidaan ajatella olevan hypoteesien testaamisen sijasta hypoteesien keksiminen. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston avulla voidaan löytää uusia näkökulmia. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 20)

Vaikka haastatteluissa käytettiin apuna puolistrukturoitua haastattelurunkoa, haastattelut toteutettiin metodologisesti teemahaastattelutyyppeinä. Näin keskustelua ei rajattu haastattelurungon kysymyksiin, vaan haastateltavia kannustettiin kertomaan laajasti näkemyksiään valittujen teemojen aihealueista. Pyrkimyksenä oli luoda asetelma, jossa toisaalta saadaan haastattelut etenemään mahdollisimman systemaattisesti, mutta toisaalta mahdollistaa myös sellaisten tutkimuskysymysten kannalta relevanttien näkökulmien esiin nousu, joita ei välttämättä ole osattu huomioida haastattelurungon kysymysten asettelussa.

Haastatteluiden teemojen valintaa ohjaava keskeinen pyrkimys oli, että ne käsittelemällä saataisiin kattavasti vastaukset tutkimuksessa määriteltyihin tutkimuskysymyksiin tutkimuksessa rajatusta näkökulmasta. Haastattelurunko pyrittiin rakentamaan myös siten, että asiakokonaisuuksien käsittely tapahtuisi systemaattisesti ja loogisessa järjestyksessä. Tällä pyrittiin saavuttamaan haastatteluiden mahdollisimman luonteva eteneminen siten että aihealueet etenevät yleisistä ja yksiselitteisistä kohti tarkempia ja tulkinnanvaraisempia kysymyksiä sisältäviin aiheisiin. Ajatuksena oli, että edellä mainitun logiikan avulla voidaan orientoida haastateltavaa vaiheittain kohti tutkimuksen kannalta tärkeimpiä ja mielenkiintoisimpia kysymyksiä ja saada näin laadukkaampia vastauksia niihin. Näillä keinoin pyrkimyksenä oli varmistaa aineiston hyvä teoreettinen kattavuus. Lisäksi loogisesti jäsennetyllä käsittelyllä pyrittiin helpottamaan haastatteluaineiston analysointiprosessia.

Laadullisessa tutkimuksessa ei ole mielekäästä yrittää väkisin sovittaa kvantitatiivisen tutkimuksen aineiston kattavuutta kuvaavien käsitteiden merkityksiä (aineiston koko, edustavuus ja yleistettävyyys) laadulliseen tutkimukseen sopiviksi. ”Yleisesti laadullisessa tutkimuksessa puhutaan aineiston kattavuudesta viitattaessa aineiston koon, analyysin ja tulkinnan onnistuneisuuden sekä tutkimustekstin kirjoittamisen muodostamaan kokonaisuuteen.” (Eskola & Suoranta, 2014, s. 60-61)

Eskola & Suoranta (2014) mukaan laadullisen aineiston analyysin tarkoitus on luoda aineistoon selkeyttä ja siten tuottaa uutta tietoa tutkittavasta asiasta. Analyysillä pyritään tiivistämään aineisto kadottamatta silti sen sisältämää informaatiota. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 138)

Tutkimusaineiston analysointia ja tulkintaa arvioitaessa on huomioitava laadullisen aineiston analyysin erityispiirteet, kuten kielen merkitysten tulkinnanvaraisuus sekä kontekstisidonnaisuus: Eri ihmiset antavat eri kulttuurien välillä, ja jopa saman kulttuurin sisällä, asioille erilaisia merkityksiä. Ihmisten sanat ovat sidoksissa aina siihen kontekstiin, jossa ne on sanottu. Tutkimusaineiston kieli ilmentää sosiaalisen konstruktivismin käsitykseen viitaten ihmisten rakentamaa tulkintaa todellisuudesta, mikä voi muuttua ajan kuluessa ja tilanteesta riippuen. Tutkimusraportin tulkinta aineistosta on lisäksi monen iterointivaiheen lopputulos, joka on muodostunut alkuperäisestä haastatteludataa jalostamalla erilaisia aineiston analyysimetoja hyödyntäen. Tutkimusraportti tarjoaa yhden version tai näkökulman tutkimusaiheeseen. Käsityksen voi tiivistää yhteen lauseeseen Eskolan & Suorannan sanoin: "Kieli on sosiaalisen todellisuuden tuote samalla kun se itse tuottaa tätä todellisuutta." (ks. Eskola & Suoranta, 2014, s. 45-46 ja 141-143)

Eskolan & Suorannan (2014) mukaan aineiston tulkintaan liittyen on erotettavissa kaksi erilaista lähestymistapaa: Ensimmäkin tulkintojen rakentaminen voidaan tehdä Grounded-mallin mukaisesti rajoittaa tiiviisti aineistosta käsin tehtäväksi. Toinen lähestymistapa on ajatella aineiston toimivan tutkijan teoreettisen ajattelun lähtökohtana ja apuvälineenä tulkintojen tekemiselle. Joka tapauksessa analyysi ja tulkinta ovat laadullisessa tutkimuksessa vuorovaikutuksessa toisiinsa: "-- laadullisen tutkimuksen hermeneuttinen päättelyprosessi, ns. hermeneuttinen kehä, määrää analyysin ja tulkinnan yhtenevyyden. - Analyysivaiheessa aineistosta tehdään siten tulkintoja, jotka ohjaavat analyysia jne." Yhden näkemyksen mukaan aineiston "dataa" on kuitenkin jalostettava ensin ja vasta analyysin avulla jalostetusta "informaatiosta" voidaan tehdä tulkintoja. Eli aineistoa on ensin analysoitava ja vasta sitten siitä voidaan tehdä tulkintoja. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 146 ja 151)

Tutkimuksen reliabiliteettia ja validiteettia arvioitaessa kannattaa tiedostaa, että joidenkin näkemysten mukaan reliabiliteetti ja validiteetti eivät suoraan sovellu laadullisen tutkimuksen luotettavuuden perusteiksi. Sen sijaan paremmin laadullisen tutkimuksen luotettavuutta kuvaavia termejä olisivat uskottavuus, siirrettävyys, varmuus ja vahvistettavuus. Lisäksi aineiston ja siitä tehtävien päätelmien luotettavuutta on arvioitava erikseen. Eskola & Suoranta kertovat laadullisen tutkimuksen yhteydessä jaottelusta sisäisen ja ulkoisen validiteetin välillä seuraavaa: "Sisäinen validiteetti osoittaa tutkijan tietieteellisen otteen ja tieteenalansa hallinnan voimakkuutta. Ulkoinen validiteetti tarkoittaa tehtyjen tulkintojen ja johtopäätösten sekä aineiston välisen suhteen pätevyyttä. - Aineiston tulkinnan sanotaan olevan reliabeli silloin, kun se ei sisällä ristiriitaisuuksia." (Eskola & Suoranta, 2014, s. 212-214)

Relativistisen luotettavuusnäkökuvan mukaan tutkimusteksti luo oman todellisuutensa ja tutkimus on itsessään todellisuus, joka luo merkityksiä (Eskola & Suoranta, 2014, s. 220-223). Tätä tutkimusta luettaessa kannattaakin pitää mielessä, että tutkielma heijastaa tutkijan omien kokemusten ja tietojen muodostamaa todellisuutta aiheesta. Tutkielmassa ei yritetäkään väittää, että tutkimuksen tulokset ja johtopäätökset muodostaisivat jonkinlaisen

absoluuttisen totuuden, joka kuvaa yksiselitteisesti miten asiat ovat. Sitä vastoin tämä tutkimus esittää yhden perustellun version tilintarkastajien näkemyksistä kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnin teeman ympärillä ja se on sidoksissa aikaan ja kontekstiin. Tätä todellisuusversiota onkin suotavaa yrittää haastaa ja laajentaa sekä tuoda esiin sen rajoituksia ja kontekstisidonnaisuutta.

Tutkimusaineiston systemaattinen kerääminen ja analysointi käyttäen edellä kuvattuja menetelmiä kasvattavat kuitenkin perinteisen näkemyksen valossa tutkimuksen reliabiliteettia ja validiteettia. Validiteettia ja reliabiliteettia parantavana konkreettisenä keinona tässä tutkimuksessa on pyritty aineistonkeruussa reaktiivisuuden hallintaan. Koskinen et al (2005) mukaan reaktiivisuudella tarkoitetaan tilannetta, jossa tutkija vaikuttaa tutkittuihin ihmisiin niin, että nämä muuttavat käyttäytymistään.” (Koskinen, Alasuutari & Peltonen, 2005, s. 30-61). Haastattelutilanteissa onkin pyritty jatkuvasti kysymysten asettelussa neutraaliuteen ja siihen, ettei tutkija paljastaisi omia ennakkokäsityksiä ja arvojaan haastateltaville. Lisäksi tutkimusaineiston laatua on pyritty nostamaan pyrkimällä haastattelujen yhteydessä esittämään tarkentavia kysymyksiä haastateltaville. Tarkentavien kysymysten avulla on varmennettu, että tutkija on ymmärtänyt haastattelijan selostaman asian hänen tarkoittamallaan tavalla.

4 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa on esitelty tutkimusta varten tehtyjen teemahaastatteluiden keskeiset tulokset. Tulokset on ryhmitelty alakappaleisiin teemahaastattelurungon (ks. liite 1) rakenteen mukaisesti, joka puolestaan linkittyy keskeisesti kappaleessa 2.3 määriteltyihin tutkimuskysymyksiin. Kuten edellisessä luvussa jo mainittiin, teemahaastattelurungon avulla on pyritty saamaan aineiston käsittely etenemään johdonmukaisesti teemoittain, mikä helpottaa haastatteluaineiston analysointiprosessia ja tarjoaa johdonmukaisen logiikan aineistokokonaisuuden hahmottamiselle. Tutkimustulosten analyysi, tulkinnat ja keskeiset johtopäätökset sekä näiden linkitys tutkielman teoreettiseen viitekehykseen käsitellään seuraavassa luvussa.

4.1 Haastateltavien taustat

Tutkimusta varten haastateltiin viittä auktorisoitua KHT-tilintarkastajaa, jotka kaikki työskentelivät haastatteluhetkellä samassa Big-4 tilintarkastusyhteisössä. Kaksi haastatelluista oli työskennellyt uransa aikana aiemmin myös jossain muussa Big-4 tilintarkastusyhteisössä. Lisäksi osalla haastatelluista oli tilintarkastuksen lisäksi kokemusta myös muista laskentatoimen työtehtävistä. Haastateltavien työkokemus tilintarkastustehtävissä vaihteli neljästä vuodesta 14 vuoteen ja oli keskimäärin yhdeksän vuotta. Jokaisella haastateltavalla oli asiakkaanaan vähintään yksi pörssiyritys, jossa tehtiin kontrollitestausta. Pörssiyritysten lisäksi kaikilla haastateltavilla oli kokemusta myös listaamattomien yritysten kontrollien tarkastuksesta. Lisäksi kaikilla haastateltavilla oli kokemusta sekä kontrolleihin luottamisen strategiaan nojaavasta tilintarkastuksesta että substanssitarkastukseen keskittyvästä tarkastuksesta, jossa kontrolleja tarkastetaan kevyemmin. Haastatelluista yksi oli nainen ja loput neljä olivat miehiä. Haastateltavat on koodattu aineistoissa tunnuksilla "Haastateltava A" - "Haastateltava E".

4.2 Sisäisten kontrollien tarkastus

4.2.1 Prosessi

Haastateltavan A mukaan sisäisten kontrollien tarkastusprosessin ensimmäinen osa on asiakkaan prosessin ymmärtäminen: Kuinka prosessi kulkee ja mitä kontrolleja prosessissa on; onko ylipäänsä tunnistettavissa kontrolleja, joita voidaan testata. (Haastateltava A)

Kontrollien tarkastusprosessin toinen osa on niin sanottu D&I-testaus (Design & Implementation testing). Käytännössä D&I-testauksessa käytetään menetelmänä läpimenotestiä, jossa testataan yhden otoksella toimiiko prosessi käytännössä, kuten asiakas on sen kuvannut. Läpimenotestiä seuraa kontrollien tarkastusprosessin kolmas osa, joka on varsinainen OE-testaus (Operating Effectiveness testing). (Haastateltava A)

Haastateltava A nostaa esille muutamia tarkastusprosessin kannalta olennaisia seikkoja, joita on syytä pohtia: Kontrollitestauksessa on mietittävä kuinka varmistetaan, että kontrolli kattaa [eli on ollut voimassa ja toiminut tehokkaasti] koko tilikauden. Lisäksi jos kontrollien tarkastuksessa havaitaan kontrollipuutteita ("havainnot"), niin omana vaiheena on sen miettiminen, miten puutteet vaikuttavat muuhun tarkastukseen. (Haastateltava A)

Kontrollien testauksessa ei testata kaikkia kontrolleja, vaan valitaan ne kontrollit jotka "taklaavat" eli vastaavat niihin riskeihin, jotka on määritelty tilinpäätöksen kannalta merkittäviksi, olennaisiksi tai relevanteiksi. Jokaisessa yhtiössä täytyy käydä läpi ainakin sellaisiin tilinpäätöseriin liittyvät kontrollit, joihin on suunnittelussa määritelty liittyvän merkittävä riski. Jos jossain kontrollissa havaitaan puute, joka ei kuitenkaan ole merkityksellinen tilintarkastuksen kannalta, saatetaan se kuitenkin raportoida, koska se voi vaikuttaa johonkin muualle. (Haastateltava A)

Asiakkailla joihin käytetään kontrolliluottamuksen strategiaa, ei kuitenkaan luoteta kontrolleihin lähtökohtaisesti kaikkien liiketoimintasykliä osalta, vaan ainoastaan sellaisten kontrollien osalta, joissa on tunnistettu, että on järkevää lähteä luottamaan kontrolleihin. Luokittelu luotettaviin kontrolleihin on tehty siinä vaiheessa, kun on hankittu ymmärrystä asiakkaasta ja sen prosesseista sekä siitä, miten johto varmistuu, että tilinpäätöksen luvut ovat oikein. Tällöin on todettu että osassa liiketoimintavirroista on niin vahvat kontrollit, että niihin voidaan lähteä luottamaan. Osassa todetaan taas, että kontrollit ovat niin huonot, että niihin ei voida lähteä luottamaan, vaan panostetaan aineisto- eli substanssitarkastukseen. Joskus asiakkaalla voi myös olla vahvat kontrollit, mutta käytettävissä on niin tehokkaita substanssitarkastusmenetelmiä, että niillä saadaan tehokkaammin suoritettua tarkastus. Eli aina ei lähdetä itseisarvoisesti luottamaan kontrolleihin, vaan katsotaan onko tarkastus järkevämpää suorittaa aineistotarkastustoimenpiteillä. (Haastateltava B)

Kontrollien tarkastusprosessiin vaikuttaa myös se ollaanko tarkastusta suorittamassa asiakkaalle ensimmäistä kertaa, vai onko kyseessä vanha asiakas. Kun tarkastusta tehdään useampaa vuotta, suunnitteluun ei panosteta enää niin paljon, vaan käytetään edellisen vuoden tarkastussuunnitelmaa pohjana uudelle tarkastuskaudelle. (Haastateltava B)

Haastateltavan B mukaan kontrollien tarkastusprosessi lähtee ylätasolta, eli ensin katsotaan yhtiön edellistä tilinpäätöstä ja tutkitaan, minkälaisia liiketoimintavirtoja yrityksessä on. Esimerkiksi: "--Tämmösiä myyntistriimejä okei, tämmösiä ostostrimejä, kommistriimi [käyttöomaisuus], vaihto-omaisuus, palkat, financial closing, kaikki tämmöset. Okei tämmösistä ne koostuu." (Haastateltava B). Sitten mietitään mistä lukudata tulee tilinpäätökseen: "Lähetään pakittamaan pikkuhiljaa taaksepäin siitä tilinpäätöksestä, mistä kaikkialta se koostuu." (Haastateltava B). Tunnistetaan eri tietojärjestelmät ja niiden väliset rajapinnat sekä prosessin avainhenkilöiden roolit: "--eri henkilöt tekee eri asioita siellä, järjestelmät keskustele keskenään siellä." (Haastateltava B). Mietitään myös erilaisten apujärjestelmien, kuten esim. laskutusjärjestelmän sekä määriä mittaavien muiden järjestelmien vaikutusta tilinpäätösdatan muodostumisessa. Huomioidaan myös mahdolliset ulkoistetut toiminnot ja hankitaan erikseen ymmärrys myös niistä. (Haastateltava B)

Seuraavaksi tehdään D&I-testaus jokaisen liiketoimintavirran osalta. "Lähdetään ylätasolta ja mennään ihan sinne nippeleihin asti. -- tavallaan siinä sivussa ymmärretään ne prosessit." (Haastateltava B). Eli ensin tehdään kuvaus kaikista prosesseista erikseen ja sitten otetaan yhden otos ja "juoksetetaan" se prosessin alusta loppuun: esimerkiksi myynti tilauksesta lähtien aina hyödykkeen toimitukseen ja maksuun. Näin varmennetaan onko prosessi ja siinä määritellyt kontrollit implementoitu kuten asiakas on ne kuvannut. Samalla saadaan lisävarmuutta siihen, kannattaako kontrolleihin lähteä luottamaan. Yhtiöillä on monesti prosessit kuvattuna vuokaavioin, joissa kontrollit on merkitty "pallukoina" prosessin tietyissä pisteissä. (Haastateltava B)

Seuraavassa vaiheessa määritellään riskit ja identifioidaan missä kohtaa ne sijaitsevat. Lisäksi määritellään mitkä riskeistä ovat merkittäviä, ja mitkä ns. normaaleja riskejä. Tämän jälkeen aletaan pohtimaan millä toimenpiteillä voidaan varmistaa, että tilinpäätöksen luvut ovat oikein. Tässä vaiheessa mietitään voidaanko soveltaa kontrolleihin luottamisen strategiaa, vai keskitytäänkö substanssitarkastukseen. (Haastateltava B)

Haastateltava C korostaa suunnittelun merkitystä kontrollitarkastusprosessissa. Hänen mukaan ensin pitää tunnistaa normaalit riskit ja merkittävät riskit. Tätä kautta tunnistetaan mihin eriin kontrollien tarkastusta on välttämättä tehtävä. Kontrollitestauksessa arvioidaan myös yrityksen omaa kontrollointitapaa ja kontrolliympäristöä. Mietitään onkoärkeä lähteä tekemään mitään massiivisia kontrollitestauksia ylipäättänsä. Vasta tämän jälkeen lähdetään suunnittelemaan kuinka yksittäisiin riskeihin lähdetään tarkastuksessa vastaamaan. (Haastateltava C)

Joskus joudutaan myös muuttamaan suunnittelua tarkastuksen edetessä, kun ymmärrys asiakkaasta kasvaa: "Ollaan niinku kuvattu suunnitteluvaiheessa

ja siinä vaiheessa kun on hankittu ymmärrystä asiakkaasta, että okei tämä on kriittinen kontrolli, tähän pitää pystyä luottamaan -- mut sitten ku on testattu kontroleja, niin ymmärrys on kasvanu oikeesti ja todettu että okei ei tää ollukaan niin olennainen – ja todetaan että jollain muulla asialla saadaan riittävä varmuus kuitenkin.” (Haastateltava B)

Kuten haastateltava A aiemmin, myös haastateltava C painottaa kontrollien ajallisen kattavuuden merkitystä. Kontrollitoiminto voi olla otettu käyttöön kesken tilikauden, jolloin on huomioitava, ettei se kata koko tilikautta. Hän myös korostaa, että tämä on huomioitava tarkastuksen suunnittelussa: ”Siinä mielessä pitää aika aikaisin olla liikkeellä. Ja vaikka syksyllä tehdään jotain, niin kyllä jotain vielä pitäisi loppuvuodestakin katsoa.” (Haastateltava C)

Kontrollien testaamisen perusedellytyksenä on riittävä kontrolliympäristön taso, sillä kontrollien testaus on työläs harjoitus. Jos näyttää siltä että kontroleihin ei voida luottaa, niin tilanne olisi hyvä tunnistaa nopeasti, jos siellä on vakavia puutteita. Merkittäviin riskeihin liittyviä kontroleja pitäisi tarkastaa, vaikka kontroleihin ei luotettaisikaan. Tilintarkastajan on myös muodostettava kuva kontrolliympäristöstä. (Haastateltava C)

Kontrollien toimivuutta arvioitaessa on tärkeää huomioida prosessiin liittyvien kontrollien muodostama kokonaisuus: ”-- sit ku se koko ketju menee kunnolla ja jokaisesta pisteestä löydetään tehokas kontrolli joka valvoo sen. Niin sitten voidaan ajatella, että sit joku lopussa katsoo vielä analyttisesti sitä koko pätkää, että onks tässä isompi heitto tapahtunu viime kertaan -- semmosesta kokonaisuudesta saada sitten luottamus.” (Haastateltava C)

Haastateltava D:n kuvaus kontrollien tarkastusprosessista on hyvin linjassa muiden haastateltavien kertomusten kanssa. Myös hänen mukaansa kontrollien tarkastus jaetaan yleensä prosesseittain: ”siellä on yleensä revenue aina yks osa ja sitten financial reporting on toinen. Sit riippuen miltä tase näyttää niin: fixed assets, inventory, ostot ja ostovelat, myynti ja myyntisaamiset on yleensä – payroll on aina olennainen yleensä.” (Haastateltava D)

Kuten muutkin haastateltavat, haastateltava D nostaa riskilähtöisyyden esiin kontrollien tarkastusprosessin suunnittelussa. Hän kertoo, että kontrollien tarkastusprosessi lähtee avainriskien kartoittamisesta ja linkittämisestä olennaisiin tileihin. Ja nämä puolestaan linkittyvät aina prosesseihin. Esimerkiksi: ”--jos meillä on revenue olennainen ja meillä on avainriski revenueessa, niin silloin se avainriski menee siihen revenue-tiliin ja se revenue-tili linkittyy revenue-prosessiin”. Jos sitten päätetään lähteä tarkastamaan kontroleja, niin tehdään läpimenotesti, jossa katsotaan millä tavalla riskit katetaan kontrollien kautta: ”Millaiset kontrollit siellä on olemassa? -- onko ne tehokkaita? -- onko ne rakennettu oikein?--”. (Haastateltava D)

Kun läpimenotesti [implementoinnin testaus osa D&I-testausta] on tehty ja dokumentoitu, niin sitten suunnitellaan kontrollien OE-testausta [käytettäessä kontroleihin luottamisen lähestymistapaa]. Testauksen laajuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa: millä frekvenssillä kontrollit toimivat, muut riskit ja epävarmuustekijät kuten väärinkäyttöriski sekä aikaisempina kausina havaitut

kontrollipuuteet. Lisäksi on huomioitava toimintariski, eli onko kyseessä sellainen alue, mikä on herkkä virheisiin. (Haastateltava D)

Kun ollaan testattu ovatko kontrollit tehokkaita, lähdetään suunnittelemaan substanssitarkastusta, eli mitä toimenpiteitä pitää tämän lisäksi tehdä. Jos kontrollit toimivat, päästään vähemmällä aineistotarkastuksella. (Haastateltava D)

Myös haastateltava E vahvistaa osaltaan muiden kertomat seikat ja tiivistää kontrollien tarkastusprosessin punaisen langan hyvin. Hänen mukaansa normaalisti uusien asiakkaiden osalta käydään aluksi läpi asiakkaan omat prosessikuvaukset ja haastatellaan prosesseista vastaavia henkilöitä. Vaikka kontrolleihin ei luotettaisi, läpimenotesti on tehtävä merkittävän riskin eriin. Jos on tehty kontrollien toiminnan tehokkuuden testausta eli OE-testausta, niin se vähentää tilinpäätöksen aineistotarkastuksen määrää. (Haastateltava E)

Kontrolliympäristöt vaihtelevat hyvin suuresti eri yrityksissä: ”Jotkut yhtiöt määrittelee aivan jumalattoman määrän niitä kontrolleja – niinku satoja. - - jotkut saman kokoiset yrityksen määrittelee muutamia kontrolleja”. Yrityksissä joissa kontrolleja on määritelty vain muutamia, on todennäköisesti olemassa enemmän kontrolleja, mutta ne eivät vain ole tunnistaneet kontrolleja niin relevanteiksi, että niitä olisi lähdetty kuvaamaan kirjallisesti. Vaikkei kontrollia olisikaan kuvattu kirjallisesti, siihen voidaan kuitenkin luottaa, jos se toimii tehokkaasti (Haastateltava B). Haastateltavan D mukaan asiakkaan määrittelemät kontrollit ovat kuitenkin yleensä melko hyvin linjassa tilintarkastajan vaatimusten kanssa. Usein asiakkaalla on enemmän määriteltyjä kontrolleja kuin mistä tilintarkastaja on kiinnostunut kontrollitestauksessa (Haastateltava E). Haastateltava B nostaa kuitenkin esiin, että joskus kontrollit voivat myös olla hyvin insinöörimäisesti suunniteltuja, eikä välttämättä laskennan näkökulmasta laadittuja. Tällöin ne eivät ehkä aja täysin sitä asiaa, jota laskentaihmiset ja tilintarkastaja ehkä toivoisivat. (Haastateltava B)

Kontrollien kuvauksissa ongelmana on usein, että dokumentaation taso ei ole aina ihan sitä mitä tilintarkastaja odottaa: ”Ihan kaikesta ei ole saatavilla valmista settiä.. ehkä on tehty jotain, mutta jää pikkuisen epäselväksi että riittäiskö se meidän dokumentointimääräksi.” (Haastateltava C)

4.2.2 Menetelmät

Sisäisten kontrollien tarkastusmenetelmät eivät yleisesti kovinkaan paljoa poikkea tavallisesta tarkastuksesta: Poimitaan otos ja kohdistetaan tarkastustoimenpiteet siihen. Kontrollien testaamisessa mietitään kuitenkin myös uusien menetelmien hyödyntämistä testaamisessa, kuten analytiikkaa ja atk-avusteisia menetelmiä (Haastateltava A). Haastateltava E mainitsee kontrollien tarkastuksessa yleisesti käytettyinä käytännön tason menetelminä haastattelut, asiakkaan laatimien prosessikuvausten läpikäynnin sekä pistokokeet. (Haastateltava E)

Jos yhtiöllä on oma sisäinen tarkastus, joka testaa myös kontrolleja, niin tämän tekemää työtä voidaan myös hyödyntää tilintarkastuksessa. Voidaan

esimerkiksi toistaa tai katsoa se sisäisen tarkastuksen tekemä testaus. Haastateltava kertoo kuitenkin, että esimerkiksi hänen asiakkaassaan sisäisen tarkastuksen tekemän työn hyödyntäminen on hylätty, koska se on keskittynyt eri osa-alueisiin kuin mistä tilintarkastuksessa ollaan kiinnostuneita. (Haastateltava A)

Haastateltavan D mukaan sisäisen tarkastuksen tekemää työtä pysytään hyödyntämään hyvin paljon, jos kyseessä on SOX-sääntelyn piirissä oleva yhtiö. Suomessa taas toisaalta hyödynnetään haastateltavan kokemuksen perusteella hyvin vähän sisäisen tarkastuksen tekemää työtä, koska se keskittyy vähän erilaisiin työtehtäviin, jos ei olla SOX-sääntelyn piirissä. (Haastateltava D)

Käytännössä kontrollien tarkastuksessa on lähdetty liikkeelle asiakkaan oman dokumentaation läpikäynnistä. Monesti prosessit ovat laajoja ja ne on jaettu sirpaleisesti monille eri henkilöille, joten helpointa on lähteä liikkeelle asiakkaan omasta prosesseihin liittyvästä dokumentaatiosta. Seuraava vaihe on läpimenotestin miettiminen: siinä kysytään prosessista vastaavalta henkilöltä mitä hän oikeasti tekee ja pyritään kuvaamaan kuinka prosessi oikeasti menee. (Haastateltava A)

Myös kontrollien OE-testaus pohjautuu asiakkaan dokumentaatioon. Siinä käydään läpi dokumentteja, jotka todentavat asiakkaan suorittamia kontrollitoimenpiteitä. Käytettävän tarkastusmenetelmän valintaan vaikuttaa muun muassa asiakkaan koko ja miten he ovat dokumentoineet kontrollin suorittamisen. Esimerkiksi jos asiakas on ajanut raportin, joka toimii evidenssinä kontrollin suorittamisesta, voidaan tarkastustoimenpiteenä ajaa raportti uudestaan järjestelmästä ja katsoa oliko asiakkaan ajama raportti ajettu oikein. Tai jos asiakkaan kontrollitoimenpide on lukujen analysointi, katsotaan analysointi läpi, mutta voidaan myös katsoa itse analyttisesti lukuja ja varmentaa onko asiakkaan tekemässä dokumentaatiossa havaittuihin poikkeamiin liittyen evidenssiä asianmukaisesta reagoinnista. Sitten jos tarkastetaan esimerkiksi asiakkaan muistiotositteiden hyväksyntäkontrollia, niin jossain tapauksessa saadaan järjestelmästä suoraan muistiotositteiden tekijä- ja hyväksyjätiedot, jotka voidaan taulukoida Exceliin. Toisella asiakkaalla taas voidaan joutua katsomaan jokainen tarkastukseen valittu muistiotosite erikseen. (Haastateltava A)

Metodien valinnassa pitää ymmärtää asiakkaan kontrolliympäristö. Yhtiöllä on eri prosesseja, jotka toimivat hyvin eri tavalla, mutta sillä pitäisi olla hallituksen hyväksymä lähestymistapa siihen kontrolliympäristöön: "--mikä on se ajatusmalli miten yhtiö on rakentanut kontrollit. -- Niitä on yhtä paljon erilaisia approacheja kuin on yhtiöitäkin ja ehkä vähän enemmänkin." Joissain yhtiöissä pärjätään hyvin pienellä kontrollimäärällä, mutta jos on erittäin kompleksi yhtiö, jossa on paljon tuotteita ja asiakkaita tai historiallisista syistä; esimerkiksi yrityskauppojen myötä asiakas on muodostunut hyvin monimutkaiseksi, jolloin se muodostaa sekavan kokonaisuuden ja vaatii huomattavasti enemmän kontrolleja ja erilaista lähestymistapaa. (Haastateltava B)

Yhtiöllä pitäisi olla kuvattuna omat kontrollit. Jos lähdetään luottamaan kontrolleihin, niin tilintarkastusmetodologia ei sinällään vaadi, että yhtiöllä olisi kirjallisesti kuvattuna kontrollit. Käytännössä kuitenkin, jotta voidaan luottaa kontrollien olemassaoloon, niin kyllä niiden pitäisi olla vähintään kuvattuna yhtiöllä ja kontrollien suorittamisen pitäisi myös olla dokumentoituna: ” –on äärimmäisen vaikea lähteä luottamaan sellaiseen työhön, jota ei ole dokumentoitu millään tavalla, eikä edes kuvattu miten se toimii se kontrolli. – eli käytännöllisestä lähestymistavasta me vaaditaan ne ja lähdetään haastamaan [tarkastettavan] yhtiön omaa dokumentaatiota.” (Haastateltava B)

Kun on käyty läpi yhtiön johonkin prosessiin liittyvä kontrollikuvaus ja todettu, että ollaan yhtiön johdon kanssa samaa mieltä siitä, että kontrollien toimiessa voidaan luottaa prosessiin, voidaan alkaa pohtimaan kontrollien toiminnan tehokkuuden testaamista. Kontrollien suorittamista tarkastettaessa otoskoon vaikuttaa muun muassa kontrollin suorittamisen frekvenssi. Otoksoon määrittämisen apuna käytetään taulukkoa, jossa on otoskoon laskentaan liittyvää ohjeistusta. Tarkastettavaan populaatioon täytyy sisällyttää koko tilikausi, jolta kontrolliluottamusta ollaan hankkimassa. (Haastateltava B)

Prosesseissa voi myös olla eri tasoissa kontrolleja. On ylätasoinen kontrolli kuten esimerkiksi se, että johto käy analyttisesti läpi lukuja ja vertaa niitä edellisen kuukauden lukuihin tai toimintavolyymiin kehitykseen. Lukujen loogisuutta arvioidaan ja pohdinta dokumentoidaan. Kontrollien tarkastuksessa pohditaan, saadaanko ylätasoinen kontrolli jollain sellaisella varmuudella, että sen alla olevia kontrolleja ei edes tarvitse lähteä testaamaan: ”Esim. joku IT-prosessin kontrolli saattaa olla niin vahva -- jos yks kontrollipiste on vaikka kahden järjestelmän rajapinta, että järjestelmästä 'y' siirtyy järjestelmään 'x' data aina oikein – jos siinä on vaikka monta osakontrollia, mutta yhdellä voidaan jo varmistaa että se menee aukottomasti oikein -- testataan se yks vaan.” Jos ylätasoinen kontrollin testauksessa havaitaan, ettei kontrolli toiminutkaan tehokkaasti, ei kuitenkaan välttämättä menetä kontrolliluottamusta, koska tällöin on vielä mahdollisuus testata alatasoinen kontrolli. Jos todetaan, että alatasoinen kontrolli toimivat tehokkaasti, kontrolliluottamus säilyy. Kontrollien toimintaan liittyvän luottamuksen menettämällä olisi tarkastuksen kannalta merkittävä vaikutus: ”-- jos me menetettäisiin se luottamus siihen kontrolliin tai siihen kontrolli-approachiin ylipäätään, niin sitten meidän pitäisi palata siihen substanssitarkastus-approachiin ja se tarkoittaisi ihan suunnan muutosta siihen tarkastukseen.” (Haastateltava B)

Tarkastusmenetelmien avulla yritetään kartoittaa mitä yritys itse tekee. Sitten arvioidaan onko kontrollit tehokkaita ja järkeviä, mietitään vastaako kontrolli siihen mitä haetaan. Eli käytännössä aika usein lähdetään hyödyntämään asiakkaan itse tekemää kontrollitestausta. Jos kyseessä on merkittävä riski, niin silloin pitää tunnistaa yrityksen ”kontrolli-ilmasto”, eli miten riskialueen kontrollikuvaus on tehty ja vastaako se siihen riskiin. Tätä lähdetään testaamaan läpimenotestauksella, jossa käsitellään yksi tapaus kontrollin suorittamisesta. (Haastateltava C)

Haastateltava C vahvistaa haastateltava B:n kertomusta OE-testauksen tarkastusmenetelmistä. Hänen mukaansa OE-testauksessa määritellään otoskoko ja lähdetään sen pohjalta testaamaan kontrolleja. Mikäli OE-testauksne perusteella kontrolliin voidaan luottaa, lopputuloksena otoskoko pienenee substanssitarkastuksessa. C kertoo myös että asiakkaat, joille tavanomaisesti tehdään OE-testausta, ovat vakiintuneita isoja yrityksiä, joilla on omat "kontrollisapluunat" ja kontrolliluettelot. Näihin on listattuna mahdollisesti satoja kontrolleja. Luottamusta kontrollien toiminnallisen tehokkuuden ei kovin herkästi lähdetä hakemaan ihan pieniin asiakkaisiin. (Haastateltava C)

Haastateltava A kertoo lisäksi SOX-sääntelyn roolista kontrollitarkastusstrategian valinnassa. Hänen mukaansa kontrollien testausta tehdään isoille yrityksille, jotka itsekin huolehtivat siitä, että kontrolliympäristö on toimiva: "-- asiakkaalla täytyy olla aika hyvä dokumentaatio ja valvonta niihin kontrolleihin, että me valitaan se kontrolleihin luottamisen strategia". Kontrollitestauksen piirissä olevat asiakkaat eivät kaikki ole pörssiyrityksiä, mutta yleensä taustalla on löydettävissä joku syy, miksi yhtiö on rakentanut riittävän hyvän kontrolliympäristön. Yritys voi esimerkiksi kuulua, tai olla kuulunut, jossain vaiheessa Yhdysvalloissa listattuun konserniin, jolloin SOX-lainsäädäntö on vaikuttanut kontrolliympäristön rakentamiseen. (Haastateltava A)

Kontrollien toiminnan tehokkuuden testauksen taustalla vaikuttavat keskeisesti taloudelliset syyt: Kun OE-testausta lähdetään tekemään, se on aina arvaus onko se taloudellisesti tehokasta. Näin on erityisesti, kun tarkastusta lähdetään tekemään ensimmäistä kertaa (Haastateltava B). OE-testauksen tavoitteena on pienentää substanssitarkastuksen määrää: "-- kun kokonaisuus on kontrolloidumpi, voidaan vähentää meidän omia tarkastuksia." (Haastateltava C)

Kun kontrolleihin luottamisen strategia on kerran valittu, sitä ei myöskään herkästi lähdetä menettämään: "Siinähan tulee aikamoista ristipainetta, kun ollaan kerran firmassa tehty tällainen valtava investointi tavallaan siihen OE-puoleen. --Ei ihan kevyesti se lähtis [kontrolliluottamus], että sitten [jos kontrollipuutteita havaitaan] haettais vaihtoehdoisen tai detektiivisen kontrollin kautta sitä [kontrolliluottamusta]--." (Haastateltava C)

Toiminnallisen tehokkuuden testaamisessa ei lähdetä kaikkeen hakemaan OE-luottamusta, vaan tiettyihin osa-alueisiin, jotka todetaan merkittäviksi. Näistä katsotaan asiakkaan laatimat kontrolliluettelot läpi ja arvioidaan onko osa-alue kokonaisuutena kontrolloitu. Sitten lähdetään testaamaan kontrolleja: Haastatellaan kontrollin suorittajaa ja katsotaan kuinka hän on kontrollin suorittanut; katsotaan toteutuuko kontrolli tehokkaasti ja jatkuvasti. Jos kontrollin läpi kulkee isompi "massa" [transaktioiden määrä ja suuruus], niin kontrolloinninkin pitäisi olla jatkuvampaa ja myös testauksen pitää tällöin olla kattavampi. (Haastateltava C)

Haastateltava C kertoo substanssitarkastuksen ja kontrollitestauksen välisen rajan osittaisesta tulkinnanvaraisuudesta ja mainitsee, että joskus kontrollien testauksessa mennään hänen mielestään liikaa

substanssitarkastuksen puolelle: "--me testataan että suorittaako ne sen kontrollin -- se on se meidän otos oikeestaan – kun että lähetäis hirveen tarkasti sinne kontrollin sisään kattomaan." OE-testauksessa otannalla pitäisi haastateltavan mielestä tarkastella kontrollin suorittamista ja sen oikeellisuudesta tulisi varmistua muilla keinoin: "-- Suomessa sekoitetaan kun lähetään tollasia otantojakin kattomaan, että kun joku asiakas tekee vaikka yhden kuukauden osalta kontrollitestausten, joka itsessään perustuu otantaan, niin tilintarkastaja lähtee tarkastamaan sitä otantaa, kun sen pitäis laskea että tää kontrolli[n] suorittaminen] on yks [otos].." (Haastateltava C)

Haastateltava D kuvaa kontrollitarkastusprosessin kulkua ja kontrollitarkastusmenetelmien käyttöä seuraavasti: "-- jos sulla on dokumentoitu ne kontrollit ja sä teet tietynlaisen otoksen, joka perustuu työkaluun.. [siihen] minkälainen metodologia on käytössä, että paljonko pitää testata -- huomioidaan se frekvenssi, ja näin, ja valitaan se sample. Sitten pyydetään asiakkaalta evidenssiä siitä että se kontrolli on toiminut. Se [evidenssi] voi olla ihan kuvaprintti järjestelmästä, tai joku checkilista tai pöytäkirja ym. Ja sitten kun ne lähettää sen, niin dokumentoidaan se audit-fileihin, että tää kontrollievidenssi on tässä ja tää toimii." (Haastateltava D)

4.2.3 Menetelmälliset erot "Big-4" tilintarkastusyhteisöjen välillä

Haastateltava A:n käsityksen mukaan Big-4 tilintarkastusyhteisöjen välillä eroja on kontrollitarkastukseen liittyen erityisesti kontrolliluottamuslähestymistavan valinnan suhteen siinä kuinka herkästi valitaan kontroleihin luottamisen strategia. Osassa Big-4 yrityksistä ykkösvaihtoehtona voi olla aineistotarkastus, kun taas toisissa lähdetään herkemmin kontroleihin luottamisen strategialla. Haastateltavan käsityksen mukaan tarkastusmenetelmissä ei ole kuitenkaan todennäköisesti ole suuria eroja eri Big-4 tilintarkastusyhteisöissä. Dokumentoinnin näkökulma voi kuitenkin olla erilainen eri tilintarkastusyhteisöissä. (Haastateltava A)

Myöskään haastateltava D:n mukaan kontrollilähestymistapa ei ole kaikissa Big-4 yhtiöissä esillä yhtä voimakkaasti. Kuitenkin jos kontroleihin luottamisen strategia valitaan, niin talokohtaisia eroja ei menetelmissä silloin ole juurikaan. Tietysti työkalut ovat erilaisia eri yrityksissä ja joissain yhtiöissä ne voivat olla kehittyneempiä kuin toisissa. Samat standardit ohjaavat kuitenkin käytäntöjä joka paikassa, eikä haastateltava ole huomannut eroa metodologiassa eri tilintarkastusyhteisöjen välillä, joissa hän on työskennellyt. (Haastateltava D)

4.2.4 Kontrollien tarkastuksessa sovellettavat ohjeistukset

Kontrollien tarkastusta ohjaa käytännössä tilintarkastusyhtiön oma metodologia, joka puolestaan pohjautuu ISA-standardeihin. Haastateltava kertoo itse luottavansa ensisijaisesti yhtiön metodologiaan, koska se kattaa ISA-standardiston. (Haastateltava A)

KHT-tilintarkastajan pitää ymmärtää ja osata ISA-standardit. ISA-standardeissa ei ole kovin yksityiskohtaisesti määritelty miten niitä sovelletaan

käytännössä. Tilintarkastusyhteisön omasta metodologiakirjastosta löytyy soveltamisohjeita, joissa kuvataan yksityiskohtaisesti kuinka yhteisö tulkitsee ISA-standardit ja kuinka käytännössä toimitaan. Laajasta soveltamisohjeistosta on osattava poimia tarkastuksen kannalta relevantit kohdat: "--ja se jumalattoman pitkä [metodologiamanuaali]; [siitä] pitää tunnistaa meidän asiakkaaseen relevantit kohdat ja kuvata suunnittelussa miten se jalkautuu käytännön tekemiseksi, kun ottaa huomioon sen yhtiön prosessit." (Haastateltava B)

Ammatillista harkintaa sovelletaan paljon, koska käytännön elämässä tapaukset eivät ole mitään kirjaesimerkkejä. Tulkinnanvaraisuutta kuvastaa hyvin seuraava haastateltavan esittämä kommentti: "Ne ei oo mitään rationaalisia valintatilanteita, et okei valitse näistä kahdesta. -- moni asia vaikuttaa siihen ratkaisuun. -- Ne on vähän mielipidekysymyksiä.. tulkintakysymyksiä miten mikäkin havainto luokitellaan, että onko se niinku olennainen vai ihan vaan että unohetaan koko juttu -tyyppiä. Riippuu myös henkilöstä miten asioita tulkitsee." (Haastateltava B)

Myös haastateltava C on samoilla linjoilla ja kertoo, että kontrollien tarkastuksessa noudatetaan tilintarkastusyhteisön metodologiaa, joka pohjautuu ISA-Standardeihin. ISA-standardeissa ei ole paljoa suoraa ohjeistusta kontrollien tarkastukseen liittyen, vaan asiat sisältyvät enemmänkin muihin ISA-standardeihin. (Haastateltava C)

Haastateltava D nostaa esiin myös Yhdysvaltojen tilintarkastusstandardien (SAS) suoran merkityksen Suomessa tehtävässä tilintarkastuksessa ja siihen sisältyvässä kontrollien tarkastuksessa. Hän kertoo, että Suomessa noudatetaan ISA-Standardeita ja Yhdysvalloissa on käytössä omat standardit. Yhdysvaltojen sääntely vaikuttaa haastatteluhetkellä suoraan vain yhteen pörssiyritykseen, eli Nokiaan, joka on listattu Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoilla. Kuitenkin suoria vaikutuksia aiheutuu myös useiden sellaisten listaamattomien yritysten osalta, jotka ovat Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoilla listattujen yhtiöiden tytäryhtiöitä. (Haastateltava D)

Haastateltava E mainitsi myös muista haastateltavista poiketen, että kontrollien tarkastukseen liittyvien ohjeistusten rooli on ollut hänen osaltaan käytännössä suhteellisen pieni. Hän kertoi hankkineensa kontrollitarkastukseen liittyvän osaamisensa pääasiassa käytännön työtä tekemällä. (Haastateltava E)

4.2.5 Kontrollitarkastuksen nykytrendit, haasteet ja tulevaisuuden näkymät

Haastateltava A on huolissaan yhtiöiden säästöpainneiden vaikutuksista kontrolliympäristöön. Äärimmäinen tehokkuusajattelu saattaa hänen mukaansa rapauttaa asiakkaiden kontrolliympäristöä. Haastateltava kertoo että tiettyjen asiakkaiden osalta on jouduttu pohtimaan missä pisteessä kontrolliympäristö on ja kuinka kauan se pysyy sellaisena, että kontrolleihin voidaan luottaa. (Haastateltava A)

Kontrollitarkastuksen haasteena on Haastateltavan A mukaan riittävä asiakkaan liiketoiminnan ymmärtäminen. Tarkastus on myös jatkuvaa

tasapainottelua riittävän syvälle menevästä pohdinnasta siitä, onko kontrolli tehdyn tarkastustyön perusteella oikeasti toimiva. Kontrollien tarkastuksessa on aina otettava yksittäisten kontrollien perustana oleva kontrolliympäristö huomioon: "Mun mielestä kontrollien testaus ei oo missään nimessä helppo asia - tai se testaus ehkä, mut ku siihen liittyy se kaikki pohja ja se miten se on rakennettu se ympäristö --." (Haastateltava A)

Haastateltava D:n mukaan kontrollien tarkastukseen liittyen yksi kehittämiskohde olisi se, että pystyttäisiin aidosti kehittämään tilintarkastusta siihen suuntaan, että kontrolliluottamuksen hyödyntämistä voitaisiin tehostaa niin, että substanssitarkastuksen määrä vähenisi. Tänä päivänä tehokkuushyödyt eivät ole itsestään selviä. "Tarkoitus on että jos sulla on kontrollilähestymistapa, niin sä pääset vähemmällä siinä substanssissa, mutta se ei aina mee niin." (Haastateltava D)

Haastateltava E:n käsityksen mukaan ISA-standardit ovat viimeisen 10-15 vuoden kuluessa muuttuneet siihen suuntaan, että kontrolleja käydään läpi enemmän. Esimerkiksi myynnin tuloutuksen liittyvää oletusriskiä, jossa myynnin tuloutuksen oletetaan aina olevan merkittävä riski, ei hänen mukaansa aikaisemmin ollut. (Haastateltava E)

Analyttiset, suurten datamassojen käsittelyyn, pohjautuvat tilintarkastusmenetelmät olivat ainakin haastateltavien A, B sekä E mukaan nykypäivän merkittävä trendi tilintarkastuksessa. Analytiikka nähtiin pääasiassa kontrollitarkastusta tukevana ja siihen liittyvänä toimintona, joskin haastateltava A mainitsi, että analytiikka voisi tulevaisuudessa mahdollisesti siirtää fokusta pois kontrollitarkastuksesta, kun laajoista aineistoista tehtävän substanssitarkastuksen toteuttaminen tehostuu. Haastateltava D:n näkemyksen mukaan fokus on jo nyt jossain määrin siirtynyt Suomessa hieman pois kontrollien OE-testaamisesta, kun enää yksi suomalainen pörssiyritys on SOX-sääntelyn piirissä, eli listattuna pörssissä Yhdysvalloissa.

4.3 Kontrollipuutteen olennaisuuden arviointi

4.3.1 Olennaisuuden käsite tilinpäätöksen vs. kontrollien tarkastuksessa

Olennaisuuden käsitteessä tilinpäätöksen ja kontrollien tarkastuksen yhteydessä on eroa. Esimerkiksi voi olla kontrollipuutteita, joilla ei ole tilinpäätöksen kannalta mitään merkitystä. Voi myös olla puutteellinen kontrolli, mutta tähän puutteelliseen kontrolliin liittyen on olemassa toimiva korvaava kontrolli, joka kompensoi puutteellisen kontrollin. Näkökulma olennaisuudessa kontrollien tarkastuksessa suhteessa substanssitarkastukseen on myös erilainen siinä mielessä, että kontrollien tarkastuksessa havaittu virhe voi olla numeerisesti mitattuna epäolennainen, mutta prosessi- ja kontrollimielessä kuitenkin merkittävä. Voidaan sanoa, että tilinpäätöksen tarkastuksessa arvioidaan onko numerot oikein ja kontrollien tarkastuksessa, vaikka siinäkin pyritään samaan

lopputulokseen että numerot on oikein tilinpäätöksessä, arvioidaan sitä onko kontrolli laadukas. (Haastateltava A)

Myös haastateltavan B mielestä olennaisuuden käsitteessä tilinpäätöksen ja kontrollien tarkastuksen välillä on eroa: "--kun tehdään kontrollitarkastusta, niin lähtökohtana on kuvata kontrolli miten sen pitäis toimia - ja jos se ei just toimi niinku on kuvattu, niin vaikka se on pienikin heitto, niin tavallaan se on jo niinku havainto. Kun taas jos teet substanssitarkastusta, niin jos sää täsmäytät ostoreskontraa taseelle, niin jos siellä on pieni heitto, niin se ei oo sitten niin 'major' asia". Kontrollien tarkastuksessa olennaisuuden määrittämisen kriteerit ovat enemmän laadullisia. Kaikissa tapauksissa virhe tai puute ei edes ole numeerisesti määriteltävissä: "--kontrolleissa voi tulla sekin, että jos pitää tehdä jotkin toimenpiteet, jotka ei edes ole euromääräisesti sanottavissa, niin jos niitä ei olekaan tehty, eikä dokumentoitu, se on havainto. kun taas substanssitarkastuksessa sellaiset asiat ei edes välttämättä nouse havainnoksi." (Haastateltava B)

Haastateltavan C mukaan olennaisuuskäsitteen on tietyllä tapaa oltava hyvin erilainen kontrollien tarkastuksessa verrattuna tilinpäätöksen tarkastukseen, sillä tilinpäätöksen tarkastus on pitkälti rahamääräistä, kun taas sisäisten kontrollien tarkastuksen yhteydessä puhutaan harvemmin luvuista. Haastateltava C arvioi myös, että yhtenä syynä kontrollitestauksen ohjeistusten vähyyteen olisi yhteismitallisuuden puuttumisen tuomat haasteet. (Haastateltava C)

Haastateltava D määrittelee olennaisuuden käsitteen eroja seuraavalla tavalla: "Jos puhutaan olennaisesta heikkoudesta kontrollimielessä, niin silloin ollaan siinä pisteessä, että on löydetty olennainen riski, että tilinpäätökseen voi joutua olennainen virhe sen takia, että kontrolli ei toimi. -- se 'material weakness' englanniksi on ihan muuta kuin olennainen virhe, eli siinä on sellainen riski että näin voi käydä, mutta ei tietenkään sanota että näin on käynyt, eli se on eri asia." (Haastateltava D)

Myös haastateltava E on samalla linjalla muiden haastateltavien kanssa, että olennaisuuden käsitteissä on eroa kontrollien ja tilinpäätöksen tarkastuksen välillä. Hän nostaa puheessaan esiin myös melko jyrkällä tavalla jaon toimiviin ja toimimattomiin kontrolleihin: "Tilinpäätöksessä se on enemmän se luku, että kuinka suuri virhe on, kun taas sisäinen kontrolli: euromääräkin vaikuttaa, mutta se on vähän niin, että toimiiko joku kontrolli vai ei." (Haastateltava E)

4.3.2 Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisen prosessi

Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittäminen perustuu pitkälti ammatilliseen harkintaan. Siinä on huomioitava mihin puute vaikuttaa, mitä muita kontrolleja on olemassa ja miten kontrollipuute linkittyy kokonaisuuteen. (Haastateltava A)

Tilintarkastusyhteisön metodologia on todella mustavalkoinen ja jyrkkä, jos sitä lähtee kirjaimellisesti tulkitsemaan. Sitä pitää osata soveltaa järkevästi, jotta tarkastus pysyy järkevänä. (Haastateltava B)

Haastateltavien C ja D mukaan ei ole olemassa mitään formaalia prosessia kontrollipuuotteiden olennaisuuden määrittämisessä. Haastateltava C toteaa, että havaittujen kontrollipuuotteiden vaikutusta pyritään miettimään kuitenkin yhdessä tiimin kanssa. Kontrollipuuotteiden olennaisuutta arvioitaessa pohditaan esimerkiksi dokumentoinnin tasoa: jääkö kontrollin suorittamisesta riittävän selkeä jälki, jotta voidaan todentaa kontrollin asianmukainen suorittaminen? Lisäksi mietitään onko kontrolloinnin määrä riittävää. (Haastateltava C)

4.3.3 Kontrollipuuotteen olennaisuuden arviointiin vaikuttavat tekijät

Jo siinä vaiheessa kun käydään läpi asiakkaan kontrolliympäristöä, on ratkaisevaa, että voidaan todeta kontrollien vastaavan siihen riskiin, johon ne on suunniteltu: ”-- usein me saatetaan vaan tehdä jotain kontrolleja, mutta sitten kun mietitään että taklaako nää oikeasti sitä riskiä mihin asiakas tätä tekee, niin saatetaan todeta että ei.” (Haastateltava A)

Haastateltava A:n näkemyksen mukaan yksi arvioitava asia on kontrollin suorittajan ymmärrys siitä mitä hän tekee. Haastateltava on törmännyt usein tapauksiin, joissa kontrollin suorittaja on dokumentoinut kontrollitoimenpiteen suoritetuksi. Tarkemmassa selvittelyssä havaitaan kuitenkin, ettei kontrollin suorittaja ole riittävällä tasolla ymmärtänyt, miksi toimenpidettä suoritetaan (Haastateltava A). Haastateltava C on samoilla linjoilla: Vaikka kontrollia suoritettaisiin teknisessä mielessä oikein kontrollikuvauksen mukaisesti, kontrollin suorittajan ymmärtämättömyys kontrollin suorittamisesta voi herättää epäilyksiä kontrollin toimivuudesta: ”No se on tavallaan jos se menee niinku ok - mut se on vähän niinku ymmärtääkö se sitten liputtaa jos se ei yhtäkkiä toimikaan. -- kyllä jossain sellasta puolitetämättömyyttä oon havainnu, että ihmiset ei ihan tarkkaan tiedä mitä ne tekee. Siinäkin on pikkusen kysymyksiä että miten sen kanssa pitäis toimia.” (Haastateltava C)

Haastateltava E nostaa esiin kontrollipuuotteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavina tekijöinä erityisesti kontrollin läpi kulkevien transaktioiden euromäärän sekä kontrollipuuotteen potentiaalisen vaikutuksen, eli mitä kontrollipuuotteen lopputuloksena voisi tapahtua. Jos esimerkiksi kontrollipuuote voi aiheuttaa väärinkäytön tai petoksen mahdollisuuden, lisää tämä puutteen vakavuutta. Myös asiakkaan reagointi havaittuun puutteeeseen vaikuttaa olennaisuusarvioon: jos puute on havaittu jo edellisessä tarkastuksessa ja siitä on raportoitu asiakkaalle, mutta asiakas ei ole ryhtynyt toimenpiteisiin puutteen korjaamiseksi, voidaan puute arvioida aiempaa vakavammaksi seuraavan tilintarkastuksen yhteydessä. Edellä mainitut seikat nousivat esiin myös muiden haastattelujen yhteydessä: Haastateltava D kertoo, että kontrollin kautta kulkevien transaktioiden laatu ja suuruusluokka vaikuttavat kontrollipuuotteen olennaisuuden arviointiin. Haastateltava A muotoilee asian niin, että kontrollipuuotteen olennaisuuden arviointiin vaikuttaa kontrollin kohteena olevan asian merkittävyys ja se, kuinka puute vaikuttaa siihen onko tilinpäätöksen luvut oikein: ”Me halutaan varmistaa että se kontrolli taklaa sitä riskiä että siellä tilinpäätöksessä ei oo olennaista virhettä.” Myös haastateltava C

mainitsee, että kontrollipuutteiden olennaisuusarvioon vaikuttaa kontrollitoiminnon läpi virtaavan rahamäärän suuruus. Hänen mielestään selkeä olennainen kontrollipuute olisi, jos johonkin merkittävään rahavirtaan liittyen ei olisi tunnistettu yrityksessä ollenkaan kontrollia. (Haastateltavat A, C, D ja E)

Yhtenä asiana kontrollien toimivuuden arvioinnissa tarkastellaan dokumentoinnin tasoa. Vaikka kontrollia suoritettaisiin muuten oikein, mutta suorittamista ei dokumentoida kirjallisesti, on hyvin vaikeaa todentaa jälkikäteen kontrollin suorittamisen asianmukaisuus. (Haastateltava A)

Haastateltava A mainitsee esimerkkinä analysointikontrollien toimivuuden arvioinnin käytännön haasteista tapauksen, jossa kontrollin suorittamisohjeistuksessa ei ollut määritelty kynnyksarvoa poikkeaminen merkittävyuden arvioinnissa: "-- analysointikontrollit on just vaikeita - jos ohje on se että täytyy analysoida, mutta kukaan ei anna minkäänlaista thresholdia [= kynnyksarvoa] tai minkäänäköstä mitään, niin hehän voi vaan katto et 'okei, kaikki ok ja puumerkata [hyväksyä] sen. Sit kun alkaa kyseleen, että mikä sulla täällä on, niin sitten saa sellasia ympäröityä vastauksia." (Haastateltava A)

Kontrollipuutteen olennaisuutta arvioidaan myös siltä pohjalta mihin se vaikuttaa ja mitä se voi pahimmillaan saada aikaan. Jos puutteelliseen kontrolliin löydetään korvaava kontrolli joka toimii, voi tämä lieventää tai jopa poistaa kokonaan havaitusta kontrollipuutteesta aiheutuvan ongelman. Tällöin on kuitenkin arvioitava, vastaako korvaava kontrolli juuri kyseisestä kontrollipuutteesta aiheutuvaan riskiin. Haastateltava kertoo myös, että jos kontrollipuute ei ole aiheuttanut virhettä tilinpäätökseen, sitä ei välttämättä pidetä niin vakavana kuin puutetta joka on aiheuttanut virheen tilinpäätökseen. Myös väärinkäytöksen tai petoksen riski on huomioitava kontrollipuutteen vakavuutta arvioitaessa. (Haastateltava A)

Myös haastateltava B:n näkemyksen mukaan kontrollipuutteen olennaisuuden arvioinnissa keskeisenä seikkana on se, löydetäänkö toimiva korvaava kontrolli, joka kattaa tehokkaasti havaitun kontrollipuutteen: "-- jos löydetään korvaava kontrolli, joka kattaa sen havaitun kontrollipuutteen.- niin sitten todetaan, ettei se oo olennainen havainto, koska prosessi toimii tehokkaasti loppujen lopuksi--". Myös se, voidaanko havaittu kontrollipuute kattaa jollakin helpolla substanssitarkastustoimenpiteellä, vaikuttaa puutteen olennaisuuden arviointiin. (Haastateltava B)

Yrityksessä voi olla ylä- ja alatason kontrolleja. Jos syystä tai toisesta menetettäisiin luottamus ylätasoon kontrolliin havaitun puutteen tai puutteiden vuoksi, olisi luottamus mahdollista palauttaa tarkastamalla alatason kontrollin toimivuus. Ylätasoon kontrolli voi olla esimerkiksi sellainen, että kuukausitasolla lasketaan yhteen eri laskutusjärjestelmistä tuleva volyymidata ja täsmäytetään summat toiminnanohjausjärjestelmään kirjautuneisiin summiin. Prosessiin liittyvä alatason kontrolli puolestaan olisi esimerkiksi se, että jokaisen laskutusjärjestelmän liittymää toiminnanohjausjärjestelmään valvotaan jatkuvasti. Tilintarkastajalle riittää, että summa kokonaistasolla täsmää. Mutta asiakasyhtiölle se ei välttämättä riittäisi, sillä heidän kannaltaan tärkeää olisi, että

mahdollisissa häiriötilanteissa pystyttäisiin paikantamaan virheen lähde tarkasti. (Haastateltava B)

Voi olla sellaisiakin kontrollipuutehavaintoja, jotka poikkileikkaavat kaikkiin prosesseihin. Tyypillisiä esimerkkejä ovat IT-kontrollien puutteet: esimerkiksi konsernin ohjeistuksessa ei ole kuvattu eri järjestelmien rajapintoja ja näinollen ei ole myöskään valvottu, että data siirtyy järjestelmien välillä oikein. (Haastateltava B)

Myös haastateltava D nostaa esiin IT-kontrollien keskeisen roolin. Hänen mukaansa kontrolliympäristö perustuu usein johonkin IT-järjestelmään. Jos IT-järjestelmän sisäiset kontrollit eivät ole kunnossa, niin se vesittää koko muun kontrolliympäristön, vaikka se olisi muutoin hyvin toteutettu. Tämän vuoksi on tärkeää, että myös IT-asiantuntija on mukana kontrollien toiminnan kokonaisuutta arvioitaessa. (Haastateltava D)

Arvioinnista tulee heti vaikeampaa, jos kontrolli on määritelty: tällöin keskeistä on sen arviointi, miten hyvin kontrolli vastaa riskiin, että erästä aiheutuu olennainen virhe tilinpäätökseen. Myös valvontaympäristöllä on merkitystä kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin: "Sillä on merkitystä, että miten niihin havaintoihin suhtaudutaan. -- jos sen aistii, että millään ei oo mitään väliä, niin se on turhauttavaa." (Haastateltava C)

Yrityksellä on kontrolliluettelo merkittynä ainoastaan kontrollit, jotka yritys itse on tunnistanut tekemikseen kontroleiksi. Kuitenkin yrityksessä tehdään paljon muitakin asioita, joita he eivät välttämättä ymmärrä kontrollimielessä tekevänsä, kuten esimerkiksi pankkitilien täsmäytys kirjanpitoon. Tämän tyyppiset kontrollit, joita ei ole suoraan kuvattu yrityksessä ovat usein juuri niitä korvaavia kontroleja, joita lähdetään etsimään, jos havaitaan olennaisia kontrollipuutteita. Toinen esimerkki tyypillisestä korvaavasta kontrollista on jokin detektiivinen kontrolli, kuten lukujen analyttinen vertailu, jonka avulla pyritään havaitsemaan jo tapahtuneita virheitä. (Haastateltava C)

Esimerkkinä epäolennaisesta kontrollipuutteesta haastateltava mainitsee puutteet kontrollin suorittamisen dokumentaatiossa, mikäli muilla keinoin voidaan varmistua siitä, että kontrollitoimenpiteet on suoritettu asianmukaisesti. Kuitenkin ylätasen analyttisten kontrollien sisältäen designin ja dokumentoinnin täytyy haastateltavan mukaan olla kunnossa, sillä vaikka kaikkien muiden kontrollien toiminta epäonnistuisi, niin ylätasen analyttiset kontrollit ovat ne, jolla voidaan vielä kompensoida muiden kontrollien puutteita. (Haastateltava D)

Haastateltava C kertoo, että kontrollipuutteiden arviointiin liittyvän ohjeistuksen vähyyys johtaa siihen, että arviointiin sisältyy paljon tulkinnanvaraisuutta. Esimerkiksi kontrolliluottamuksen menettämisen raja on hyvin tulkinnanvarainen. Kontrollipuutteisiin liittyvät tulkinnot voivat haastateltavan mukaan vaihdella eri tiimien välillä. Tarkkojen ohjeistusten puuttuminen jättää paljon tilintarkastajan harkinnan varaan: "Kun tässä on niin paljon sitä liikkumavaraa, niin siinä pitäis se oma näkemys olla aika vahva, miten niinku itse ajattelis että se on toimivasti kontrolloitu --". (Haastateltava C)

4.3.4 Kontrollipuutteiden luokittelutapoja

Kontrollipuutteet voidaan luokitella sen mukaan liittyvätkö ne johonkin yksittäiseen tase- tai tuloslaskelmaerään, vai yleiseen kontrolliin, joka valvoo tilinpäätöstä kokonaistasolla. Esimerkiksi myynnin katkon kontrollitoimenpide liittyy myynnin katkoon kun taas kontrollitoimenpide, joka on tarkoitettu valvomaan johtoa (kattaa riskiä, että johto ohittaisi kontrollit; eli ns. 'Management Override of Controls' -riski) on laaja-alainen ja liittyy suoraan kokonaistasolla riskiin että tilinpäätöksessä on olennainen virhe tai puute. Sillä liittyykö kontrollipuute yksittäiseen erään vai yleiseen erään, on vaikutusta myös kontrollipuutteen olennaisuusarvioon: "-- jos se [kontrollipuute] on tämmösessä ylätasoin kontrollissa, mikä sitä tilinpäätöstä kontrolloi tai niitä asioita laajalle, niin onhan se sitten aika vakava se puute jos ei sitä kontrollia oo, kun sitten taas tilitason jutuissahan me voidaan sitten keskittyä sen erän tarkastamiseen tarkemmin [aineistotarkastustoimenpitein], jos me huomataan ettei siellä toimi kontrollit." (Haastateltava A)

Toinen kontrollipuutteiden luokitteluperuste on jako puutteisiin manuaali- tai automaattikontrollissa. Automaattikontrolli on johonkin tietojärjestelmään sisältyvä "automaattipidäke", joka vaatii tai pakottaa esimerkiksi tietyn henkilön hyväksymään toimenpiteen ennen kuin se kirjautuu järjestelmään. Manuaalikontrollissa ihminen suorittaa kontrollia, eikä siinä ole mitään tietojärjestelmän tuomaa vaatimusta tai estettä esimerkiksi kirjausten hyväksyntään liittyen. Lähtökohtaisesti automaattikontrollien ajatellaan olevan luotettavampia kuin manuaalikontrollien, sillä siinä ei ole inhimillisen riskin mahdollisuutta. Jos automaattikontrolli todetaan tarkastuksessa toimivaksi ja siihen voidaan luottaa, voidaan päästä vähemmällä tarkastustyöllä verrattuna vastaavaan manuaalikontrolliin. Toisaalta automaattikontrollissa havaitut puutteet voivat kuitenkin olla vaikutukseltaan laajempia manuaalikontrollissa havaittuun puutteeseen verrattuna: "Automaattikontrollissa jos huomataan puute, niin sit me tiedetään, että siellä on aukko, jota kukaan ei oo valvonu, kun kaikki on oletettu että se on toiminu. Että kyllähän sitä täytyy vähän eri perspektiivistä miettiä." Vaikka automaattikontrollissa havaittaisiin puute, niin joka tapauksessa kontrollia suorittavan henkilön pitäisi toimia yrityksen ohjeistuksen mukaisesti: "-- jos me huomataan, ettei automaattikontrolli oo toiminu, eikä ihmiset oo välittäny ohjeista pätkääkään, niin sitten me ollaan huonossa tilanteessa. Mutta samaan tilanteeseenhan me voidaan joutua manuaalikontrollista, jos ihmiset ei oo välittäny toimia niinku olis pitäny." (Haastateltava A)

Kontrollipuutteet voivat olla esimerkiksi sellaisia, että: kontrolli puuttuu kokonaan, puuttuu osittain, tai sitten sitä suoritetaan, mutta se ei tee tehokkaasti sitä asiaa mitä sen pitäisi tehdä tai sitten se voi olla jotenkin muuten suunniteltu huonosti. (Haastateltava B)

Yksi tapa luokitella kontrollipuutteita on jakaa ne puutteisiin kontrollin suunnittelussa ja puutteisiin kontrollin toiminnassa: Puute kontrollin suunnittelussa on sellainen, että kontrollia on suoritettu, mutta se on rakennettu

väärin, eikä vastaa siihen riskiin, jota sen olisi tarkoitus kattaa. Puute kontrollin toiminnassa liittyy puolestaan esimerkiksi siihen, että kontrollia ei ole suoritettu sillä frekvenssillä, kuin kontrollikuvauksessa on todettu. (Haastateltava D)

Kontrollipuutteiden luokittelu on suositeltavaa, koska yhden tilikauden tarkastuksen aikana voi tulla jopa satoja kontrollipuutehavaintoja. Kun hallitukselle lähdetään raportoimaan havainnoista, niin pitäisi pystyä lyhyesti kuvaamaan mistä ylätasolla on kysymys. Haastateltava C mainitsee omalla asiakkaallaan kontrollipuutteiden luokittelun tehdyn esimerkiksi kontrolliluettelosta puuttuviin kontrolleihin ja kontrollikuvauksissa olleisiin puutteisiin. Haastateltava E puolestaan kertoo, että yleisesti raportoinnissa käytetään kolmiportaista kontrollipuutteiden luokittelua, jossa puutteet on jaettu niiden vakavuusasteen mukaan vihreään, keltaiseen ja punaiseen luokkaan. (Haastateltavat B, C ja E)

4.3.5 Olenneisen kontrollipuutteen havaitsemisen vaikutukset

Jos havaitaan olennainen kontrollipuute, se on raportoitava asiakkaalle. Kontrollipuutteiden havaitsemisen yhteydessä ensisijainen vaihtoehto on aina pyrkiä löytämään toimiva korvaava kontrolli. Jos korvaavaa kontrollia ei löydetä, on kontrollipuutetta koskeva erä tarkastettava substanssi- eli aineistotarkastuksena. Jos jokin yleisen tason, kuten johdon valvontaan liittyvä, kontrolli on puutteellinen, voi olla hankalaa löytää korvaavia tarkastustoimenpiteitä. Tällaisissa tapauksissa on kuitenkin usein monia kontrollitoimenpiteitä: ”Jos on niin kokonaisvaltainen kontrolli tai kokonaisvaltainen asia kuin että johto ohittaa kontrollit, niin onhan siihen sitten monen näköistä kontrollia. Ja tietenkin ne monet yhdessä voivat sitten kompensoida tätä yhtä joka ei toimi. Harvemmin ollaan niin yhden varassa”. Sitten taas jos puhutaan jostain yksittäistä erää koskevasta kontrollista, niin olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen yhteydessä joudutaan usein tilanteeseen, ettei korvaavaa kontrollia ole ja ainoa vaihtoehto on aineistotarkastuksen laajentaminen. (Haastateltava A)

Haastateltava A toteaa yleisesti, että jos tarkastuksessa havaitaan olennainen kontrollipuute, on lähdettävä miettimään koko tarkastussuunnitelma uusiksi ja pohdittava kuinka tarkastusta tulisi jatkaa. Tämä tarkoittaa yleensä sitä, että laajennetaan aineistotarkastusta. (Haastateltava A)

Haastateltavan kokemuksen mukaan noin puolet havaituista kontrollipuutteista on sellaisia, että ne ovat vaikuttaneet tilinpäätöksen lukuihin. Koska kontrollitarkastusta suoritetaan yleensä tilikauden aikana, ollaan siinä mielessä hyvässä tilanteessa, että mahdolliseen tilinpäätökseen aiheutuneeseen virheeseen ehditään vielä puuttua. (Haastateltava A)

Mikäli ei ole ollut kontrolleihin luottamisen strategiaa, olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen on johtanut vain substanssitarkastuksen laajentamiseen. Haastateltavan C asiakkaalla johon sovellettiin kontrolleihin luottamisen strategiaa, olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen johti käytännössä analyttiseen tarkastukseen, jolla pystyttiin riittävällä tasolla

varmentamaan erän oikeellisuus. Olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen lisää työmäärää myös siinä mielessä, että on alettava seuraamaan kuinka asiakas reagoi kontrollipuutteeseen. (Haastateltava C)

Mikäli kontrollin suunnittelussa (Design) havaitaan olennainen puute, ei kontrollia ole käytännössä järkevää lähteä testaamaan. Jos puute suunnittelussa on havaittu tilikauden aikana, voidaan asiakasta pyytää korjaamaan kontrolli. Mikäli tilikausi on jo ohi, ei kontrolliin voida luottaa koko tilikauden aikaväliltä lainkaan, ja tarkastus on tehtävä kokonaisuudessaan aineistotarkastuksena. Kontrollin toiminnallisen tehokkuuden testauksessa, jos havaitaan poikkeamia, yhtenä keinona on kasvattaa otoskokoa. Näin voidaan saada lisäluottamusta kontrollin toimintaan olettaen, ettei poikkeamia havaita lisää. (Haastateltava D)

Jos jokin erä on suunnitteluvaiheessa todettu normaalin riskin eräksi, voi vakavien kontrollipuutteiden havaitseminen antaa aiheutta nostaa koko erän riskiluokitus merkittäväksi riskiksi (Significant Risk) Riskiluokituksen nostaminen johtaa otoskokojen kasvattamiseen aineistotarkastuksessa. (Haastateltava E)

4.3.6 Esimerkkejä kontrollipuutteista

Haastateltava A mainitsee, että kontrollien suorittamiseen liittyvä dokumentointi sekä havaittuihin poikkeamiin reagointi on usein puutteellista:

"-- on ollut vaikka joku vaarallisten työyhdistelmien järjestelmäkontrolli. Että täytyy ajaa järjestelmästä vaikka joku lista, joka todentaa onko ollu vaarallisia työyhdistelmiä, niin sekin on vielä tehty, mutta sit kun siellä on niitä vaarallisia työyhdistelmiä, niin sittenhän se seuraava steppi pitäis olla siinä kontrollissa, että mitä sitten? --Vaikka joku korvaava ajo jolla katotaan onko niitä vaarallisia työyhdistelmiä katottu, niin tämmöset on jääny tekemättä."

Joskus ihmisten tapa suorittaa kontrollia voi myös olla merkki puutteista kontrolliympäristössä tai kontrollien suunnittelussa (Haastateltava A):

"-- niin on sellaista että ihmiset eivät oikein mieti mitä he tekee. Se on mun mielestä jo ihan siinä kontrolliympäristön suunnittelussa puute. Et he vaan ajaa jotakin listoja joita he kattoo, mut sit kun yrittää kysyä että miten te tätä asiaa niinku tuosta näkökulmasta testaatte tuolla sun tekemällä testillä, niin sitä linkkiä ei yhtäkkiä löydykään."

Asenteet voivat myös vaikuttaa kontrollien laatuun (Haastateltava A):

"-- kun ihmiset suorittaa sitä omaa työtä johon liittyy kontrolleja, niin kyllähän ne saattaa sen yksilön näkökulmasta näyttää siltä että se olisi turha paperin täyttöö, niin sitten se suhtautuminen niihin kontrolleihin voi olla sellaista että 'jaa tähän on vaan tällaista lomakkeiden täyttöö' se sitten voi jäädä vähän sellaiseksi irralliseksi ja se sitten vaikuttaa kontrollin laatuun."

Kontrollipuutteita voi tulla eri vaiheissa tarkastusta vastaan. Joskus jo siinä vaiheessa kun hankitaan ymmärrystä yrityksen prosesseista, havaitaan

kontrollin olevan niin puutteellinen, ettei siihen voida edes harkita luotettavan. Toisaalta joissain tapauksissa voidaan löytää puutteellista kontrollia kompensoiva korvaava kontrolli, joka toimii ja johon voidaan luottaa. Tarkastuksen yhteydessä voidaan myös löytää epäolennaisia kontrollipuutteita, jotka voivat liittyä kontrolliin, joka ei edes tilintarkastuksen kannalta ole olennainen. Nämäkin on hyvä asiakaspalvelunäkökulmasta raportoida asiakkaalle, sillä asiakasta kiinnostaa varmasti kuinka heidän prosessinsa ja näihin liittyvät kontrollit toimivat. (Haastateltava B)

Myös haastateltava C mainitsee esimerkkeinä kontrollipuutteista kontrollin suorittajan puutteellisen ymmärryksen kontrollin suorittamisesta. Lisäksi hän mainitsee, että kontrollissa voi olla puutteellinen design, sekä tapaukset joissa joltakin osa-alueelta puuttuvat kontrollit kokonaan. Epäolennaisena kontrollipuutteena haastateltava mainitsee muutoin asianmukaisesti toimivan kontrollin, jota asiakasyritys ei kuitenkaan itse tunnistanut suorittavansa, eikä sitä ollut erikseen määritelty asiakkaan kontrollilistauksessa. Tällaisessa tapauksessa on riskinä, että tällaisen epäformaalin kontrollin suorittaminen voi lakata jossain vaiheessa. (Haastateltava C)

Haastateltava D mainitsee, että usein ylätasen analyttiset kontrollit ovat viimeisenä oljenkortena, kun pyritään löytämään korvaavia kontrolleja havaittuihin olennaisiin kontrollipuutteisiin. (Haastateltava D)

Haastateltava E mainitsee käytännön esimerkkeinä kontrollipuutteista investointipäätöksiin liittyvät puutteelliset tai puuttuvat hyväksynät. Lisäksi hän mainitsee myös puutteista seuranneita väärinkäytöksiä: kuten esimerkiksi sen, että kassanhoitaja on kavaltanut rahaa kassasta. Yhtenä esimerkkinä on myös lähipiiriliiketapahtumiin liittyvät väärinkäytökset, jossa ostopäällikön lähipiiriin kuuluva on laskuttanut yhtiötä kuvitteellisesta tuotteesta tai palvelusta ja ostopäällikkö on hyväksynyt laskun. (Haastateltava E)

4.3.7 Kontrollipuutteiden raportointi

Kontrollipuutteiden raportointi Suomessa ei suoraan perustu mihinkään lainsäädäntöön. Tämä on yhtenä syynä sille, että raportointimuoto on Suomessa melko kirjava. Kontrollitarkastuksen pohjana on asiakkaan luoma kontrolliympäristö, joten myös asiakkaan toiveet otetaan raportoinnissa huomioon. ”-- kun me havaitaan puute siinä asiakkaan itse määrittelemässä kontrollissa, tai se on yleensä sitten konsernin määrittämä, niin sitten se raportointi on sinne konsernille – että te ootte nyt luonu tällaset säännöt ja täällä on puute”. Toki kontrollipuutteet voivat liittyä laiminlyöntiin esimerkiksi OYL:n hallintovaatimuksissa tai jossain laskentastandardissa, jolloin raportointi voi perustua myös lainsäädäntöön. (Haastateltava A)

Tilintarkastuskomitealle on käytännössä raportoitu kolmiportaisella ”liikennevaloasteikolla”, jossa kontrollipuutteiden jaottelu on tehty niiden vakavuusasteen perusteella. Kontrollipuutteiden vakavuusasteen arviointiin ei ole ohjekirjaa, vaan se perustuu aina tilintarkastajan arvioon. Myös raportoinnin kohde voi vaihdella. Tytäryhtiöiden tai muiden alayksiköiden tilintarkastajat

voivat esimerkiksi raportoida konsernin emon tarkastustiimille havainnot, joista emoyhtiön tarkastustiimi sitten raportoi kootusti merkittävimmät havainnot tilintarkastuskomitealle. (Haastateltava A)

Haastateltavan B mukaan kontrollipuutteiden raportointimuoto perustuu siihen, kuinka vakavasta kontrollipuutteesta on kyse. Jos on kyse epäolennaisesta kontrollipuutteesta, suullinen kommunikointi kontrollin suorittajalle tai hänen esimiehelleen voi riittää. Hieman olennaisemmat puutteet raportoidaan tilintarkastusmuistiolla eli ns. "Management Letterillä" yhtiön toimivalle johdolle. Olennaiset kontrollipuutteet raportoidaan hallitukselle, joko saattamalla management letter hallituksen tietoon, tai vakavammissa tapauksissa voidaan kirjoittaa tilintarkastuspöytäkirja. Tilintarkastuspöytäkirja on lakisääteinen dokumentti, joka on käsiteltävä hallituksen kokouksessa. Ääritapauksessa kontrollipuutehavainto voidaan myös mainita tilintarkastuskertomuksessa. (Haastateltava B)

Kontrollipuutteiden raportoinnissa kuvataan kontrollipuute, annetaan suositus puutteen korjaamiseksi ja pyydetään asiakasyrityksen johdolta kommentit kontrollipuutteeseen liittyen. Raportoitujen kontrollipuutteiden osalta aletaan myös seuraamaan, kuinka yrityksessä reagoidaan niihin. Kontrollipuutteet on jaettu "liikennevalomallilla" kolmeen kategoriaan niiden vakavuusasteen mukaan (vihreä, keltainen ja punainen). Vakavuutta arvioidaan rahallisen vaikutusarvion mukaan arvioimalla potentiaalisen tilinpäätökseen tulevan virheen mahdollista suuruusluokkaa. (Haastateltava C)

Haastateltava D täydentää muiden haastateltavien kertomuksia ja kertoo, että yleensä kontrollipuutteet raportoidaan management letterillä, joka ei ole julkinen dokumentti. Tilintarkastuskertomuksella voidaan haastateltavan näkemyksen mukaan Suomessa raportoida kontrollipuutteita vain, jos kontrollipuute on jo aiheuttanut tilinpäätökseen olennaisen virheen tai puutteen. Tällöin voidaan mainita kertomuksella, että virhe on aiheutunut kontrollipuutteen seurauksena. Konsernitarkastuksissa tytäryhtiöiden tarkastustiimit raportoivat konsernin emoyhtiön tarkastustiimille havainnot, joka puolestaan tekee kokonaisarviointin kontrollipuutteista. (Haastateltava D)

Myös haastateltava E mainitsee raportointimuotoina tilintarkastusmuistion, tilintarkastuspöytäkirjan ja ääritapauksessa tilintarkastuskertomuksen. Kertomukselle asti on haastateltavan kokemuksen mukaan mennyt ainoastaan tapaus, jossa kontrollipuute on aiheuttanut olennaisen virheen tilinpäätökseen tai kontrollipuutteen seurauksena yhden tase-erän oikeellisuudesta ei voitu varmistua jälkikäteen. Tällöin kertomuksella oli maininta, ettei ko. erän oikeellisuudesta voitu varmistua, sekä viittaus ongelman taustalla olleeseen puutteelliseen kontrolliin. (Haastateltava E)

4.4 Sääntely-ympäristön vaikutus kontrollien tarkastukseen

SOX-sääntely tuo velvoitteita kontrolliympäristön ylläpidolle, mikä vaikuttaa sääntelyn piirissä olevien asiakkaiden kontrollitarkastukseen ainakin siinä mielessä, että suhtautuminen kontrolliympäristöön on erilainen: "--näkökulma on niin eri ku se tulee viranomaiselta tai jostain säännöistä että on pakko olla kontrolliympäristö - se on tehty ja rakennettu, niin tietenkkin se on helpompi ylläpitääkin." (Haastateltava A)

SOX on tuonut mukanaan paljon ideologiaa, joka on vaikuttanut tilintarkastusalan standardeihin ja käytäntöihin ja tätä kautta myös Suomessa tapahtuvaan tilintarkastukseen. Tilintarkastusyhteisön omassa tarkastusohjeistuksessa on hyvin paljon vaikutteita SOX:sta. (Haastateltava B)

Haastateltavalla C:llä ei ole suoraa omakohtaista kokemusta SOX-sääntelyn piirissä olevien yhtiöiden tarkastuksesta, mutta hänen saamansa käsityksen mukaan SOX:n piirissä olevissa yrityksissä kontrollien tarkastus on paljon säännellympää ja tarkastuksessa käytetään suurempia otoskokoja. Lisäksi myös työmäärä on suurempi. (Haastateltava C)

Haastateltava D kertoo, ettei Suomalaisen tilintarkastuslainsäädännön mukaan annettavassa tilintarkastuskertomuksessa oteta kantaa siihen onko sisäinen kontrolliympäristö tehokas vai ei. SOX-sääntelyn piirissä tapahtuvassa tilintarkastuksessa on puolestaan lausuttava myös havaituista olennaisista kontrollipuutteista, vaikka ne eivät olisi aiheuttaneet virhettä tilinpäätökseen. SOX-yhtiöiden tilintarkastuksessa kontrollien tarkastus on myös suuremmassa roolissa ja dokumentointivaatimukset ovat raskaampia. Tietenkkin jos tarkastukseen otetaan kontrolleihin luottamisen strategia, niin kontrollien tarkastus on dokumentoitava tarkasti myös Suomalaisten SOX-sääntelyn ulkopuolella olevien yritysten osalta, mutta dokumentoinnin seuranta ei ole yhtä tiukkaa kuin SOX-maailmassa. "-- Kuitenkin [SOX-sääntelyn piirissä olevien yritysten osalta] annetaan kertomus siitä [kontrollien toimivuudesta], niin pitää sitten olla dokumentaatio joka tukee sitä lausuntoa. Kun taas Suomessa ei - näin sitten luonnollisesti syntyy vähän eroa." (Haastateltava D)

Jos konserniyhtiö on SOX:n piirissä ja sille tehdään erillinen SOX-tarkastus, niin tytäryhtiöiden tarkastuksessa voidaan hyödyntää SOX-tarkastuksessa tehtyä työtä. "Esimerkiks asiakas jolla on ollu SOX: sillä on Exceli ja kerran vuodessa käy läpi ne kontrollit ja merkkäavat siihen Exceliin että ne toimii. Sitten joku esimies hyväksyy ne sitten." (Haastateltava E)

Kontrolliympäristön sääntelyyn Suomessa vaikuttaa myös Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi, joka sääntelee pörssiyrityksiä. Hallituksen yhtenä tehtävänä on rakentaa yrityksen riskienhallintapolitiikka. Myös tiettyä toimialaa koskevat, tai muut erityislainsäädännöt, voivat haastateltavan B mukaan vaikuttaa yrityksen kontrolliympäristöön: "Esimerkiksi laki julkisista hankinnoista velvoittaa sen että toimittajan valinta tapahtuu sen lain mukaisesti, eli pitää olla tavallaan kontrollit siinä toimittajan valinnassa ja hankintaprosessissa riittävän tehokkaita että pystytään osoittamaan että ollaan

noudatettu sitä lakia”. Haastateltava E:n mukaan jokin erikoistoimiala, kuten ydinvoima, voisi olla sellainen, jossa sääntely vaikuttaa kontrolliympäristöön. (Haastateltavat B ja E)

Myös haastateltava D mainitsee Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodin ja kertoo sen vaikuttavan kontrolliympäristöön. Esimerkiksi listatuilla yhtiöillä on oltava sisäinen tarkastustoiminto. Listayhtiöiden hallintokoodi on kuitenkin hyvin kevyt verrattuna SOX:iin. (Haastateltava D)

5 HAASTATTELUAINEISTON ANALYSOINTI JA TUTKIMUSTULOSTEN TULKINTA

Tässä luvussa analysoidaan edellisessä luvussa esitellyn haastatteluaineiston tuloksia ja sidotaan ne tutkielman teoreettiseen viitekehykseen. Tuloksia verrataan lisäksi aiemmin esiteltyihin olemassa oleviin tutkimustuloksiin. Luvussa kolme esiteltiin tämän tutkielman aineistonkeruussa ja analysoinnissa käytetyt menetit, sekä perustelut niiden käytölle. Kappaleessa 2.3 määriteltiin tutkielman keskeiset tutkimuskysymykset. Kertauksen vuoksi alla on ne vielä listattuna:

1. Miten sisäisten kontrollien tarkastus tapahtuu käytännössä lakisääteisen tilintarkastuksen yhteydessä Suomessa?
2. Mitkä tekijät vaikuttavat kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin?
 - Millä kriteereillä kontrollipuutteiden olennaisuutta arvioidaan?
 - Millä menetelmillä kontrollipuutteiden olennaisuutta arvioidaan?
 - Mitä käytännön merkitystä olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisella on Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa ja kuinka havaitut olennaiset kontrollipuutteet vaikuttavat tilintarkastuksen toteutukseen käytännössä?
3. Ovatko kontrollipuutteiden olennaisuuden konseptien ymmärrys ja kontrollipuutteen olennaisuuteen vaikuttavat kriteerit Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvan tilintarkastuksessa linjassa kansainvälisissä tutkimuksissa saatujen tulosten kanssa?

Viimeistään tässä vaiheessa tutkielmaa on myös hyvä nostaa esiin, että sisäisten kontrollien tarkastusprosessi osana lakisääteistä tilintarkastusta on syytä erottaa käsitteenä kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiprosessista. Haastatteluiden sekä aikaisemman tutkimuksen perusteella itse kontrollien tarkastusprosessi on määritelty suhteellisen tarkasti tilintarkastusalan standardeissa sekä tilintarkastusyhteisöjen omassa metodologiassa. Kuitenkin kontrollipuutteiden arviointiprosessi on väljemmin määritelty kontrollien

tarkastusprosessin osa-alue, jota ohjaavat tekijät ovat huomattavasti tulkinnanvaraisempia. Kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin sekä olennaisten kontrollipuutteiden havaitsemisen vaikutuksiin liittyvät tekijät ovat tämän tutkimuksen keskeinen kiinnostuksen kohde, sillä niihin liittyen ISA-Standardeista tai muusta sääntelystä tuleva suora ohjeistus on vähäistä verrattuna itse tarkastusprosessiin ja menetelmiin. Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisessä käytetyt kriteerit ovat vähäisen suoran ohjeistuksen myötä kirjavia. Haastattelussa esiin nousseet seikat vastaavat mm. Mayper et al (1989) havaintoja kontrollipuutteisiin liittyvien arviointikriteerien abstraktiudesta.

5.1 Kontrollien tarkastus Suomessa suhteessa aiempiin tutkimuksiin

Vaikka kontrollien tarkastukseen liittyvä aikaisempi tutkimus painottuu kontrollien tarkastukseen globaalissa kontekstissa ja etenkin Yhdysvalloissa, haastatteluiden perusteella sisäisten kontrollien tarkastusprosessi ja -menetelmät Suomessa ovat pääasiassa hyvin linjassa aikaisempien aiheeseen liittyvien tutkimusten tulosten kanssa. Syyksi yhtenäisyydelle nousi haastatteluissa erityisesti kansainväliset tilintarkastusstandardit, eli ISA-Standardit, jotka ohjaavat vahvasti tilintarkastustyötä ja yhtenäistävät kontrollitarkastuksen prosessia sekä menetelmiä kansainvälisesti. Myös Sarbanes-Oxley -sääntely on vaikuttanut kontrollien tarkastukseen Suomessa ainakin välillisesti, sillä sen ideologiaa on siirtynyt tilintarkastusyhteisöjen käyttämään metodologiaan sekä ISA-Standardeihin ja tätä kautta myös käytännön tilintarkastustyöhön. SOX-sääntely vaikuttaa myös suoraan sellaisten yhtiöiden tarkastukseen, jotka ovat osa Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoilla listattua konsernia. Käytännössä Suomalaisista pörssiyrityksistä ainoastaan Nokia on tätä tutkimusta tehdessä tällainen. Yhdysvalloissa listattujen konsernien tytäryrityksiä toimii kuitenkin runsaasti myös Suomessa. Myös Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi vaikuttaa sitä koskevien yritysten kontrolliympäristöön liittyviin vaatimuksiin, mutta ne ovat kevyitä verrattuna SOX:n asettamiin vaatimuksiin.

Tutkimusaineistosta nousi kuitenkin esiin myös, että ISA-standardeissa olevat kontrollien tarkastusprosessiin liittyvät käytännön soveltamisohjeistukset eivät ole kovin yksityiskohtaisia ja näin ollen kontrollien tarkastukseen liittyi paljon ammatillista harkintaa ja tulkinnanvaraisuutta. Haastatteluissa arveltiin, että eri tilintarkastajien näkemykset ja tulkinnat ISA-Standardeista voisivat mahdollisesti vaihdella. Nämä tekijät voivat tuoda menetelmällisiä ja prosessuaalisia eroja kontrollien tarkastuksen käytännön toteutukseen.

Haastatteluissa mainittiin, että kontrollien tarkastus on osa tilintarkastusta ja siinä pyritään keskeisesti samaan lopputulokseen kuin tilinpäätöksen tarkastuksessa, eli siihen että tilinpäätös ei sisällä olennaista virhettä tai puutetta. Haastateltavat näkivät yhteisestä tavoitteesta huolimatta kuitenkin yleisesti

olennaisuuden käsitteen eroavan tilinpäätöksen tarkastuksen ja kontrollien tarkastuksen välillä. Keskeisenä eroina määriteltiin se, että kontrollien tarkastuksessa puutteeseen liittyvä absoluuttinen rahamääräinen virhe ei kerro välttämättä puutteen olennaisuudesta toisinkuin tilinpäätöksen tarkastuksessa. Välttämättä kontrollien yhteydessä ei ole puutteelle määriteltävissä edes mitään rahamääräistä vaikutusta. Yksi haastateltavista näki tämän myös yhtenä syynä vähäiselle kontrollipuutteisiin liittyvän ohjeistuksen määrälle, sillä yhteismitallisuuden puuttumisen vuoksi kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin on hankala laatia yleispäteviä ohjeistuksia.

5.2 Kontrollien tarkastusprosessin käytäntöjen tulkintaa

Haastatteluiden perusteella sisäisten kontrollien tarkastusprosessi voidaan jakaa kolmeen eri vaiheeseen: ymmärryksen hankkiminen asiakkaan prosesseista ja niihin liittyvien kontrollien kartoittaminen, kontrollien suunnittelun ja implementoinnin tarkastus sekä kontrollien toiminnan tehokkuuden testaaminen. Sama jako on nähtävissä myös aikaisemmissa tutkimuksissa (ks. muun muassa Akresh (2010)). Yksi haastateltavista näki myös kontrollipuutteiden vaikutusten arvioinnin muuhun tarkastukseen omana vaiheenaan.

Kontrollien tarkastus lähtee ylätasolta, ymmärryksen hankkimisesta asiakkaan toiminnasta. Kun riittävä ymmärrys on hankittu, voidaan siirtyä suunnitteluvaiheeseen, jossa tapahtuu riskien tunnistaminen ja luokittelu normaalin riskin eriin sekä merkittävän riskin eriin ja mietitään millä tarkastustoimenpiteillä riskeihin lähdetään vastaamaan. Suunnitteluvaiheessa mietitään myös voidaanko kontrolleihin luottamisen strategiaa soveltaa. Käytännössä kontrollien tarkastus tapahtuu prosesseittain, jotka jakaantuvat usein liiketoimintasykliin mukaan. Kontrolleihin luottamisen strategiaa hyödynnettäessä ei kuitenkaan oletusarvoisesti luoteta kontrolleihin kaikkien liiketoimintasykliin osalta, vaan ainoastaan sellaisten, joissa on tunnistettu järkeväksi lähteä luottamaan kontrolleihin. Kontrolleihin luottamisen strategian valintaan vaikuttavia tekijöitä ovat esimerkiksi kontrollien ja kontrolliympäristön laatu sekä se, voidaanko tarkastus suorittaa tehokkaammin aineistotarkastuksena. Haastatteluissa mainittiin myös, että tarkastusprosessin edetessä ymmärrys asiakkaasta kasvaa, jolloin saadaan myös jatkuvasti lisätietoa siitä kannattaako kontrolleihin lähteä luottamaan.

Kun asiakkaan prosesseista on hankittu ymmärrystä ja niihin liittyvät kontrollit on kartoitettu, tulisi pohtia onko kontrollit suunniteltu oikein. Keskeistä olisi arvioida miten hyvin kontrolli vastaa tunnistettuun, tilintarkastuksen kannalta relevanttiin riskiin, että erästä aiheutuu olennainen virhe tilinpäätökseen.

Kontrollien implementoinnin testauksessa varmennetaan käytännössä esimerkitapauksen avulla onko määritellyt kontrollit implementoitu kuten

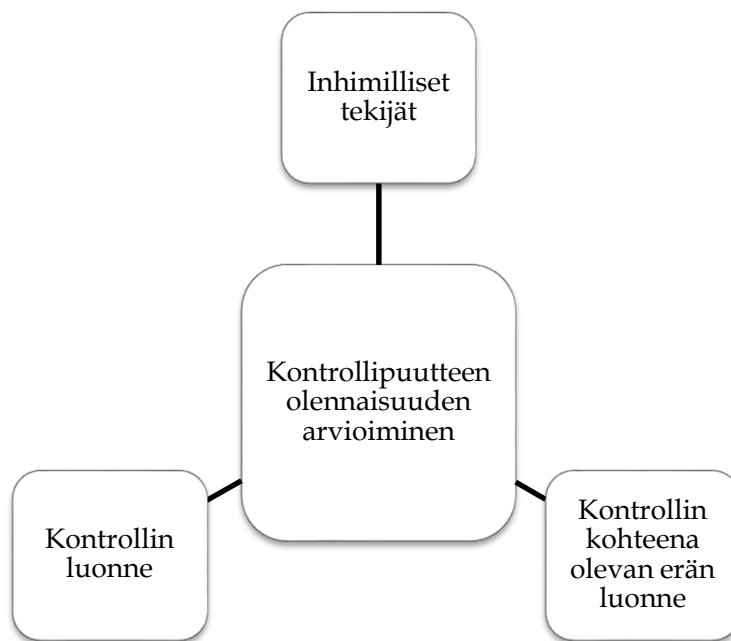
asiakas on ne kuvannut. Eli valitaan joko satunnaisesti tai ammatillisella harkinnalla yksi tapaus, jonka osalta katsotaan sen kulku prosessin läpi. Samalla tarkastetaan, kuinka prosessiin liittyvät asiakkaan kuvaamat kontrollit on suoritettu esimerkkitapauksen osalta. Läpimenon yhteydessä tarkastetaan erityisesti kontrollien suorittamiseen liittyvä dokumentaatio sen varmentamiseksi, että kontrollia suoritetaan kontrollikuvauksen mukaisesti.

Haastatteluaineistosta käy ilmi, että kontrollien toiminnallista tehokkuutta testataan vain yrityksissä, joihin sovelletaan tilintarkastuksessa kontrolleihin luottamisen strategiaa. Kontrolleihin luottamisen strategian avulla pyritään tehostamaan tilintarkastusta, sillä kontrollien toiminnan tehokkuuden testauksen avulla voidaan pienentää aineistotarkastuksen määrää. Joissain tilanteissa pelkällä aineistotarkastuksella ei myöskään käytännössä voida saada riittävää evidenssiä erän oikeellisuudesta. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi, jos erä koostuu suuresta transaktiomäärästä, jossa yksittäinen tosittien rahamääräinen vaikutus jää kokonaisuuteen nähden pieneksi. Tällöin riittävän kattavuuden ja varmuuden saaminen erän oikeellisuudesta edellyttäisi valtavan tositemäärän läpikäyntiä.

Kontrollien toiminnan tehokkuuden testauksesta käytettiin haastatteluissa yleisesti termiä "kontrollitestausta". Käytännössä kontrollien toiminnan tehokkuuden testaaminen muistuttaa menetelmällisesti aineistotarkastusta siinä mielessä, että siinäkin tarkastus perustuu otantaan. Kontrollitestausta laajuuteen (eli otoskoko) vaikuttavina tekijöinä mainittiin haastatteluissa muun muassa kontrollien suorittamisen frekvenssi, muut riskit ja epävarmuustekijät, kuten väärinkäyttöriski, aikaisempina vuosina havaitut kontrollipuutteet sekä toimintariski eli onko kyseessä alue joka on herkkä virheisiin.

5.3 Kontrollipuutteiden arviointiin vaikuttavat tekijät ja kriteerit

Haastatteluissa nousi esiin lukuisia eri tekijöitä ja kriteerejä, jotka vaikuttavat tilintarkastajien tekemiin arvioihin kontrollipuutteiden olennaisuudesta, sekä arvion perusteella tehtäviin jatkotoimenpiteisiin. Tutkimustulokset on ryhmitelty tässä kappaleessa kolmeen ryhmään: inhimillisiin, kontrollin kohteena olevan erän luonteeseen liittyviin sekä suoraan itse kontrollin luonteeseen liittyviin tekijöihin (kuvio 8).

KUVIO 8 Kontrollipuutteiden olennaisuuteen vaikuttavien tekijöiden jaottelu

5.3.1 Inhimilliset tekijät

Kontrollin suorittajan osaaminen, asenne sekä ymmärrys suorittamansa kontrollin tarkoituksesta mainittiin haastattelussa tärkeinä seikkoina, joita tulisi tarkastella kontrollin toimivuutta arvioitaessa. Vaikka kontrollin suorittaminen tapahtuisi teknisesti oikein, jos kontrollin suorittajalla ei ole riittävää käsitystä siitä miksi kontrollia suoritetaan, voi tämä aiheuttaa riskin ettei hän reagoi mahdolliseen kontrollin suorittamisessa esiin nousevaan poikkeamaan asianmukaisesti. Tällöin koko kontrollin toiminta voi olla puutteellinen, sillä se ei todellisuudessa vastaa siihen riskiin, jota sen olisi tarkoitus kattaa. Puutteet kontrollin suorittajan osaamisessa, asenteessa tai ymmärryksessä kontrollin tarkoituksesta voivat myös olla merkki laajemmin puutteesta kontrolliympäristössä tai kontrollin suunnittelussa.

Tilintarkastajan ammatillisen harkinnan merkitys nousi myös tutkimuksessa esiin useaan otteeseen kontrollipuutteiden olennaisuuden arvioinnissa. Ammatillisella harkinnalla voidaan tarkoittaa työkokemuksen mukanaan tuomaa hiljaista tietoa tai muuten eksplisiittisesti hankalasti määriteltäviä tilanteesta riippuvia tekijöitä, jotka vaikuttavat tilintarkastajan arvioon. Kontrollipuutteiden arvioinnissa käytettävät tekijät ovat tutkimustulosten perusteella merkittävältä osin laadullisia. Olennaisuusarvioihin voivat vaikuttaa myös tilintarkastajien henkilökohtaiset mielipiteet, jotka ohjaavat heidän tekemiään valintoja. Useat haastateltavat olivatkin sitä mieltä, että olennaisuusarviot voivat vaihdella merkittävästi tilintarkastajasta riippuen. Kontrollipuutteiden arviointiprosessiin, eikä myöskään suoranaisesti kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämiseen liittyen, ollut haastatteluiden perusteella juurikaan olemassa formaalia käytännön ohjeistusta. Yhtenä

selityksenä ohjeistuksen vähyydelle mainittiin yhteismitallisuuden puuttumisen tuomat haasteet: kirjanpidon ja tilinpäätösinformaation tarkastukseen verrattuna kontrollitarkastuksessa ei ole käytettävissä vastaavia numeerisesti helposti määritettävissä olevia kriteerejä virheen olennaisuudelle. Edellä mainittujen väitteiden valossa myös Mayer et al. (1989) tutkimustulokset ovat ajankohtaisia: Tutkimuksessa tuotiin esiin tilintarkastajien tekeminen olennaisuusarvioiden välillä olevat suhteellisen suuret erot, joiden syyksi esitettiin kontrollipuutteen olennaisuuden arvioinnin abstraktia luonnetta sekä ammatillisen ohjeistuksen puutetta tällä osa-alueella. (Mayer et al. 1989)

Kontrolliympäristö liittyy pääasiassa kontrollin luonteeseen liittyviin tekijöihin, joka on esitelty jäljempänä kappaleessa 5.3.3. Kontrolliympäristöön liittyvänä seikkana puutteet johdon asenteissa on kuitenkin selkeästi luokiteltavissa kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin vaikuttavaksi inhimilliseksi tekijäksi. Esimerkiksi asiakkaan reagointi, tai reagoinnin puute, aikaisemmin havaittuun ja johdolle kommunikoituun, tai muutoin johdon tiedossa olevaan puutteeseen vaikuttaa puutteen olennaisuuden arviointiin. Jos havaitun puutteen korjaamiseksi ei ole tehty toimenpiteitä, indikoi tämä myös laajemmista ongelmista kontrolliympäristössä ja nostaa todennäköisesti arvoitua kontrollipuutteen vakavuutta.

Koska inhimilliset tekijät voivat aiheuttaa puutteita kontrollien toimintaan, voidaan näiden eliminoimisella teoriassa pienentää olennaisten kontrollipuutteiden ilmenemisen mahdollisuutta. Yksi tutkimuksessa nousut kontrollien luokitteluperuste on jako manuaalisiin ja automaattisiin kontroleihin. Yksi haastateltavista nosti esiin näkemyksensä siitä, että automaattikontrollit ovat lähtökohtaisesti luotettavampia kuin manuaaliset, sillä näissä poistuu inhimillisen virheen riski. Automaattikontrollilla voidaan tarkoittaa vaikkapa järjestelmään asetettuja euromääräisiä henkilöstä riippuvia laskujen hyväksymisrajoja tai muita käyttöoikeuksien rajoituksia. Mikäli automaattikontrolli ei syystä tai toisesta toimisi oikein, pitäisi haastateltavan mukaan prosessista vastaavien henkilöiden toimia joka tapauksessa yrityksen ohjeiden mukaan, joten voidaan ajatella, että automaattikontrollin olemassaolo toimii ainoastaan varmuutta lisäävänä tekijänä. Toisaalta on kuitenkin huomioitava että automaattikontroleissa havaitut puutteet voivat vaikuttaa hyvin laajasti koko prosessiin ja pahimmassa tapauksessa useisiin tai kaikkiin prosesseihin. Näinollen niiden vaikutusten arviointi ei ole yksinkertaista.

5.3.2 Kontrollin kohteena olevan erän luonne

Tutkimuksessa nousi esiin, että kontrollipuutteen olennaisuuden määrittämiseen liittyvät kriteerit ovat pääasiassa laadullisia. Haastatteluiden perusteella olennainen puute kontrollimielessä tarkoittaa sitä, että on löydetty olennainen riski, että tilinpäätökseen voisi aiheutua olennainen virhe tai puute toimimattoman kontrollin vuoksi. Haastateltavien näkemykset olivat yhtenäisiä Akresh (2010) kontrolliriskin mallin kanssa, jossa on selkeästi haluttu nostaa esiin olennaisen virheen tai puutteen (tilinpäätöstarkastus) ja olennaisen heikkouden

(kontrollitarkastus) konseptuaalinen ero. Tämän tutkimuksen tulokset tukevat Akresh:n väitettä siitä, että kontrolliheikkouden olennaisuutta tulisi arvioida suhteessa siihen, mitä kontrollin puuttuminen voisi pahimmillaan aiheuttaa, eli suhteessa toimintariskiin.

Kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisen kriteereiden abstraktiudesta huolimatta joitakin selkeitä arviointiperusteita nousi kuitenkin haastatteluissa esiin: Selkeänä tapauksena olennaisesta kontrollipuutteesta mainittiin merkittävään tilinpäätöserään liittyvän kontrolliin puuttuminen kokonaan. Myös puute kontrollin suunnittelussa eli designissa mainittiin vakavana puutteena, jonka seurauksena kontrollin toiminnan tehokkuutta ei ole edes mielekästä lähteä testaamaan. Akresh (2010) kontrolliriskimallissa korostetaan, että kontrollien OE-testausta suoritetaan vain jos kontrollien D&I on todettu asianmukaisiksi. Eli jos kontrollien suunnittelu tai implementointi todetaan puutteelliseksi, osoittaa tämä jo kontrollipuutteen ja tällöin jää arvioitavaksi ainoastaan onko kontrollin puutteellisuus olennainen kontrolliheikkous suhteessa toimintariskiin, eli aiheuttaako sen olennaisen virheen riskin tilinpäätöksen. Tämän tutkimuksen tulokset osittavat, että käytännöt kontrollipuutteiden olennaisuuden määrittämisessä ovat näiltä osin ristiriidattomia Akresh:n teoriaan verrattuna.

Mitä sitten tarkoittaa käytännössä se, että kontrollipuutteen olennaisuutta tulisi arvioida suhteessa toimintariskiin tai siihen, mitä se voisi pahimmillaan aiheuttaa? Yksi haastatteluissa esiin tuotu keskeinen arvioitava tekijä on puutteellisen kontrollitoiminnon läpi virtaavien transaktioiden lukumäärä ja näiden rahamääräinen suuruus. Mitä merkittävämmästä erästä on kyse, sitä jatkuvampaa myös siihen liittyvän kontrolloinnin tulisi olla.

Lisäksi yhtenä huomionarvoisena kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointikriteerinä mainittiin erään liittyvä riski petoksesta tai väärinkäytöksestä. Jos kontrollipuute kasvattaa virheen tai petoksen riskiä, vaikuttaa tämä myös kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin puutteen vakavuutta kohottavasti.

5.3.3 Kontrolliin luonteeseen liittyvät tekijät

Kontrollipuutteet voidaan jakaa edellisessä kappaleessa esitellyn kontrollitarkastusprosessin mukaisesti sen perusteella liittyvätkö ne kontrollin suunnitteluun, implementointiin vai toiminnan tehokkuuteen.

Kontrollipuutteiden luokitteluun liittyen oli haastatteluiden perusteella olemassa muutamia selkeitä käytäntöjä, jotka olivat yhteneväisiä aikaisemmissa tutkimuksissa esitettyjen käytäntöjen kanssa. Esimerkiksi haastatteluaineistossa esiin nousut luokittelu kokonaan puuttuvaan kontrolliin, osittain puuttuvaan kontrolliin sekä kontrolliin, joka ei vastaa tehokkaasti siihen riskiin, johon se on suunniteltu.

Haastatteluissa nostettiin esiin useaan otteeseen, että kontrolleihin luottamisen strategian valinta on tilintarkastuksen toteutuksen kannalta merkittävä päätös. Luottamuksen saavuttaminen kontrolleihin on työläs prosessi ja iso investointi koko tilintarkastusta ajatellen. Strategian muuttaminen kesken

tarkastuksen tulisi kalliiksi. Tästä syystä luottamusta kontrolleihin ei haluta menettää kovin kevyesti. Mikäli luottamus kontrolleihin on vaarassa kadota, voidaan vielä turvautua korvaaviin kontrolleihin. Käytännössä jos voidaan todeta, että jokin toinen tarkastuksessa toimivaksi todettu kontrolli kattaa samaa riskiä kuin puutteelliseksi todettu kontrolli, voidaan tämän korvaavaan kontrollin avulla palauttaa luottamus erän oikeellisuuteen tilinpäätöksessä. Tällöin on arvioitava tarkasti vastaako korvaava kontrolli todella tilintarkastuksen suunnittelussa tunnistettuun riskiin. Korvaavana kontrollina toimii usein esimerkiksi ylätasoinen analyttinen kontrolli, jolla valvotaan jälkikäteisesti (eli. detektiivisesti) poikkeamia valvottavien erien tavanomaisiin arvoihin verrattuna. Tyypillinen esimerkki korvaavasta kontrollista on myös tilintarkastajan toimesta tunnistettu vakiintuneesti suoritettava kontrolli, jota asiakas ei itse ole tunnistanut suorittavansa.

Ylätasoinen ja alatasoinen kontrollit mainittiin merkittävänä jaotteluna korvaavien kontrollien tunnistamisen kannalta. Ylätasoinen kontrollien tarkastus voi olla riittävää, mikäli kontrolli todetaan toimivaksi ja sen avulla voidaan saada riittävä varmuus erän oikeellisuudesta. Toisaalta mikäli kontrollissa havaitaan puutteita, voi toimivien alatasoinen kontrollien olemassaolo pelastaa tilanteen ja palauttaa luottamuksen kontrollien toimintaan. Tyypillisiä esimerkkejä ylätasoinen kontrolleista ovat yleiset IT-kontrollit, jotka voivat poikkileikata käytännössä kaikki liiketoimintaprosessit. Alatasoinen kontrolleja voivat vastaavasti olla esimerkiksi yksittäisten järjestelmien rajapintoja valvovat kontrollit.

Haastatteluissa esiin noussut jako ylätasoinen ja alatasoinen kontrolleihin on myös nostettu aikaisemmassa tutkimuksessa esiin: mm. Doyle et al. (2007) tutkimuksessa tutkittiin tilin ja yleisen tason kontrollipuutteiden vaikutusta jaksotusten laatuun. Luokittelu tilin ja yleisen tason (tilinpäätöstason) kontrolleissa havaittuihin kontrollipuutteisiin vastaa määritelmällisesti hyvin tässä tutkimuksessa tehtyjä havaintoja haastateltavien käsityksistä ylä- ja alatasoinen kontrolleissa havaittujen puutteiden luonteesta ja vaikutuksesta tilinpäätöksen tarkastuksen kannalta.

Haastatteluissa painotettiin useaan otteeseen kontrolliympäristön laadun merkitystä muun muassa kontrollien toiminnan tehokkuuden testaamisen mielekkyyden kannalta. Kontrolliympäristöt vaihtelevat suuresti eri yritysten välillä: jotkut yritykset määrittelevät satoja kontrolleja kun taas toisessa samankokoisessa yrityksessä voi olla määriteltynä vain muutama kontrolli. Kontrollien tarkastus on työlästä, joten olisi hyvä tunnistaa ajoissa kontrolleihin liittyvät vakavat puutteet (kuten esimerkiksi puutteellinen kontrollikuvausten dokumentaation taso), jotka estävät kontrolleihin luottamisen. Usein yritykset, joille on todettu kannattavaksi tehdä kontrollien toiminnan tehokkuuden tarkastusta, ovatkin isoja yrityksiä, joilla on hyvä dokumentaatio ja valvonta kontrolleihin. Myös kontrollien dokumentoinnin tasossa on huomattavaa vaihtelua eri yritysten välillä. Riittävä kontrolliympäristön taso on kontrollien toiminnan tehokkuuden testaamisen perusedellytys. Doyle et al. (2007) tutkimustuloksissa nousee esiin kontrolliympäristön vaikutus mm. jaksotusten laadun kannalta. Tässä tutkimuksessa esiin nousseet haastateltavien näkemykset

vahvistavatkin Doyle et al. esiin nostamaa kontrolliympäristön ja tilinpäätöksen laadun yhteyttä.

Kuten aiemmin jo viitattiin, kontrollin toimivuuden arviointiin liittyen tutkimuksessa nousi esiin kontrollin suorittamisesta jäävän dokumentaation riittävyys, joka on tilintarkastuksen kannalta keskeinen kriteeri kontrollin toimivuutta arvioitaessa. Vaikka kontrollia suoritettaisiin kontrollikuvauksen mukaisesti oikein ja kontrolli olisi suunniteltu asianmukaisesti, niin mikäli suorittamisesta ei jää riittävä dokumentaatiota, voi kontrollin suorittamisen asianmukaisuuden toteaminen jälkikäteen olla käytännössä mahdotonta. Jos kontrollin toimintaa tietyllä hetkellä ei voida jälkikäteen varmistaa, kuinka voidaan luottaa siihen, että kontrolli on toiminut ensinkään?

5.3.4 Muut tekijät

Kontrollipuutteen olennaisuuden arvioinnin kriteerinä nousi haastatteluaineistossa esiin myös se onko kontrollipuute jo aiheuttanut virheen tilinpäätökseen. Havainto on yhtenevä Bedard & Grahamin (2011) tutkimuksen kanssa, jossa todetaan tilintarkastajien arvioivan kontrollipuutteen vakavammaksi, jos siitä on jo seurannut virhe tilinpäätökseen. Myös Gramling et al. (2013) tutkimuksessa saatiin tuloksia, joiden mukaan tunnettu virhe tai puute tilinpäätöksessä lisää todennäköisyyttä sille, että tilintarkastaja arvioi kontrollipuutteen olennaiseksi. Kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiprosessi oli suoraviivainen, mikäli tilinpäätöksessä oli jo aikaisemmin havaittu virhe. Mikäli kontrollipuutteeeseen liittyen ei ollut havaittu aiemmin virhettä tilinpäätöksessä, oli arviointiprosessi puolestaan mutkikkaampi. (Gramling et al. 2013)

Jos kontrollien toiminnan tehokkuuden testauksen yhteydessä havaitaan puutteita, voi otoskoon kasvattaminen kontrollitestauksessa tuoda lisävarmuutta kontrollin toimintaan, jolloin puute voidaan arvioida lievemmäksi, olettaen ettei lisää puutteita havaita testauksessa.

5.4 Olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen seuraukset

Havaitut olennaiset kontrollipuutteet on raportoitava asiakkaalle. Ensisijainen vaihtoehto on pyrkiä löytämään korvaava kontrolli joka kompensoisi puutteellisesta kontrollista johtuvaa kohonnutta tilintarkastusriskiä (Ks. tilintarkastusriskin arviointimalli mm. Tomperi (2009)). Jos korvaavaa kontrollia ei löydetä, on kontrollin kohteena olevaan erään kohdistettavia substanssitarkastustoimenpiteitä laajennettava.

Jos olennaisia kontrollipuutteita löydetään, on aiheellista pohtia käytetyn tarkastussuunnitelman soveltuvuutta. Esimerkiksi kontrollin kohteena olevan erän riskiluokitusta voidaan joutua nostamaan havaitun olennaisen puutteen vuoksi. Varsinkin, jos on käytetty kontrolleihin luottamisen strategiaa, voidaan

joutua tekemään koko tarkastussuunnitelma uusiksi, jotta tarkastustoimenpiteillä saadaan tilintarkastusriski laskettua kohtuulliselle tasolle.

Yleisen tason, kaikki prosessit läpileikkaavissa kontroleissa havaittuihin olennaisiin kontrollipuutteisiin liittyen voi olla hankala löytää taloudellisessa mielessä järkeviä korvaavia tarkastustoimenpiteitä, mutta yleensä tällaisissa tapauksissa on suhteellisen helposti löydettävissä korvaavia kontroleja. Yksittäisiin eriin kohdistuvien kontrollien tapauksessa puolestaan korvaavia kontroleja ei välttämättä ole olemassa, joten olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen johtaa useammin substanssitarkastuksen laajentamiseen.

Mikäli kontrollipuutteen seurauksena on aiheutunut virhe, joka vaikuttaa tilinpäätöksen lukuihin, on virheen suuruudesta riippuen pyydyttävä asiakasta korjaamaan virhe. Yleensä tämä onnistuu vielä helposti, koska kontrollien tarkastusta suoritetaan tilikauden aikana ennen tilinpäätöksen valmistumista. Olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen kasvattaa myös tilintarkastajan työmäärää siitä syystä, että asiakkaan reagointia havaittuihin kontrollipuutteisiin on alettava seuraamaan.

5.5 Kontrollipuutteiden raportointikäytännöt ja niihin liittyvä sääntely

Haastatteluissa nostettiin esiin, ettei kontrollipuutteiden raportointi Suomessa perustu suoraan mihinkään sääntelyyn, mikä poikkeaa esimerkiksi Yhdysvaltojen SOX-sääntelyn piirissä olevista yrityksistä, joiden tilintarkastajien on lainsäädännön velvoittamana lausuttava erikseen kontrollipuutteista tilintarkastuskertomuksella. Koska Suomessa ei ole muodollisia raportointivaatimuksia kontrollipuutteiden raportointia koskien, raportointimuoto onkin haastatteluaineiston perusteella kirjava ja siihen vaikuttaa myös asiakasyrityksen toiveet.

Raportointimuotoon vaikuttaa olennaisesti havaittujen kontrollipuutteiden vakavuus. Lievemmat puutteet saatetaan usein tilanteesta riippuen kommunikoida suullisesti kontrollin suorittajalle tai hänen esimiehelleen. Vakavammissa puutteissa raportointi hoidetaan haastateltavien mukaan yleensä tilintarkastusmuistiolla, josta käytetään ammattikielessä yleisesti termiä management letter. Tilintarkastusmuistio osoitetaan yrityksen toimivalle johdolle. Vakavat puutteet raportoidaan yrityksen hallitukselle, joko osoittamalla tilintarkastusmuistio heille, tai harvemmin käytetyllä tilintarkastuspöytäkirjalla. Tilintarkastuspöytäkirja on tilintarkastuslaissa määritelty dokumentti, joka on käsiteltävä hallituksen kokouksessa. Ääritapauksessa kontrollipuute saatetaan jopa mainita tilintarkastuskertomuksella, mutta haastattelijen perusteella näin voidaan menetellä ainoastaan tapauksissa, joissa tilinpäätökseen on kyseessä olevan kontrollipuutteen seurauksena aiheutunut olennainen virhe. Yksi

haastateltavista oli myös törmännyt tapaukseen, jossa yhden tilinpäätöserän arvostuksen oikeellisuudesta ei voitu varmistua tarkastushetkellä. Keskeisenä syynä ongelmalle oli eräs kontrollipuute, joka näinollen oli mainittu erikseen tilintarkastuskertomuksella. Haastatteluaineiston perusteella yleensä raporteissa kuvataan kontrollipuute, annetaan suositus puutteen korjaamiseksi ja pyydetään asiakasyrityksen johtoa kommentoimaan heidän näkemyksensä kontrollipuutehavaintoon.

5.6 Kontrollien tarkastuksen trendit ja tulevaisuuden haasteet

Haastatteluaineistossa nousi esiin vahvasti analyttisten tilintarkastusmenetelmien kasvava rooli kontrollien tarkastusta tukevana menetelmänä. Analyttisillä menetelmillä viitattiin suurten datamassojen käsittelyyn pohjautuviin atk-avusteisiin tilintarkastusmenetelmiin. Analyttiset tarkastusmenetelmät nähtiin toisaalta osana nimenomaan kontrollien tarkastusta, mutta niiden mainittiin myös mahdollisesti siirtävän tulevaisuudessa painopistettä pois kontrollien tarkastuksesta takaisin kohti aineistotarkastusta.

Haastatteluissa tuotiin esiin, että kontrollitarkastuksen rooli on kasvanut muun muassa SOX-sääntelyn myötä 2000-luvun aikana merkittävästi. Kuitenkin jatkon suhteen tuotiin esiin seikkoja, jotka indikoivat tähän trendiin liittyvästä mahdollisesta muutoksesta Suomessa: kontrollitarkastuksen rooli saattaa jatkossa olla pienenemässä. Haastatteluiden perusteella voidaan tulkita, että edellä mainitut analyttiset tarkastusmenetelmät voivat lisätä suuria transaktiomääriä sisältävien erien aineistotarkastuksen taloudellista tehokkuutta. Lisäksi haastatteluissa mainittiin Yhdysvalloissa listattujen Suomalaisten pörssiyritysten määrän vähentyneen viime vuosina. Syynä haastateltavat pitivät SOX:ia, jonka tiukat vaatimukset koetaan hallinnollisesti raskaana. Muun muassa Doyle et al (2007) ovat aiemmin nostaneet tutkimuksessaan esiin SOX 404 pykälän tiukat vaatimukset, joiden yhteys tilinpäätöksen laatuun ei ole niin selkeä kuin aiemmin käyttöön otetussa SOX 302 raportoinnissa (Doyle et al 2007). Myös heikon taloustilanteen mainittiin tuovan epävarmuutta asiakkaiden halukkuuteen ylläpitää riittävää kontrolliympäristön tasoa, mikä saattaa heikentää kontrolleihin luottamiseen nojaavaan tilintarkastusstrategian hyödyntämismahdollisuuksia tulevaisuudessa. Edellä mainitut tekijät tukevat haastatteluissa esiin tuotua haastetta siitä, että tilintarkastusta olisi pystyttävä tulevaisuudessa kehittämään siihen suuntaan, että kontrolleihin luottamisen lähestymistavasta saataisiin aidosti enemmän tehokkuushyötyjä. Riittävän syvälle menevä, kokonaisuuden paremmin huomioonottava kontrolliasioden pohdinta sekä asiakkaan liiketoiminnan syvällisempi ymmärtäminen mainittiin olennaisina tekijöinä, joihin olisi hyvä keskittyä ja joilla kontrollien tarkastusta voitaisiin kehittää eteenpäin tulevaisuudessa.

6 PÄÄTÄNTÖ

Tämän tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on ollut kuvata sisäisten kontrollien tarkastuksen nykytilaa lakisääteisen tilintarkastuksen yhteydessä Suomessa ja peilata käytäntöjä aikaisemmassa kansainvälisessä tutkimuskentässä esiin nostettuihin tuloksiin. Tutkielman erityisenä fokusalueena on ollut kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavien kriteerien selvittäminen ja vertailu aikaisempiin tutkimuksiin. Tutkimus rakennettiin erityisesti tilintarkastusriskin arviointimallin (Audit Risk Model), siitä jalostetun sisäisen kontrolliriskin arviointimallin, sekä sisäisten kontrollien rakennetta kuvaavan COSO -viitekehysten varaan. Sääntely-ympäristöinä tarkasteltiin Suomen Tilintarkastuslain sekä kansainvälisten tilintarkastusstandardien eli ISA-standardien lisäksi Yhdysvaltojen arvopaperimarkkinoilla listattuja yrityksiä koskevaa Sarbanes-Oxley lakia, jonka vaatimukset ovat myös ainakin välillisesti vaikuttaneet kontrollien tarkastukseen myös Suomessa.

Tutkimuksissa esiin nousseet havainnot tukevat käsitystä siitä, että kontrollien tarkastuksen prosessi ja käytännöt Suomessa kytkeytyvät vahvasti globaaliin kontekstiin kansainvälisten tilintarkastusstandardien kautta. Myös kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavat kriteerit olivat yleistasolla hyvin linjassa aikaisemman tutkimuskentän kanssa.

Laadulliset tutkimukset ovat luonteeltaan tapaustutkimuksia, eikä niiden pohjalta ole tarkoitus tehdä samalla tavalla empiirisesti yleistettäviä päätelmiä kuin tilastollisessa tutkimuksessa. Yleistettävyyttä voidaan parantaa vertailuasetelmia luomalla. Vertailua voi tehdä muihin tutkimuksiin ja tutkimustuloksiin. Laadullisessa tutkimuksessa kuvaava termi on teoreettinen tai olemuksellinen yleistettävyys, jossa keskeistä on aineistosta tehtävien tulkintojen kestävyys ja syvyys. (Eskola & Suoranta, 2014, s. 66-68).

Tämän tutkimuksen keskeinen tieteellinen kontribuutio on kattavan yleiskuvan antaminen sisäisten kontrollien tarkastuksen nykytilasta Suomessa osana globaalia kontekstia. Tutkielmassa on yhdistetty useissa aikaisemmissa tutkimuksissa esiin nostettuja tuloksia kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiin vaikuttavista tekijöistä ja peilattu näitä tuloksia tämän tutkimuksen

tuloksiin. Toivon mukaan tämä auttaa laajentamaan ymmärrystä siitä, kuinka moninaiset syyt vaikuttavat tilintarkastajien tekemiin arvioihin kontrollipuutteiden olennaisuuden suhteen.

Tutkielman keskeisimmät rajoitteet liittyvät laadulliselle tutkimukselle tyypillisesti tutkimustulosten yleistettävyyteen. Tutkimuksen haastatteluaineisto koostuu viidestä haastattelusta, mikä on suhteellisen pieni lukumäärä. Lisäksi kaikki haastateltavat työskentelivät samassa tilintarkastusyhteisössä, joten on huomioitava mahdollisuus siihen että käytännöt voivat vaihdella eri tilintarkastusyhteisöjen välillä merkittävästi. Tosin haastatteluaineiston perusteella saatiin tukea käsitykselle, ettei eri tilintarkastusyhteisöjen välillä välttämättä ole kovin suuria eroja kontrollien tarkastusmenetelmissä (ks. kappale 4.2.3). Tutkimus keskittyy nimenomaisesti tarkastuskäytäntöihin Suomessa, joten tutkimustulosten yleistettävyys Suomen ulkopuolelle ei ole kaikilta osin perusteltua ilman lisätutkimusta. Lisäksi on huomioitava, että kaikki haastateltavat olivat tilintarkastajia, joten he edustavat tilintarkastajien näkemystä aiheeseen. Koska tutkimusaiheena on nimenomaisesti tilintarkastuksen yhteydessä tapahtuva kontrollien tarkastaminen, on tilintarkastajien valinta haastateltaviksi tietenkin looginen. Kuitenkin on huomioitava, että muiden sidosryhmien käsitykset voivat poiketa tai vähintäänkin tarjota mielenkiintoista lisätietoa aiheesta tilintarkastajien näkemykseen verrattuna.

Pienellä tapausjoukolla joudutaan tekemään useita yksinkertaistavia yleistyksiä, kuten sen että aineistossa ei ole mittausvirheitä eikä tutkijan interaktiovaikutuksia. Lisäksi joudutaan tekemään oletus deterministisestä kausaliteetista, eli että vaikuttavia syitä on vain muutama. (ks. esim. Koskinen et al, 2005, s. 265-266). Toisaalta, kuten aiemminkin jo viitattiin, Koskinen et al. (2005) mukaan laadullisessa tutkimuksessa yleistäminen tapahtuu teoriaan, ei perusjoukkoon. Tämän tutkimuksen vahvuus kvantitatiiviseen tutkimukseen verrattuna on, että se tarjoaa laadulliselle tutkimukselle tyypillisesti mahdollisuuden poikkeavia yksittäisiä tapahtumia analysoimalla rikastuttaa teoriaa ja tutkia sen rajoja. (Koskinen et al. 2005, s. 267-272)

Tämä tutkimus on ollut luonteeltaan kartoittavaa ja siksi yhtenä sen merkittävänä tavoitteena on avata ajankohtaisia ja tieteellisessä mielessä mielenkiintoisia jatkotutkimusmahdollisuuksia. Koska tämän tutkimuksen otoskoko oli hyvin pieni ja rajoittui yhden tilintarkastusyhteisön palveluksessa työskentelevien tilintarkastajien kokemuksiin, hedelmällinen jatkotutkimuskohde olisi ainakin toistaa tämä tutkimus suuremmalla otoskoolla ja laajentaa otosta koskemaan useamman eri tilintarkastusyhteisön parissa työskenteleviä tilintarkastajia. Myös tässä tutkimuksessa tunnistettujen kontrollipuutteiden arviointiin vaikuttavien tekijöiden kvantitatiivinen analyysi tarjoaa monipuolisia mahdollisuuksia: Esimerkiksi eri tekijöiden merkittävyyden tai esiintyvyyden kvantitatiivinen analysointi voisi merkittävästi parantaa ymmärrystä kontrollipuutteiden olennaisuuteen vaikuttavien kriteerien suhteellisesta merkityksestä tilintarkastajien päätöksenteossa. Mielenkiintoinen tutkimuskysymys voisi olla esimerkiksi: mitä

menetelmiä käytetään eniten ja miten tehokkaiksi ne arvioidaan? Tutkimuksessa esiintuoduista havainnoista voisi myös rakentaa mallin, joka jäsentäisi kontrollipuutteiden olennaisuuteen vaikuttavia eri tekijöitä ja selittäisi niiden merkitystä tilintarkastajan tekemän kontrollipuutteen olennaisuusarvion lopputuloksen kannalta.

Tutkimuksessa nostettiin myös esiin kontrollitarkastuksen roolimuuotos. Erityisesti analyyttisten menetelmien kehittymisen vaikutukset kontrollien tarkastukseen tulevaisuudessa ovat mielenkiintoinen pohdinnan aihe. Tuovatko analyyttiset tarkastusmenetelmät tulevaisuudessa vaihtoehdon kontrollien testaamiselle, vai toimivatko ne ennemminkin kontrollitarkastuksen tukena ja kehityksen mahdollistajana?

LÄHDELUETTELO

- Aho, A & Toivanen, L. 2013. Sisäisen tarkastuksen ja sisäisen valvonnan vaikutus tilintarkastuksen laajuuteen Suomessa. Laskentatoimen Pro gradu - tutkielma. Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Ahokas, N. 2012. Yrityksen sisäinen valvonta. Helsinki: Edita.
- Akresh, A. 2010, "A Risk Model to Opine on Internal Control", *Accounting Horizons*, vol. 24 (1), s. 65-78.
- Bedard, J. & Graham, L. 2011. Detection and Severity Classifications of Sarbanes-Oxley Section 404 Internal Control Deficiencies. *The Accounting Review*, Vol. 86 (3), s. 825-855.
- Bierstaker, J. & Wright, A. 2004. Does the Adoption of a Business Risk Audit Approach Change Internal Control Documentation and Testing Practices? *International Journal of Auditing*, 8, s. 67-78.
- D'Aquila, J. 2013. COSO's Internal Control Integrated Framework Updating the Original Concepts for Today's Environment. *The CPA Journal* vol. 83, (10), s. 22-29.
- Doyle, J., Ge, W. & McVay, S. 2007. Determinants of weaknesses in internal control over financial reporting. *Journal of Accounting and Economics* 44, s. 193-223.
- Eskola, J & Suoranta, J. 2014. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tallinna: Raamatutrukikoda.
- Foster, B., Ornstein, W. & Shastri, T. 2007. Audit costs, material weaknesses under SOX Section 404. *Managerial Auditing Journal* Vol. 22 (7), s. 661-673.
- Gramling, A., O'Donnell, E. & Vandervelde, S. 2013. An Experimental Examination of Factors That Influence Auditor Assessments of a Deficiency in Internal Control over Financial Reporting. *Accounting Horizons*, vol. 27 (2), s. 249-269.
- Hogan, C. & Wilkins, M. 2005. Internal control weaknesses and earnings management. Working paper, Southern Methodist University and Texas A&M University.
- Hogan, C. & Wilkins, M. 2008. Evidence on the Audit Risk Model: Do Auditors Increase Audit Fees in the Presence of Internal Control Deficiencies? *Contemporary Accounting Research*, 25 (1), s. 219-242.
- Jokipii, A. 2010. Determinants and consequences of internal control in firms: a contingency theory based analysis. *Journal of Management and Governance*, vol. 14 (2), s. 115-144.
- KHT-yhdistyksen kotisivut. <http://www.khtyhdistys.fi> (viitattu 4.6.2014)
- Suomen Tilintarkastajat Ry. 2015. Kansainväliset tilintarkastusalan standardit 2014. ST-Akatemia (e-kirja).
- Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen, T. 2005. Laadulliset menetelmät kauppateieteissä. Tampere: Vastapaino.

- Kostamo, A. 2010. Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään – tilintarkastajan näkökulma. Laskentatoimen Pro gradu -tutkielma. Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Mayper, A. 1982. Consensus of Auditors' Materiality Judgments of Internal Accounting Control Weaknesses. *Journal of Accounting Research*, Vol. 20, No. 2, Part II (Autumn, 1982), s. 773-783.
- Mayper, A., Doucet, M. & Warren, C. 1989. Auditors' Materiality Judgments of Internal Accounting Control Weaknesses. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 9 (1), s. 72-86.
- Messier, F. Messier, Jr., Martinov-Bennie, M. & Eilifsen, A. 2005. A Review and Integration of Empirical Research on Materiality: Two Decades Later. *Auditing: a journal of practice & theory*, 24 (2), s. 153-187.
- PCAOB. Auditing Standard No. 5. An Audit of Internal Control over Financial Reporting that is Integrated with an Audit of Financial Statements. http://pcaobus.org/Standards/Auditing/Pages/Auditing_Standard_5.aspx (viitattu 10.4.2016)
- U.S Securities and Exchange Commission (SEC). 2002. Sarbanes-Oxley Act of 2002. <https://www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf> (viitattu 10.4.2016)
- Tilintarkastuslaki.18.9.2015/1141. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151141> (viitattu 10.4.2016)
- Tomperi, S. 2009. Tilintarkastus – Normeista käytäntöön. Helsinki: Edita Prima Oy.
- The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO):n kotisivut. <http://www.coso.org/> (viitattu 10.4.2016)
- Wright, A. & Wright, S. 1996. The relationship between assessments of internal control strength and error occurrence, impact and cause. *Accounting and Business Research* 27, s. 58-71.

LIITE 1: PUOLISTRUKTUROITU TEEMAHAASTATTELURUNKO

1. Johdanto

- Pohjustus
 - Haastattelun teemojen esittely
 - Kohdeyritys ja haastateltavien henkilöllisyys salataan. Myös asiakkaiden anonymiteetin vaarantavat yksityiskohdat jätetään pois tutkimusraportilta. → Haastatteluissa voi puhua vapaasti asioista, joita voisi muutenkin samassa yrityksessä työskentelevälle henkilölle puhua
- Kerro lyhyesti itsestäsi:
 - Tausta
 - Työkokemus
 - Asema yrityksessä
 - Kokemus kontrollien tarkastuksesta

2. Kontrollien tarkastus

- Prosessi
 - Minkälaisiin osiin sisäisten kontrollien tarkastusprosessi voidaan jakaa?
- Menetelmät
 - Millä menetelmillä sisäisiä kontroleja käytännössä tarkastetaan?
- Ohjeistukset
 - Mitä ohjeistuksia kontrollien tarkastuksen liittyen sovelletaan käytännössä? (teorioita, ohjekirjoja, standardeja, säännöksiä)

3. Kontrollipuutteen olennaisuuden arviointi

- Käsitteiden määrittely: Mitä tarkoitetaan mielestäsi seuraavilla käsitteillä?
 - Olennaisuus sisäisen valvonnan tarkastuksessa vs. olennaisuus tilinpäätöksen tarkastuksessa
 - Kontrollipuute
 - Olennainen virhe tai puute vs. olennainen heikkous
- Ohjeistukset
 - Mitä ohjeistuksia kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin liittyen sovelletaan käytännössä?
- Arviointiin vaikuttavat tekijät
 - Minkälaisia seikkoja on huomioitava kontrollipuutteen olennaisuuden arvioinnissa? / Minkälaiset tekijät vaikuttavat olennaisuusarvioon?
 - Onko olemassa jokin formaali prosessi kontrollipuutteen olennaisuuden arviointiin? Minkälaisiin osiin

kontrollipuutteiden olennaisuuden arviointiprosessi voidaan jakaa?

- Voidaanko kontrollipuutteita jakaa ryhmiin puutteen tyypin/jonkun muun tekijän perusteella?
 - Olennaisen kontrollipuutteen vaikutus tilinpäätöksen tarkastuksen toteutuksessa
 - Mihin asioihin olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen vaikuttaa käytännössä tilintarkastuksen toteutuksessa?
 - Mihin asioihin olennaisen kontrollipuutteen havaitseminen vaikuttaa käytännössä tilintarkastajan raportoinnissa?
4. **Säätely-ympäristön vaikutus;**
- Miten kontrollien tarkastus eroaa SOX-ympäristössä verrattuna Suomen lainsäädännön mukaan tapahtuvassa tilintarkastuksessa (etenkin olennaisen kontrollipuutteen havaitsemisen vaikutuksiin liittyen)?
 - Onko muita lakeja/säännöksiä, jotka tulisi huomioida kontrollien tarkastukseen liittyen? Minkälainen vaikutus näillä on?
5. **Ending**
- Minkälaisia ongelmia / kehitettävää on mielestäsi kontrollitarkastuksen käytännöissä tänä päivänä?
 - Tuleeko vielä mieleen jotain aiheeseen liittyvää kerrottavaa?
 - Onko jotain dokumentteja, joita suosittelisit lukemaan aiheeseen liittyen?

LIITE 2: LYHENTEET

AICPA: American Institute of Certified Public Accountants

Big-4 (Big Four): Neljä suurinta kansainvälistä tilintarkastusyhteisöä, joilla tarkoitetaan seuraavia yrityksiä; Deloitte, PwC, EY ja KPMG

COSO: The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission

D&I-testaus (Design & Implementation testing): Kontrollin suunnittelun ja implementoinnin testaaminen

ICF(E)R (Internal Control over (External) Financial Reporting): Tilinpäätösraportointia koskevat, tai siihen vaikuttavat kontrollit

ISA: International Standards on Auditing

KHT: Keskuskaupparekamin hyväksymä tilintarkastaja

OE-testaus (Operating Effectiveness testing): Kontrollien toiminnan tehokkuuden testaaminen

PCAOB (Public Company Accounting Oversight Board): Toimielin, joka vastaa muun muassa tilintarkastusstandardien kehittämisestä Yhdysvalloissa

SAS: Statements on Auditing Standards

SOX: Sarbanes-Oxley Act

TilintarkastusL: Tilintarkastuslaki (1141/2015)